

THE GREAT WALL

OF CHINA

BY H. H. H. H.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૪૮૮૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રા.વિ.વિ. - ૨૦૦૦

વિષય ૬-૩

શ્રી તત્સત્ સ્વચીત્મને નમઃ

મહેન્દ્ર-મુક્તા

ઉદ્ધૃત

પ્રેમ જ્વાળા

ન જાણે કોઈકે એ પ્રેમનો શો રંગ જામે છે,
અજાણ છે પ્રેમજ્વાળા અહાપણ ના પાર પામે છે.

પ્રયોજક તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર.

કેશરી અધર્સ ઠા. લવજી માંડણ સાતોદડવાળા.

પારસીગલી, ધનજીસ્ટ્રીટ ઘર નં. ૭૦ મુંબઈ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૨.

મૂલ્ય રૂા. ૨-૮-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ
૨૦ જાન્યુઆરી
ગુજરાત કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૦૧૬૬

મુદ્રક.

૬-૧૨

બલવંત પીતાંબર ઠક્કર.

લેડી નોર્થકોટ હિંદુ ઓર્ગેનેજ કે. એન. સેલર પ્રેસ, નં. ૯૩,
ચીંચપોકલી પરેલ રોડ મુંબઈ.

પ્રકાશક

કેશરી અધર્ષ ઠા. લવણ માંડણ.

ઠે. પારસી ગલી, ધનજી સ્ટ્રીટ.

ધર નં. ૭૦, મુંબઈ નં. ૩.

સર્વ હકક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

સ્વર્ગવાસી માંડણ વેલણ સાતોદડવાળા

જન્મ સં. ૧૬૦૮

અવસાન સં. ૧૬૭૮

ફાલ્ગુન શુદ્ધ ૪ ગુરુવાર

અર્પણ પત્રિકા.

પરમ પૂજ્ય વૈકુંઠવાસી તીર્થ સ્વરૂપ પિતાશ્રીના ચરણમાં
 આમ્ય જીવનને નંદનવન સમ માની કૃષિકારનો અત્યુત્તમ
 ધંધો સ્વીકારી, બહોળા કુટુંબ માટે આપે જે શ્રમ
 ઉઠાવ્યો છે. મારા શ્રેય માટે આપે જે નિશ્ચિન
 ચિંતવન કર્યું છે, જૂની રીતીના પણ સાચા અને
 વિશાળ ધર્માચારમાં અડગ રહી સાદું અને
 સંતોષી જીવન ગુજારી મારાપર આપે જે
 ઉપકાર કર્યો છે, તે મહદ્ કાણ ચુકવ
 વાહું અસમર્થ છું, પણ તે વાત્સલ્ય
 પ્રેમના યત્કિંચિત સ્મારક તરીકે
 મારી અદ્યપમતિ અનુસાર
 લખાયેલું આ પુસ્તક હાલ
 તો આપના અમર
 આત્માને અર્પણ
 કરી સંતોષ
 પામું છું.

હી—ચરણનો દાસાનુદાસ ચરણ રજ,
 લવણ માંડણના સાબાંગ.

દંડવત.

વૈકુંઠવાસિ પરમપૂજ્ય શિરછત્ર પિતામહી માંડણ વેલણ
મત્યે પુત્રોદગાર.

(સવૈયા.)

મ દનમોહન નટવર પ્રભુ નાગર, જ્ય મોરલીધર ~~સવૈયા~~
ર મ્ય મનોહર મંત્રણ મૂર્તિ, દ્વિ કર જોડી કરૂં પ્રણામ
હુ જ્ઞર અન્ય તણ દુનિયાના, કૃષિકારનું કીધું કામ
મ મપૂજ્ય શિરછત્ર પિતાને, પ્રિતેથી હું કરૂં પ્રણામ
પિ તૃત્તણ એ મહદ્ જણ છે, આ જણમાંથી નવ છુટાય
તા તૃત્તણ ઉપકાર કદાપિ, કો કાળે ના ગણી શકાય
માં ડણ મારા પૂજ્ય તાતણ, ધર્મનીતિનાં કરતા કામ
ડ ર રાખી અંતરયામીનો, પ્રપંચનું નવ બંધનું નામ
ન હોતો વાસો શહેરી જીવનનો, સાતોદડ નિજ ખ્યાડું ગામ
વે રાઈ માતનું પૂજન કરીને, કાશા કુળ દીપ્ત્યું નામ
લ ખ્યા લેખ મિથ્યા નવ થાયે, જોગણીસે અઠોતેર સાલ
જી વન મનુષ્ય યાત્રા પુરી થઈ, હોડી આ જગની જંબળ
ફાલગુન મુસુદા થોય શુરજો, વૈકુંઠ માંહે ક્ષીણ વાસ
લવણ આ બુક અર્પે તેને, હું તેની રજનો હું હાસ.

કેસરી અધર્સ

ડા. લવજી માંડલ સાતોડવાળા

લેખકના એ બાલ.

હિન્દો અમર રહેવાનું, ખરે એક દિન વારો છે.
અમ તો અદ્યના મહેમાન, અમારો પંથ ન્યારો છે
જેને દુનિયા કહે ન્યારો, ખરે તે પ્રાણ અમારો છે
નહિ કો દોસ્ત કે દુશ્મન, અમારા એ વિચારો છે
મળે જો ભાખરી સુકી, કદી પકવાન તોયે શું?
સુવા મળે સ્થાન કે વેરાન, કદી સ્મશાન તોયે શું?
ખોટી છે જગતની માયા, માયાના મોહ કામો છે
જવાનું એક દિન સૌને, પ્રભુ ધામે વિસામો છે.

કુળવણી વધતીજ જાય છે, જ્ઞાનીઓનો તોટો નથી. લક્ષ્મી
વાનોની હદ નથી. હુત્તરની પરિસીમા નથી. આમ કરો,
તેમ કરો વિગેરે અનેક ધ્વનિથી વિશ્વ ગાજી ઉઠયું છે; છતાં પરા
પૂર્વથી ચાલતી આવેલી નીતિરીતી ક્યાં ઉડી ગઈ તે તો કોઈ
કહો? પેપરો વધ્યા, માસીકોની હદ ન રહી. ગઝલ, કંઠાલી
ગદીએ ગદીએ ગવાણી; છતાં આ જ્ઞાનના ધોધવાળું સ્થળતો કોઈ
બતાવે? જમીનમાંથી રસ કસ ઉડી ગયો, વર્ષાદર સાલ રીસા-
મણા કરી બેઠો, કુટ્ટીનતા નીચ ઘરમાં ચાલી જાય, જ્ઞાની હીણાય,
અધર્મીના પોખાર પડે, મૂખ મલકાય, ધર્મી ડંડાય, સીયળવંતી
દુઃખી થાય, કુલટા હીરા મોતીના હાર સજે આ બધું શું થવા
બેઠું છે તે તો કોઈ કહો? ત્રીશ વર્ષે દાંત જાય, ચાળીસે સ્વધામ
પહોંચાય, વડવાઓના કુળાચાર તથા સાદાઈ સદાની અદ્રશ્ય થાય એનું
ઠારણ તો કોઈ કહો?

પ્રાણલોભાંથી પ્રહત્વ ઉડી ગયું! ક્ષત્રિમાંથી વીરતા ગઈ,
યેશ્વમાંથી વાણીજ્ય ગયું, અને શુદ્રમાંથી વીરનરો પાકવા માંડ્યા
આપર જશ તો વિચાર કરો. આ તે દુનિયા આગળ વધે છે? કે

પાછળ હઠે છે? શું નેવના નીર મોલે ચડતાં નથી? વાંચક તું રાજા હો! શ્રીમાન હો! વ્યાપારી હો! વકતા હો! વકીલ હો! લેખક હો! જ્ઞાની હો! વિદ્વાન હો! કે હુન્નરમો ઉસ્તાદ હો તું જે હો તે તને મુખારક છે. તારી લેશ માત્ર મને ~~પરવા~~ નથી, તું પણ કોઈની પરવા રાખતો ના. પરવા સત્યનીજ રાખજે. તેજ તારું હિત કરશે. ઉન્નતિના શિખરપર તેજ તને ચડાવશે. તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં તારું શ્રેય કરશે. બાકી બીજાની પરવા કરવી તે તે બાકી હવાઈ ધુમાડાના બાચકા છે. માટે પરવા એક સચ્ચીદાનંદ શામનીજ કરજે. હું તથા તું બંને આ સંસારના પ્રવાસી મુસાફરો છીએ, આજે, કાલે, કે પાંચ પચીસ વર્ષે આપણે જે રસ્તે આવ્યા, તેજ રસ્તે જઈશું. માટે મુકૂત્યનું જ બાથું બાંધજે, આખર તારો અને મારો પંથ એકજ છે.

આ બુકનો અભીપ્રાય બાંધવામાં ઉતાવળો ન થઈશ. આજે ખરાબ લાગે છે, તેજ કાલે સુંદર જણાશે. આજના બોલપર કાલે ચેકો મરાશે. સમય સમયનું કામ કર્યેજ જશે, એ વાત લક્ષમાં રાખી આ મહેન્દ્ર મુકતા બુક વાંચી વિચાર કરજે. સારું લાગે તે ગ્રહણ કરજે, હંસ માફક દૂધગ્રાહી થજે, પાણીને તરછોડજે, ભુલને! લોકતા હુંજ છું, આમ સમજી આ બુકમાં બનેલા બનાવ ધારી ધારી વાંચ, વિચાર. ખરાબ લાગે તેને તરછોડ એજ બે બેલ પ્રકાશીત કરી હાલતો અહીંથીજ વિરમું છું.

શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ !

લી.—કેશરી અધર્સ

ડા. લવજી માંડણ ટોપીવાલો

પ્રસ્તાવના.

આ ખિલ વિશ્વમાં જેની સર્વ વ્યાપક શક્તિ પ્રસરી રહી છે; જેની અગાધ લીલાના પ્રભાવે સંસારની અગમ્ય ઘટના ચાલી રહી છે, એવા શ્રી અવિનાશીની પુર્ણ કૃપાથી આ બુક પ્રસિદ્ધ કરવા હું શક્તિમાન થયો છું.

બાળપણનું જીવન નિર્દોષ તથા નિર્વિકારી ગણાય છે, આ અવસ્થા નચિંત લેખાય છે, યુવાવસ્થામાં સાંસારિક મોહમાયામાં મન સદા ગુંથાએલું રહે છે, બાળપણના નિર્દોષ કાર્યોનો આ અવસ્થામાં અંત આવે છે, અશક્યવાત શક્ય જણાય છે. મનુષ્ય માત્રના નવજીવનની શરૂઆત યુવાવસ્થામાંથીજ થાય છે.

ગુર્જર સાહિત્ય પ્રદેશમાં હાલ લેખકોનો રાફડો ફાટ્યો છે. ગઝલ, તથા કબ્જાલીઓનું જ્ઞાન ગલીએ ગલીએ ઢાળાય છે. શૃંગાર રસના નોવેલોની સંખ્યા વધતી જાય છે, તથા તે પ્રિય પણ થઈ પડ્યા છે. આ જ્ઞાનથી ગુર્જર પ્રબળ શું નવીન ઉકાળે છે? તેની તો અત્યારે કંઈ ગમ પડતી નથી. ગુર્જર સાહિત્યમાં નર્મદ, પ્રેમાનંદ, દયાનંદ, ભોળાનાથ, દલપતરામ, દયારામ, નાનાલાલ, રણજીતરામ, રણછોડભાઈ, ઇચ્છારામ, સુર્યરામ, ગોવર્ધનરામ, માધવરામ, તથા બીજા અનેક નામાંકીત લેખકોએ આ દિશામાં અનહદ શ્રમ ઉઠાવી સાહિત્યની રસીક કુંજમાં પોતાનો વારસો મુકી પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે, છતાં હાલનો લેખક વર્ગ બીજી દિશામાંજ કામ કરે છે. ગુજરાતી લેખકોમાં ભાષાંતરકારો વધી પડ્યા છે, સ્વકૃતિની મગજમારી ઘણે ભાગે કોઈ કરતુંજ નથી. છતાં નવીન લેખકોનો આ પ્રયાસ પ્રજા સ્તુતિ પાત્ર છે, એમાં તો કંઈ શંકા નથી.

પ્રસ્તાવના એટલે લેખકના હૃદયનો ઉલારો. અમુક લેખક આમ લખે છે, હું આમ લખું છું, આ બુકની જરૂર છે, આમાં

આ વિષય છે. આ મારો નવીન પ્રયાસ છે. ઘણે ભાગે સંસારમાં કંઈ નવીન ખનતુંજ નથી, રૂપાંતર થવાથીજ નવીનતા જણાય છે. શું સાડું? અને શું ખરાબ? આ બે મશ્નનો ઉત્તર વાંચક વર્ગજ આપી શકે, આજે જે સાડું જણાય છે, તેજ અવિતાઠી હોય જીણાય છે, સમયાનુસાર દરેક કૃત્તિમાં અવનવો ફારફર થવોજ જોઈએ, શિયાળાની ઋતુમાં ગરમ સાલ સોનાની તુલ્યે ઉપયોગમાં લેવાય, છતાં આજ સાલ ગીષ્મ ઋતુની રજનીમાં અઠારી થઇ પડે એ ફક્ત સમયનોજ પ્રભાવ છે. કુદરતના આ અચળ સિદ્ધાંતમાં કોઈ ફારફર કરી શકતુંજ નથી. આ મહેન્દ્ર મુક્તા બુકની સંકળના બાળપણથીજ મારા હૃદયમાં રમી રહી હતી. આ બુક મારી સ્વકૃત્તિ કલ્પનાનુંજ પરિણામ છે. માણસ માત્ર જૂલને પાત્ર છે, હું કંઈ વિદ્વાન લેખક, કે કવી નથી. ગુજરાતી બે ત્રણ ચોપડીનું મને અલ્પ જ્ઞાન છે; જેથી આ બુકમાં વ્યાકરણની અને વાક્ય રચનાની ત્રુટી સુધારી વાંચવા વાંચકને મારી નમ્ર અરજ છે. પ્રયત્ન એ મનુષ્યના ઉદ્યની કુંચી છે, પ્રયત્નશીલ મનુષ્ય ઘણે ભાગે પોતાની મનોવાંચના તૃપ્ત કરી શકે છે, દોષરહીત હોવાનો હું બિલકુલ દાવો કરતો નથી, સાહિત્યના વિકટ પંથમાં મારી જેવા અલ્પ મતિ મનુષ્યની જુલો તરફ વાંચક ઉદાર દીલથી જોશે એવી આશા છે, આ બુકમાં ચન્દ્રપ્રભા પાત્રની સંકળના વાંચકને વિચિત્ર જણાશે, તેના અશુદ્ધ પ્રેમનો પ્રવાહ મહેન્દ્રના હૃદયમાં કર્ણાકારી સ્થિતિમાં રેડાયો છે; છતાં મહેન્દ્રે તેના તરફ જે શુદ્ધ વર્તન ચલાવ્યું છે; તે પ્રેમ લગ્નના દરેક અભિલાષીએ મનન કરવા યુક્ત છે.

પ્રેમ ઇલેક્ટ્રીકનો તાર છે, તેનો આંચકો લાગતાં હૃદયમાં સખ આઘાત થાય છે; ઢેહ લગ્નની પુનરણ પ્રભાને આ પ્રેમને આઘાત કેવો જીવલેણ થઇ પડ્યો તે આ બુક વાંચ્યા પછીજ જણાશે.

મુકતા અને મહેન્દ્ર સરખા વિશુદ્ધ પ્રેમાળ દમ્પતીઓનું જીવન દરેક વાંચકે જાણવા જેવું છે, હું બહારના સ્વતંત્ર વાતાવરણથી કુલીન કુટુંબની કુમારીકા શાન્તા કેવા દુર્ઘટ પ્રસંગમાં સપડાય પોતાના જીવનની અધોગતી કરે છે, તે વિષય-પર દરેક માળાપે લક્ષ રાખવું જોઈએ સત્યની ઘટમાળથી જ જગત ચાલી રહ્યું છે, સત્યને પ્રગટ કરવાની જરૂર પડતી નથી. તે આપોઆપ પ્રગટ થાય છે.

આ બુકમાં સત્ય અને અસત્ય, ન્યાય તથા અન્યાય, સન્નજન તથા દુર્જન, સુરી તથા અસુરી, તથા દેહ લગ્ન અને પ્રેમલગ્નના વિષયો મેં મારી અલ્પ મતિનું સાર ચિતાર્યા છે; તે વાંચી જવા સર્વે સુઝ વાંચકને પુનઃ મારી નમ્ર ભલામણ છે.

જે દેશ સાહિત્યનો પુનરી છે; ત્યાંજ વિદ્યા, દુન્નર, સાયન્સ, તથા લક્ષ્મીની રેલછેલ જોવામાં આવે છે. ગુર્જર સાહિત્ય હજી બચપણમાં છે, તેની પુષ્પ વાટિકામાં હજી ઘણા માગીઓએ વારિ સીંચવાની જરૂર છે, પ્રભુ આ અણુમોલ સાહિત્યની કળીઓને સદા વિકસાવે, એવી આ અદના લેખકની માગણી છે. અંતમાં આ પ્રસ્તાવનાને પુર્ણ કરતાં પહેલાં સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા પાસે એજ માગું છું કે નંદનવન સમ જણુતો આ ભારત વર્ષ પોતાના પૂર્વજોના ગૌરવને દીપાવે ! સત્ય અને શીયળના અમૂલ્ય વારસામાં વધારો કરે ! એજ અંતર-યાત્રી પાસે યાચના કરી અહીંજ વિરમું છું.

અત્તુ.

ધનજી સ્ટ્રીટ

પારસીગલી

મુંબઈ નં-૩

સંવત ૧૯૭૮

શ્રાવણ પૂર્ણિમા.

ડા. લવજી માંડલુ સાતોદડ વાળા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ લું.	સ્થળ નદી કીનારો	૨
પ્રકરણ ૨ જું.	નરેન્દ્રનાથનો રાજ્ય મહેલ	૧૭
પ્રકરણ ૩ જું.	ચંદ્રપ્રભાનો ખાનગી નિવાસ	૨૯
પ્રકરણ ૪ થું.	મદીરાની મહોકાણ	૪૩
પ્રકરણ ૫ મું.	મુકતાનો દ્રઢ નિશ્ચય....	૫૨
પ્રકરણ ૬ ઠું.	મહેન્દ્રની પ્રેમ મસ્તી...	૫૮
પ્રકરણ ૭ મું.	પ્રેમવેલી ચંદ્રપ્રભા	૬૬
પ્રકરણ ૮ મું.	અદ્વૈત પ્રેમ ધારા	૭૩
પ્રકરણ ૯ મું.	મુકતાની લિપ્ત પ્રતિજ્ઞા	૮૭
પ્રકરણ ૧૦ મું.	છંછેડાયેલી કાળી નાગણ	૧૦૫
પ્રકરણ ૧૧ મું.	મહોબત કે ખૂન	૧૧૭
પ્રકરણ ૧૨ મું.	ચંદ્રપ્રભાનું કારસ્થાન...	૧૨૯
પ્રકરણ ૧૩ મું.	શાન્તાની કર્મ કથની...	૧૪૩
પ્રકરણ ૧૪ મું.	ખૂન પર ચડેલો મહેન્દ્ર	૧૫૮
પ્રકરણ ૧૫ મું.	પ્રભાનો પશ્ચાતાપ	૧૭૬
પ્રકરણ ૧૬ મું.	ન્યાય મંદિર	૧૮૬
પ્રકરણ ૧૭ મું.	પ્રેમજ્વાળા કે લોહીધારા	૨૦૨
પ્રકરણ ૧૮ મું.	ધંસાફ	૨૧૪

વેરાઈ માતાનો અદ્ભુત ચમત્કાર !

જેજેની ચાહનાં કરે છે, તેજ તેને મળે છે. શ્રદ્ધા સમાન ,
વૈશ્વમાં કોઈ અજબ શક્તિ છેજ નહિ. શ્રદ્ધાથીજ કુદરતના અક-
ળીત કાર્યો આપોઆપ થયાજ કરે છે. શ્રદ્ધાથીજ મનુષ્ય વિજય
પામે છે. શ્રદ્ધાથીજ મનુષ્ય આકાશ પાતાળ એક કરી શકે છે.
જેનામાં શ્રદ્ધા નથી, તે મનુષ્ય જીવવા લાયકજ નથી. શ્રદ્ધા-
થીજ નેપોલીયન આખા યુરોપને હંફાવી શક્યો, તેમજ અંધ
પૃથુરાજ એક બાણે શાહજીદીનનો નાશ કરી શક્યો.

આધુનિક સમયના યુવક વર્ગમાંથી ઘણે ભાગે શ્રદ્ધાનો લોપ
થતો જાય છે. વડીલોના કુળાચાર કે દેવમંદિરો પ્રત્યે અંધ
શ્રદ્ધાગુ થઈ અતોષ્ટ તતોષ્ટ જેવી સ્થિતિમાં સપડાતો જાય છે. પણ
શ્રદ્ધા શું કામ કરે છે ? તે નીચેની સત્ય ઘટમાળ ઉપરથી
આપો આપ જણાશે.

કાઠીયાવાડમાં ભાદર નદીને કાંઠે સાતોદડ નામે ગામ છે. ગામ
નાનું છે, ગરાસીઆઓની વસ્તી વિશેષ છે, આ ગામપર એજ-
ન્સીની હકુમત છે. ગામમાં સાતોદડી નદી વહે છે. તેના સુંદર
તટપર વેરાઈ માતાનું પવિત્ર સ્થાનક છે. માજીનો પરચો હાજરા
હજુર છે. શુદ્ધ હૃદયની આરાધનાથી કરેલી માન્યતા અફળ
જતીજ નથી. કઈક મનુષ્યો માજીની માન્યતાના પ્રભાવે મનવાં-
ચ્છિત ફળ પામ્યા છે.

મારા પિતાશ્રી વેરાઈ માતાના ચુસ્ત અનુયાયી હતા. બાળ-
પણથીજ તેઓ તેમની આરાધના કરતા. ખાતાં, પીતાં, હરતાં,
ફરતાં ગમે તે સમયે તેમના મુખમાંથી માજીના પવિત્ર નામ-
નીજ ધૂન નીકળતી.

સાઠ વર્ષ પર્ચંત તેઓએ ખેતીનું કામ કર્યું. છેલ્લાં
દશ વર્ષ થયાં તેઓ મુંબઈમાં આવ્યા, અને મૃત્યુ પર્ચંત તેઓ-
એ અહીંજ વાસો કર્યો.

તેમના બીજા ચાર બંધુઓ સાતોદડમાંજ હતા. મૃત્યુ સમયે
તેમને પોતાના ડાયાલાલ બંધુને મળવાની જાણાસા થઈ. તેમની
આ ભાવના તૃપ્ત કરવા અમે તરતજ અમારા પુણ્ય ડાયા કાકાને
તેડાવ્યા. બંને બંધુઓનો પ્રેમ અસીમ હતો. તેમના આવાગમન
પછી મારા પુણ્ય પિતાશ્રી ચોવીસ કલાકમાં રામચરણ પામ્યા;
અને તેમની પછી ચોવીસ કલાકે પ્રાતઃકાળમાંજ મારા કાકા પણ
પંચત્વને પામ્યા.

આ સ્થળે મારા લખવાનો એજ ભાવાર્થ છે કે મારા પિતા-
શ્રીએ પોતાનો પ્રાણ પોતાના બંધુને મળવા ખાતર ટકાવી રાખ્યો
તે પુણ્ય વેરાઈ માતાની આરાધનાનુંજ પરિણામ છે. અદ્યાપિ પર્ચંત
માજીના પવિત્ર સ્થાન પરથી કોઈ ચોર, લુંટારો અથવા દુષ્ટ
પાપી તે રસ્તેથી પસાર થઈ શકતોજ નથી, અને માતાના સ્થાન-
બાળો દરવાજો હજી પણ સદાકાળ ખુલ્લોજ રહે છે.

આ દૃષ્ટાંતથી અંધ શ્રદ્ધાળુ મનુષ્ય ગમે તે તર્ક વિતર્ક કરે
પણ શ્રદ્ધાળુ ભાવિક મનુષ્યે ચોખ્ખું સમજવું જોઈએ કે શ્રદ્ધા
એજ મનુષ્યનો સાચો દેવ છે. આ દૃષ્ટાંતથી અંધ શ્રદ્ધાળુ
મનુષ્યો પોતાના પૂર્વજોને પગલે ચાલી ધર્મ પ્રત્યે અડગ રહે એવી
શ્રી અંતરયાત્રી પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

લી.—લવજી માંડણ સાતોદડવાળા.

બધી બાબતોમાં તમારી બેદરકારી ચાલશે

પરંતુ,

સોના, ચાંદી, અને ઝવેરાતના માટે તો તમારે

ત્રીભોવનદાસ ભીમજી

ઝવેરી

નું નામ નોંધી રાખ્યા સિવાય તમોને પૂર્ણ સંતોષ નહીંજ
મળે કે જેના શો રૂમમાં અવનવી કારીગરી અને સુંદર
કૃત્તિ નિહાળતાં તમારા નેત્રોને નવરાશ નહિ મળે.

વિશેષમાં—ઘરાડો સાથે વિનયવાળું વર્તન

અને સંપૂર્ણ સરચાઈ તમોને
ત્રીભોવનદાસને ત્યાં પળેપળે
અનુભવવાનું મળશે.

ટેલીફોન નં. ૩૭૪૬

કે:—મુળજી જેઠા મારકીટ સામે,
શેક મેમન સ્ટ્રીટ,—મુંબઈ.

ખબરદાર! ભુલ્યા ત્યાંથા પાછા ફરો!

વેપારીઓના લાભ માટે અમુલ્ય લક.

કેસરી અધર્મ નું નામ ટોપીના

શાહ મેન્યુ ફેક્ટરર તરીકે હવે કોનાથી અજાણુ રહ્યું છે? અમારા કારખાનામાં દરેક જાતની ટોપીઓ જેવી કે એંગલોર, હંગેરીયન કેંગ્રેસ, એસ, વાઈ તથા ઝવેરી ટોપીઓ જથાભંધ મળશે.

ટોપીમાં ખ્લોક તદ્દન મફત છાપી આપશું કોઈપણ વેપારી અમોને પચીશ દરજ્જન ટોપીઓનો ઓરડર આપશે. તેને અમારા ખર્ચે ટોપીમાં તેના નામનો ખ્લોક તદ્દન મફત છાપી આપશું.

તા. ક. ગોખી રાખજો કે આખા હિંદુસ્થાનમાં અમારા કારખાના બરાબર કોઈ સસ્તું કામ કરી આપતું જ નથી. બહાર ગામના ઓરડર પર પુરતું લક્ષ આપવામાં આવે છે.

કેસરી અધર્મ, ડા. લવજી માંડણ

કારખાનું પારસી ગલી ધનજી

સ્ટ્રીટ ધર નં. ૭૦ મુંબઈ.

રહેવાનું ઠેકાણું

ચૈઠ નેણસી વેલજીનો બગીચો

ઘાટકોપર જીલ્લો થાણા.

સુંદરીઓને રીઝવવા શું કરશો ?

સુંદર આલુપણ એ સુંદરીઓને રીઝવવાની અમુલ્ય કળા છે. આ કળાનો ઉપયોગ કરો ત્યારે જરૂર અમારી મુલાકાત અવશ્ય લેશો.

અમારે ત્યાં ચાલુ ફેશનના છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના સોનાના દાગીના મન પસંદ અપ-ડુ-ડેટ ફેશનના બને છે.

ગ્રાહકોને ઠગાવવાની બીલકુલ ધાસ્તી નથી.

અમારે ત્યાંથી લીધેલો દરેક દાગીનો છપાવીનેજ આપવામાં આવે છે. એક વખત પધારી ખાત્રા કરો.

સોની મોહનલાલ વનમાળીદાસ

ઠ:-બીબીબન સ્ટ્રીટ, ઘોબી ગલીને નાકે

મુંબઈ નં. ૩.

હીંદુ, મુસલમાન, પારસી, યુરોપીયના
તેમજ દરેક કોમને ભેટ આપવા લાયક
મીઠાઈઓનું પ્રદર્શન

અમારી મીઠાઈઓ માટે સંખ્યાબંધ સર્ટીફિકેટો
મળેલાં છે.

શાકતનો ખજાનો મગજ શક્તિ માટે બળવર્ધક વાયુહારક
સાલમપાક, બદામપાક, અડદપાક, મેથીપાક

લગ્નસરા કે પાર્ટીઓમાં સગાં વહાલાંઓને ખુશ કરવા
માટે ખાસ અહીંજ ઓડર નોંધાવવાની અરજ
કરવામાં આવે છે.

ગોવિંદાશ્રમ સ્વીટ
શો રૂમ.

બુમા મમલદ-મુંબઈ.

જનો જલ્પઃ શિલ્પં સકલમપિ મુદ્રા વિરચના ।
 પ્રદક્ષિણ્ય કમળમદના ન્યાદૃતિ વિધિઃ ॥
 આમઃ સંવેશઃ સકલમિદમાત્માર્પણ વિધૌ ।
 સંધ્યાપર્યાયસ્તવ ભવતુ યન્મે વિલસિતમ્ ॥

હું જે વાતચિત કરું છું, તે આપના નામનો જપ થાઓ, હું જે સર્વ
 શિલ્પ રચના કરું છું તે આપની મુદ્રા થાઓ, હું જે ચાલું છું તે આપની પ્રદ-
 ક્ષિણ થાઓ, હું જે ભોજન કરું છું, તે આપની આદૃતિઓ થાઓ. હું જે
 બેસું છું, તે આપને પ્રણામજપ થાઓ અને મારો જે કંઈ વિલાસ હોય તે
 આપની પૂજા થાઓ આમ આત્માર્પણમાં હું આ સર્વ અર્પણ કરું છું.

શ્રી સારાયનમઃ

મહેન્દ્ર-મુક્તા પ્રેમજ્વાળા

વિકાલા ચનચ્છિન્નનંતં માત્ર મૂર્તયે ।

સ્વાનુભૂત્યેક સારાયનમઃ જ્ઞાતાયતેજસે ॥

દિશા, કાળ આદિથી માપ રહીત, અનંત (છેડવિનાના) ચૈતન્ય માત્ર મૂર્તિ તથા આત્માના અનુભવનાજ એક સાર રૂપ શાંત તેજને હું નમસ્કાર કરું છું. ભતૃહરી.

“ કીનારો પ્રેમ સાગરનો, નથી કોઈ પ્રાણીએ દીઠો,
“ ન બાણે કોઈ કે એ સ્વાદ, છે ખારો અગર મીઠો;
“ કદી ડાહ્યા કદી વેલા, ફરે છે પ્રેમ પળીડ,
“ ઉપર બતાવે શાન્તિ, અંદર છે પ્રેમની પીડ.

પ્રકરણ ૧ લું.

સ્થળ નદી કીનારો.

ધ્યા કાળનો સમય હતો, સુર્યદેવ અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતા, આ વખતે નીર્મળા નદીનો કીનારો અત્યુત્તમ કુદરતની છાયાનું ભાન કરાવતો હતો, કીનાર પર પથ્થરની શીલાઓ પડેલી હતી આ પથ્થરની શીલા પર એક યુવક તથા એક કુમારીકા બેઠા હતા. અસંખ્ય લીલી હરીયાળી ભુમિથી ચોપાસ દેખાવ સુંદર જણાતો હતો. સામે કીનારે ચોપાસ વૃક્ષોની હાર દેખાતી હતી. આનુબાનુ ચોપાસ બીહામણાં હિંસક પ્રાણીઓની અવારનવાર ચીસો ગમે તેવા મનુષ્યના હૃદયને ભયંકર ભાસતી હતી.

ચંદ્ર સરખું ગૌરવદન, બેનાર માણસના હૃદયને શાંત કરનાર તેના દિવ્યચક્ષુ, અમૃતની સમાન સીંચન કરતું તેનું મોજીલું ભાષણ, આ સર્વે સુંદર અવયવોની કુદરતી બક્ષીસથી બાળાનું લાવણ્ય તેના સ્વરૂપમાં વધારો કરતું હતું. તેનું નામ મુકતા હતું. તેની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી, યુવક, મહાન પ્રભાવશાળી હોવા છતાં મહાન ગાઠ વિચારમાં હોવાથી તેનું વદન કમળ કરમાયા જેવું દીસતું હતું. તેની વય ૨૦ વર્ષ હોય એમ તેના મુખારવિંદ પરથી જણાતું હતું.

મુકતા-મહેન્દ્ર, જુઓ જુઓ નદી કીનારો આ સમયે કેવો સુશોભીત જણાય છે?

મહેન્દ્ર—એમાં શું! કુદરતની અગાધ લીલાને પાર પામવા મનુષ્ય જાતી કયાં સ્મર્થ છે?

મુકતા—મહેન્દ્ર, સામેના સ્વચ્છ જળાશયમાં માછલી જળથી શા માટે વિખુટી પડતી નથી ?

• મહેન્દ્ર—વિખુટી પડે તો તેનો નાશ થાય.

મુકતા—તેનું કારણ ?

• મહેન્દ્ર—મુકતા ! તારા ભાવયુક્ત શબ્દો મારા હૃદયને ઉંડી અસર કરનારા છે. પ્રેમની તાલાવેલીથીજ આ વિશ્વનો કારોબાર ચાલો રહ્યો છે. જળ ઉપર માછલી, સરોવરપર હંસ, ચંદ્રમાં ઉપર ચક્રોર પક્ષી, અને દ્વીપક ઉપર પતંગીયો શા માટે પટકાય છે ? તેનું કારણ તું શું જાણતી નથી ?

મુકતા—મહેન્દ્ર જાણું છું પણ.....

મહેન્દ્ર—કેમ અટકી ?

મુકતા—રાજકુમાર ! આ સમયે વધારે વખત રોકવામાં સાર નથી, ચાલો આપણે ઘર તરફ રવાના થઈએ, કારણકે પિતાશ્રી પણ ઘરે શીકારપરથી આવી ચુક્યા હશે. કાલે પુનઃ આ સ્થાનપર મારે તમને કંઈ કહેવાનું છે, આમ કહી નિર્દોષ બાળા મહેન્દ્ર સાથે ઘર તરફ રવાના થઈ.

ઘરે આવીને જુએ છે, તો દોલતસિંહને બહાર બગીચામાં કોચપર બેઠેલા જોયા. બંનેએ વિનયથી પ્રણામ કર્યા, દોલતસિંહે બંનેના મસ્તકપર હાથ મૂકી બહાલથી પુછ્યું:-

મારા ખ્યારા બેટાઓ ! સુખ શાન્તિમાં છે કે ?

પિતાશ્રી ! અમોને અહીં શું દુઃખ છે ? તમારા પુન્ય પ્રતાપથી અમો સુખી છીએ. દુઃખ શું છે ? તે તો અમો બિલકુલ જાણતા પશ્ચ નથી. આટલું કહી દોલતસિંહ સાથે મહેન્દ્ર તથા મુકતા

લોજન લેવા બેઠા, અને પછી સૌ નિદ્રાદેવીને આધીન થયા. મુકતાને સ્વપ્નું આવ્યું કે હું તથા મહેન્દ્ર જાણે નદી કિનારાપર બેઠેલા છીએ, અરસ પરસ પ્રેમની વાતોમાં મશગુલ હતા, એટલામાં કોઈ રાજકુમાર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મહેન્દ્રને તથા તે રાજકુમારને તકરાર થઈ. અરેરે ! મારા સ્વપ્નમાં રાજકુમાર લુપ્થ બની મારા સાથે લગ્ન કરવાની તે રાજકુમારે પ્રતિજ્ઞા કરી. ઘેર આવી મારા પિતાશ્રીને તેણે ભલેય, પિતાશ્રી પણ તેમની વાતચીતમાં લોભાઈ મારા લગ્ન તે નવીન રાજકુમાર સાથે કરી આપવાની કબુલાત આપી, મહેન્દ્રને અહીંથી ચાલી જવાની રજા આપી. બાળ સ્નેહી મહેન્દ્ર ! મને સદાને માટે છોડી ચાલ્યો ગયો.

મુકતા સ્વપ્નામાં બોલવા લાગી કે ના જશો ના જશો ! મહેન્દ્રના જશો. મને સદાને માટે છોડી ના જશો, હું આપ વગર અહીં શી રીતે દિવસ ગુજારીશ ? મારા અંતરની વાત હવે હું કોની પાસે કરીશ ? મહેન્દ્ર ! ઉભા રહો, હું પણ હવે તમારી સાથે આવું છું. એટલું બોલી મુકતા નિદ્રામાંથી ઝબકી જાગી ઉઠી, જોયું તો કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. તે મનમાં બીવા લાગી તેને કંઈ ગમ્યું નહિ. જેથી તે મહેન્દ્ર પાસે જઈ તેને જગાડી પોતાના સ્વપ્નની સર્વવાતથી તેને માહિતગાર કીધો.

મહેન્દ્ર—મુકતા તું તો ગાંડી છે, સ્વપ્નાં તે શું સાચા પડતા હશે ?

મુકતા—હાજ તો ! એમાં ખોટું શું ? મારો આત્મા કબુલ કરે છે, કે મારું સ્વપ્ન કદી પણ ખોટું પડશે નહિ. પણ હું અત્યારે તમારી પાસે એક વાતનો ખુલાસો કરવા માગું છું મને ખુલાસો આપશો ?

મહેન્દ્ર—મુકતા ! આ સમય વાત કરવાનો નથી. આ સમય પર પિતાશ્રી જાગી ઉઠે, તો તેના હૃદયમાં આપણુ બંને માટે ખોટો વહેમ તેના મનમાં બસાય, અત્યારે શાન્તીથી સુઈ જા ! કાલે તું જે પુછીશ; તેનો જવાબ આપીશ. મુકતા તરતજ ત્યાંથી પાછી ફરી. બીજે દીવસે સાંજના દરરોજના નિયમ પ્રમાણે દોલતસિંહની રજા લઈ મહેન્દ્ર તથા મુકતા નદી કાંઠે જવા તૈયાર થયા. રસ્તામાં બગીચામાંથી મુકતાએ થોડા પુષ્પ ચુંટી લીધા, અને પછી બંને નદી કિનારા પર આવી સીલા પર બેઠા.

મુકતા ચુંટેલા પુષ્પોમાંથી પુષ્પમાળા ગુંથવા લાગી.

મહેન્દ્ર—મુકતા ! રાત્રીના સ્વપ્નથી આજે તું બહુજ ઉદાસ જણાય છે, તારે એ વાતનો શોક શા માટે કરવો જોઈએ ? સ્વપ્ના તો ખાલી મનની કલ્પના છે. તે શું સાચા પડતા હશે ? પણ કાલે તું મને એક વાત પુછવાની હતી, તે વાત શી ?

મુકતા—મહેન્દ્ર ! હું જે વાત કહેવા ઇચ્છું છું, તે વાત આપ ધ્યાન દઈને સાંભળો.

મુકતા—હું ઘણીવાર તમોને એ વાત જણાવવા તૈયાર થઈ હતી, પણ શરમની મારી હું તે વાત કહેતી નહોતી. આજે મારું જીગર ખુલ્લું કરી હું તે વાત જણાવું છું. હું તમારી પાસે આજે એક વચન માગું છું, મને આશા છે કે મારા વચનનો આપ અનાદર કરશો નહિ, મને ઉમ્મેદ છે કે મારી આશાને આપ નિરાશ કરશો નહિ,

મહેન્દ્ર—મુકતા ! એ શું બોલે છે ? તારું વચન હું તો શું ? પણ મારા શરીરનું એકે એક રૂવાંટ પણ પાળનાર છે, બોલ શું વચન માંગે છે ? તારી મારા પ્રત્યે જે લાગણી છે !

જે પ્રેમ છે! જે મમતા છે! તેથી તું જે વચન માંગીશ, તે દેહ જતાંપણ પાળીશ.

મુકતા—મહેન્દ્ર! મને શંકા છે કે, આપ મારા વચનનો અનાદાર કરશો. મારી આશા નિરાશાના રૂપમાં ફેરવી નાખશો.

મહેન્દ્ર—મુકતા એ શું બોલે છે? શું મારા પર તને ભરોંસો નથી? મારા શરીરની એક એક નસોમાં તારું નામ પ્રસરી રહ્યું છે, હું સોગન ખાઈને કહું છું કે તારા વચનનો હું અનાદાર નહિં કરું.

મુકતા—તો સાંભળો! જુઓ હું આ પુષ્પ માળા ગુંથું છું, તે આપના માટેજ. હું પ્રભુ શાક્ષીએ આપને વરી ચુકી છું, મારું હવે પછીનું જીવન હું આપને અર્પણ કરું છું.

મહેન્દ્ર—મુકતા! આ શું બોલે છે? તારી મેળે વરવાનો તારો હક નથી, એમાં તો તારા પિતાશ્રીનોજ હક છે, મારી સાથે તારો સંબંધ જોડાય, એ કદી પણ બની શકે? કારણ કે બાલ્યાવસ્થાથીજ તારા પિતાશ્રીએ મને ઉછેરી મોટો કર્યો છે, અરે જે દોલતસિંહે મને નિરાધારને આશ્રય આપી ઉછેરી મોટો કર્યો, જેણે પિતાશ્રીની ગરજ સારી અનેક લાડ લડાવ્યા, તેની રજા સિવાય હું તારાથી એ સંબંધથી જોડાય શકું તેમ નથી.

મુકતા—મહેન્દ્ર! આપ આ શું કહો છો? આપનું વચન યાદ કરો. દુનિયામાં કોઈની પણ સત્તા પ્રેમપર ચાલવાની નથી. પ્રેમ સદા સ્વતંત્ર છે; છતાં પણ સમયપર હું મારા પિતાશ્રીની રજા મેળવી લઈશ, મેં આજે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આપના સિવાય આ દુનિયામાં કોઈપણ પુરૂષ મારે બ્રાત તથા તાત સમાન છે. આપ પણ અન્યને ન ચહાશો, એવી પ્રતિજ્ઞા કરો.

મહેન્દ્ર-મુકતા! જો તારો એવો દ્રઢ નિશ્ચય છે, તો મારો ખુલાસો તું હવે ખરાબર સાંભળ. હું આજ ઘણા દિવસથી તને પ્રિતીભાવથી ચહાતો હતો, તારી છબી મારા જીગરમાં કોતરાય ગઈ હતી; તારી પાસે પ્રેમની માગણી કરવા હું ઘણા દિવસથી તંલપી રહ્યો હતો, પણ આજે તારાજ મુખથી એ વાતનો ખુલાસો થયો છે. હું પણ આજથી પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ અવનીપર તારા સિવાય અન્ય સ્ત્રી મને ભગીની સમાન છે; પણ મુકતા મને ધાસ્તી છે કે આ વાતમાં તારા પિતાશ્રી હા નહિજ કહે. જરૂર હું તેના ગુસ્સાનો ભોગ થઈ પડીશ. તારે પણ કષ્ટ ભોગવવું પડશે.

મુકતા--ન ગભરાઓ મહેન્દ્ર ન ગભરાઓ! દુનિયામાં પ્રાણથી પણ પ્રેમની કિંમત વધારે હોય છે, જો આપણે આ મુખ્ય જોઈ પિતાશ્રી નાગજયશે તો આપણે આ સ્થાન છોડી બીજે જઈ વસીશું, અને અંત સમયે પણ બંને સાથે એક ચિતામાં બળી ખાખ થઈશું.

મહેન્દ્ર-મુકતા! મારી પણ એજ ઇચ્છા છે. હું ઘણા વખતથી આ તારા પ્રેમ ભરેલા બોલનો મર્મ સમજી શકતો હતો, પણ દોલતસિંહની બીકથી તને ખરો ખુલાસો કરી શકતો ન હતો. આજે એ બીક મારા હૃદયમાંથી સદાને માટે નાશ પામી છે.

મુકતાએ પુષ્પનીમાળા ગુંથી લીધી હતી, તે મહેન્દ્રના કંઠમાં આરોપી. બંને એક બીજા તરફ પ્રેમ દષ્ટિથી જોઈ રહ્યા હતા, એટલામાં પાછળથી એક અવાજ સંભળાયો. ખબરદાર! ખબરદાર! એ પુષ્પની માળા એને નહિ પહેરાવાય, એ પુષ્પની માળા પહેરનાર તો કોઈ બીજોજ ભાગ્યશાળી થશે. આ વાત સાંભળતાં મુકતા ચમકી બોલી ઉઠી કે મહેન્દ્ર! જુઓ મારું સ્વપ્ન તો ખરૂંજ પડ્યું, જુઓ સામેથી કોઈ રાજકુમાર આ તરફ

આવતો જણાય છે; એટલામાં તે રાજસિંહ તથા ગુલા-
રાય છેક નજીક આવી પહોંચ્યા, અને મોટા અવાજથી બોલી
ઉઠ્યા કે, અરે ઓ નાદાન છોકરા! આ તું શું કરે છે? તું કોનો
શિકાર લેવાની હિંમત કરે છે? તું જાણે છે કે દોલતસિંહે
પોતાની પુત્રી મને આપવાનું વચન આપ્યું છે. થોડા સમય
પછી આ બાળા મારા મહેલમાં રાજ્યરાણી થઈ મારી સાથે
સોનાના શીખર પર બીરાજશે જો આ વાતની દોલતસિંહને ખબર
પડશે, તો તારી શી દશા થશે તે તું જાણે છે? સિંહના શીકાશ્પર
ત્રાપ મારી તું મોતને માગી લ્યે છે, શું કહું કે તું નાદાન છે;
નહિતર હમણાજ તને બતાવી આપત કે સિંહનો શિકાર
લેવા જતાં શું ફળ ભોગવવું પડે છે?

મહેન્દ્ર - રાજકુમાર! માનમાં રહો, આપ મોટા રાજ્યના
રાજકુમાર છો, તેમજ દોલતસિંહ પણ આપનું સારી રીતે
માન રાખે છે; જેથી અત્યારે હું તમારા અપમાન ભરેલા
શબ્દો સહન કરી રહ્યો છું, હવે એક પણ શબ્દ બોલવાની
તસ્દી લેશો નહિ, નહિ તો હવે માન નહિ રહે.

રાજસિંહ—નાદાન છોકરા! આ સમયે તું કોની સાથે
વાત કરે છે, તેનું કંઈ તને જ્ઞાન છે? અત્યારે તે માફ અપમાન
કર્યું છે, પણ તેનું ફળ હવે તને શું મળે છે, તે જોઈ લે જે.
એટલું કહી રાજસિંહ તથા ગુલામરાય ત્યાંથી ચાલતા થયા,
અને તે દોલતસિંહ પાસે જતા હોય તેમ જણાયું.
આ વખતે મુકતાની આંખમાં આંસુ ભરાય આવ્યા, તે બોલી
ઉઠી કે જુઓ મહેન્દ્ર! મેં કીધું હતું, તે સાચુંજ પડ્યું,
મારા સ્વપ્નનો એકે એક બોલ સાચોજ ઠર્યો. જરૂર તે નીચ
રાજકુમાર આજે મારા પિતાશ્રીને ભભેરશે. આપણા બંનેના
રસ્તાની વચ્ચે દુઃખના કાંટા બીછાવશે. હવે આપણે પણ જલદી

અહીંથી જવું જોઈએ, નહિતર પિતાશ્રી વધારે વહેમાશે, આમ કહી બને ત્યાંથી. ઘર તરફ રવાના થયા.

ઘેર આવી જુએ છે, તો, રાજકુમાર, તથા ગુલાબરાય, તથા દોલતસિંહ બગીચામાં બેઠા હતા, અને ખાનગી વાતચીત કરતા હતા.

ગુલાબરાય—દોલતસિંહજી! હવે આમ ક્યાં સુધી ચાલશે? તમોએ મહેંદ્રને આશ્રય આપ્યો છે. તે પાપનું કામ કાર્ય કર્યું છે. આજે તેણે રાજસિંહનું સખત અપમાન કર્યું છે, પણ તમારી શરમને ખાતર અમોએ તેને જીવતો છોડી દીધો. સાથે બીજી પણ વાત જણાવું છું કે તમારી પુત્રી મુકતા પણ તેને ચઢાતી હોય એમ જણાય છે. આજે નદી કીનારે તે બંને પ્રેમથી ભેટતા હતા, તે અમોએ અમારી નજર સમક્ષ જોયું, જરૂર એ નાદાન છોકરો આપણી આબરૂને કલંક લગાડશે. એક મોટા રાજ્યના રાજકુમાર તમારા જેવા ગરીબની છોકરીની માગણી કરે, તે તમારા અહોભાગ્ય સમજો! માટે જેમ બને તેમ તે છોકરાને જલદી અહીંથી રજા આપી દો, અને મકતાના લગ્ન રાજકુમાર રાજસિંહ સાથે જેમ બને તેમ તરત કરી આપો, તેમાંજ આપને લાભ છે.

દોલતસિંહ—ગુલાબરાય! હું પણ એજ વિચારમાં છું, કે મહેન્દ્રને અહીંથી જલ્દી વિદાય કરી દેવો. આજેજ રાતના હું તેનો છેલ્લો નિકાલ કરી નાખીશ. આપે આટલા વખત સહન કર્યું છે, તો રાજકુમારે હજી થોડા દિવસ ધીરજ ધરવી જોઈએ, હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે રાજસિંહ સાથે હું મારી પુત્રીના લગ્ન કરી આપીશ. અત્યારે આપ ખુશીથી રાજ્ય તરફ પધારો. આવતી કાલે જરૂર હું તમોને ખુલાસો આપીશ.

આ વાત સાંભળી રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય નમન કરી ત્યાંથી ચાલતા થયા.

દોલતસિંહ—અત્યારે અનેક તર્ક-વિતર્કમાં ગોથા ખાતો હતો, તે એ વિચાર કરતો હતો કે મહેન્દ્રને કેવી રીતે અહીંથી રજા આપવી? મુકતાને કેવી રીતે રાજસિંહથી લગ્ન કરવા સમજાવવી? તેનું દીકરું રાજસિંહ તરફ ધિક્કારની નજરથી જોયા કરે છે; તેનું કારણ શું હશે? એ વિચારમાં ને વિચારમાં બગીચામાં નિદ્રાદેવીને આધીન થયો, આજે તેણે બોજન પણ લીધું નહતું.

મહેન્દ્ર તથા મુકતા પણ અત્યારે વિચાર વાયુના ઝપાટામાં ગોથા ખાતા હતા કે પ્રભુ જાણે આજે શી આક્રમક આવશે? હમણા પિતાશ્રી આવી કંઈ કપડો આપશે તો? વળી મધરાત તો વીતી ગઈ, છતાં તે આવ્યા નહિ. આમ વિચાર કરતાં બંને નિદ્રાદેવીને આધીન થયા.

પ્રાતઃકાળે બંને વહેલા ઉઠ્યા, દોલતસિંહજી હજી ઉઠ્યા ન હતા. મુકતા તરતજ બગીચામાં આવી, અને બોલી કે બાપુ ઉઠો. દિવસ ઘણો ચડ્યો છે, શું આજે આપની તબીયત સારી નથી?

દોલતસિંહજી તરતજ બેઠો થયો, અને બોલ્યો કે મુકતા તું ઘરમાં જા, હું હમણા આવું છું. મુકતા તરતજ ચાલી ગઈ, અને મહેન્દ્રને જણાવ્યું, કે આજે પિતાશ્રી આપણા પર ગુસ્સે હોય તેમ જણાય છે. જરૂર આજે આપણું કંઈ અનિષ્ઠ થવાનું હોય તેમ જણાય છે.

મહેન્દ્ર—કંઈ બોલવા જતો હતો, એટલામાં દોલતસિંહજી આવી પહોંચ્યો. અને બોલ્યો કે મહેન્દ્ર! આજે તારું

જરા મારે ખાનગી કામ છે, માટે થોડીવાર પછી મારા ખાનગી રૂમમાં આવજે, આટલું કહી દોલતસિંહજી પોતાના ખાનગી રૂમમાં ગયો. મહેંદ્ર પણ તરતજ દોલતસિંહજીની પાછળ ચાલ્યો.

દોલતસિંહજી પોતાના રૂમમાં હાથપર માથું ટેકવી વિચાર કરતો હતો, મહેંદ્ર તુરતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને દોલત સિંહજીને નમન કરી તેની સમક્ષ ઉભો રહ્યો. તેને જોતાંજ દોલતસિંહજી બોલી ઉઠ્યો કે મહેંદ્ર સાંભળ, હું ઘણો વખત થયા જોતો આવું છું કે તારી ચાલ ચલાવ મને સારી લાગતી નથી. તને મેં નાનપણથી પાળી પોષી મોટો કર્યો. આજ તારી અઠાર વર્ષની ઉમ્મર થવા આવી છતાં તેં કોઈપણ ઉદ્યમ કરવા આશા ન જણાવી, હવે તું નાનો નથી, તારે અમારે આશ્રયે પડી રહી પારકે પૈસે તહેવાર માનવો તે ઘટીત નથી.

મહેન્દ્ર—પિતાશ્રી! હું સારી રીતે સમજું છું કે આપેજ મને પાળી પોષી મોટો કર્યો છે, અરે એટલુંજ નહિ, પણ પોતાના માતપિતા જેટલા લાડ લડાવે, એટલા લાડથી ઉછેર્યો છે. કોઈ દિવસ પણ મને દુઃખી થવા દીધો નથી.

દોલતસિંહ—મહેંદ્ર! એ બધું ઠીક છે, હવે તારે અમારે આશ્રયે એક દિવસ પણ રહેવું ન જોઈએ. તારે હવે આ સ્થાન છોડી બીજે જઈ કોઈ રાજ્યમાં નોકરી શોધવી જોઈએ.

મહેન્દ્ર—ભલે પિતાશ્રી! આપની એજ ઇચ્છા છે તો હું તેમજ કરીશ. હવે હું થોડા વખતમાં બીજે આશ્રય શોધી લઈશ અગર તો આ દેશ છોડી બીજા દેશમાં ચાલ્યો જઈશ; પરંતુ પિતાશ્રી આજે આપ મારાપર ગુસ્સામાં હો તેમ જણાય છે શું આ બાળકનો કંઈ ગુન્હો છે?

દોલતસિંહ—હું વધારે વાત સાંભળવા માંગતો નથી, હું તને હુકમ કરું છું કે કાલે સાંજ સુધીમાં આ સ્થાન છોડી ચાલ્યા જવું.

મહેન્દ્ર પર જાણે આ સમયે વીજ તુટી પડી હોય, એવો તેના હૃદયને અસહ્ય આઘાત થયો. તે દોલતસિંહને વિનય પૂર્વક કહેવા લાગ્યો. પિતાશ્રી! જો આપની એમજ ઇચ્છા છે; તો કાલ સાંજના તો શું? પણ આજેજ હું આપનું ઘર છોડી ચાલ્યો જઈશ. આ દુનિયામાં આપના સિવાય મારું કોઈ નથી. મારા ખરા માતૃપિતા કોણ છે? તે પણ હું જાણતો નથી. માનવ જાત કયાં વસે છે? તેનું પણ મને જ્ઞાન નથી.

આપના ઘર સિવાય મેં કોઈનું પણ ઘર જોયું નથી. પણ હવે મારા લાગ્ય જ્યાં લઈ જશે ત્યાં જઈશ, છતાં હું આપનો પાળક પુત્ર છું. મારા પર આવો રોષ કરવાનું કંઈ કારણ? મેં એવો આપનો શો અપરાધ કર્યો કે મને નિરાધારને આપ તરછોડો છો? આપને ખોટું લાગે તેવું કંઈ કાર્ય મેં કર્યું નથી.

દોલતસિંહ—જો મહેન્દ્ર! એ ગુન્હાનું કારણ સાંભળવા માંગતો હોય તો સાંભળ, મેં તને ઉછેરી મોટો કર્યો, તે વખતે હું એમ ન હોતો ધારતો, કે તું મારી આબરૂને કલંક લગાડીશ? હું એમ ન હોતો ધારતો કે તું મારીજ પુત્રી સાથે ગેરવર્તણૂકથી વર્તીશ.

મહેન્દ્ર—પિતાશ્રી! હું સોગન ખાઈને કહું છું કે આપની પુત્રીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મેં એક પણ પગલું ભર્યું નથી. તેમજ આપનું પણ વચન કદી ઉથાપ્યું નથી. પિતાશ્રી! આપ રાજસિંહના કહેવાથી મારા પર રોષે ભરાય મને રજા આપોછો, તો ભલે જેવી આપની ઇચ્છા, હું આપનું વચન મારા મસ્તક પર ચડાવું છું.

દોલત સિંહ—બસ, તારી વધારે લવારી સાંભળવા હું ઇચ્છતો નથી. તને હું હુકમ કરું છું કે તારે જેમ બને તેમ અહીંથી ચલાના થવું; આટલું કહી દોલતસિંહ મહેન્દ્ર પાસેથી ચાલ્યા ગયા.

નિરાધાર મહેન્દ્ર મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. પ્રભુ! આ સમયે મારે કોનો આશ્રય લેવો? ખરેખર આ દુનિયા કેવળ સ્વાર્થનીજ છે. શું બાળ સ્નેહી મુકતાને છોડી અહીંથી ચાલ્યો બાઉ? શું હૃદય વલ્લભાને છોડી સદાને માટે અહીંથી વીદાય થાઉં? વિશ્વના માલીક હવે મારે જવું ક્યાં? દોલતસિંહ! મને નિરાધારને રજા આપતાં આપના દીલમાં જરા પણ દયા ન આવી? શાની દયા આવે? જેના દીલમાં સ્વાર્થનો કીડો બેઠેલો છે, તેને દયા શાની આવે? ચાલ જવ, હવે જ્યાં તારા ભાગ્યની દોરી તને ખેંચી બાય ત્યાં જા. હા! પણ એક વખત, અરે છેલ્લી વખત એ બાળસ્નેહી મુકતાના દર્શન કરતો બાઉ, આટલું બોલી મહેન્દ્ર બહાર બગીચામાં આવ્યો.

મુકતા તો ઘણો સમયથી બગીચામાં ઉભી હતી. તેણે મહેન્દ્ર ને સામેથી આવતો જોયો. તેનું મુખ ઉદાસ જોવામાં આવ્યું. જરૂર પિતાશ્રીએ આજે તેને કંઈ ઠપકો દીધો હોય એમ જણાય છે. મહેન્દ્ર નજીક આવી મુકતાની સમક્ષ નીચું જોઈ ઉભો રહ્યો. તેની આંખમાં આંસુનો પ્રવાહ ચાલુ હતો.

મુકતા—મહેન્દ્ર! આપ શા માટે રૂદ્ધ કરો છો? શું પિતાશ્રીએ આપને કંઈ ઠપકો આપ્યો?

મહેન્દ્ર—મુકતા કંઈ નહિ, આજે તને મારા છેલ્લાં પ્રણામ છે, તારા પિતાશ્રીએ મને અહીંથી જલ્દી ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો છે. તો હવે મને અહીં એક ઘડી પણ રોકાવું ઘટારત

નથી, પરંતુ જતાં પહેલાં તારી રજા લેવા તને છેલ્લા પ્રણામ કરવાની આશાએ તારી પાસે આવ્યો છું.

મુકતા—મહેન્દ્ર! ના ગભરાઓ! પિતાશ્રીએ ગુસ્સામાં આવી જઈ તમોને કંઈ કીધું હશે, પણ આપ તેમાં ખોટું લગાડશો નહિ. હું મારા પિતાશ્રીને પગે પડી, કાલાવાલા કરી આપને અહીંથી નહિ જવાની અરજ કરીશ.

મહેન્દ્ર—મુકતા તારું બધું કહેવું આ સમય પર નકામું છે, દોલતસિંહ કોઈ પણ રીતે આ વખતે સમજી શકે તેમ નથી. તું ચાહે તેટલા કાલાવાલા કરીશ, તેમાં કંઈપણ વળનાર નથી. ખાલી મારા માટે તારે પણ હેરાન થવું પડશે, હવે તું મારી આશા છોડી દે. મને ભુલી જા. જો ઈશ્વરની ઇચ્છા હશે, તો ફરી કોઈ સમયે મળશું.

મુકતા—શું છોડી દઉં? જવા દઉં? ભુલી જાઉં? નાના મહેન્દ્ર! જ્યાં સુધી આ મારા શરીરમાં લોહીનું એક પણ ટીપું છે, બોલવાની શક્તિ છે; અરે આ જીંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી તમોને નહિ ભુલું. ચાલો મહેન્દ્ર ચાલો. આપણે ખંન આ સ્થાન છોડી ચાલ્યા જઈએ. આ વતન છોડી ક્યાંય બીજે રથળે રહીયે. જ્યાં આપણા બંનેના પ્રેમને જોઈ કોઈપણ ઇર્ષા ન કરે જ્યાં દેવલોક વસ્તા હોય, જ્યાં પ્રેમના ઝરણુ ઝરતાં હોય, જ્યાંના લોકો દયાળુ હોય, ત્યાં જઈ સુખી થઈએ. ચાલો મહેન્દ્ર ચાલો! સગર અહીંથી રવાના થઈએ.

મહેન્દ્ર—મુકતા! મારી સાથે આવવાનું તારું નામ નથી. હું જંગલે જંગલ રખડી મારી જીંદગી પુરી કરીશ; ત્યાં તને દુઃખના ડુંગરમાં ભટકાવવા ક્યાં લઈ જાઉં? લે હવે હું જાઉં છું.

પ્રિયકાન્ત! આવું ના કહો, તરછોડી પ્રિયવર! જાઓમાં,
કયમ દીન ગુન્નરં દોહલા, વ્હાલા! નમેરા થાઓ માં;
સાથે રહીશું સ્નેહથી, સુખ દુઃખને ગણશું નહિ,
લીધી પ્રતિજ્ઞા પાળશું, જીવન સુધી આ જગમહી.

હઠ કરીશ નહિ. જો જો, સામેથી એ નીચ રાજસિંહ આવતો જણાય છે.

રાજસિંહનું નામ સાંભળતાં મુકતાની આંખમાંથી આંસુ-
ઓનો પ્રવાહ ચાલતો થયો. તેની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યા,
મસ્તક પણ ફરવા લાગ્યું; અને બોલી મહેંદ્ર! મને છોડી ના
જશો, મને નીરાધારને ન રજાવશો, હું આપના વિના ઘડીપણ
નહિ રહી શકું, હું આપને શરણ છું. એ નીચ રાજસિંહ મારી
ધજીતને એમ લગાડશે મને તે સતાવશે એટલા માટે કહું
છું કે આપ મને મૂંઝી નિર્દય બની ચાલ્યા ન જશો. આટલું
બોલતાં તો તેનું શરીર પણ તેના કાબુમાં ન રહ્યું. તે બેભાન
થઈ જમીન પર પડી. મહેંદ્ર તરતજ જમીન પર બેસી ગયો. મુકતાનું
મસ્તક પોતાના બોળામાં લીધું અને શાન્તીના બોલ કહેવા લાગ્યો.
એટલામાં રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય આવી પહોંચ્યા. મહેંદ્રના
બોળામાં મુકતાને જોઈ રાજસિંહ ગાળ ઉઠ્યો, અને બોલ્યો કે
નાદાન છોકરા! હવે તારું મોત માથે લમે છે, તરત રાજસિંહ
મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી, અને બોલ્યો, સિપાઈઓ શું જોઈ રહ્યા
છો? આ ગુમાની બાળકને ધક્કો મારી આપણા રાજ્યમાં
લઈ ચાલો. અત્યાર સુધી ચુપ બેઠેલો! મહેંદ્ર તરતજ બેઠો
થયો. મુકતા પણ શુદ્ધિમાં આવી હતી. રાજસિંહ તરફ જોઈ
મહેંદ્ર બોલ્યો.

રાજકુમાર! હૃદમાં રહો, મુખમાંથી નીકળતા ઝેરી શબ્દને
અટકાવો, નહિતર તે જીવંદા અત્યારે અહિં ખેંચાય જશે.
માટે મહેંદ્રબાની કરીને કહું છું કે આપ એક પણ શબ્દ બોલ્યા
સિવાય સીધાઓ. દુઃખીને વધારે દુઃખ ન આપો. આ વાતથી રાજ-
સિંહ એકદમ ઉશ્કેરાય ગયો, તરતજ તેણે પોતાના માણસોને
હુકમ કર્યો કે મહેંદ્રને એકદમ પકડી લ્યો. હાથમાં લોખંડની

ઘેડીઓ નાખો. હુકમ થતાં તરતજ સિપાઈઓ ચોપાસ ફરી વળ્યા, અને મહેંદ્રને પકડી લીધો.

હથીઆર વિનાનો મહેંદ્ર શું કરે? થોડી ખેંચતાણુ કરી આખરે બંધનમાં બંધાઈ ચુક્યો. સિપાઈઓ તેને ધકકા મારતાં આગળ લઈ ચાલ્યા, ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ તેની પાછળ ચાલતા થયા.

મુકતા, દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી મુછાં ખાઈ ત્યાં ઢળી પડી.

“લાખો ઉપાયો સૌ કરો, ધાર્યું પ્રભુનું થાય છે,
 “સ્નેહિ મટી વેરી બને, કુદરત જ્યાં પલટાય છે;
 “વિધી તણુ! જે લેખ તે, ટાળ્યા કદી ટળશે નહિ,
 “કર્મે લખેલું સાંપડે, ભાવિ કદી ફરશે નહિ.

પ્રકરણ ૨ બું

નરેન્દ્રનાથને રાજ્યમહેલ.

‘યથા ચતુર્ભિઃ કનકં પરીક્ષયતે નિઘર્ષણચ્છેદન તાપતાડનૈઃ ।

તથા ચતુર્ભિઃ પુરુષઃ પરીક્ષયતે શ્રુતને શીલેન કુલને કર્મણા ॥

જેમ કસોટી પર ઘસવાથી, કાપવાથી, અગ્નિમાં તપાવવાથી, અને હથોડાવની ટીપવાથી આમ ચાર પ્રકારે સોનાની પરીક્ષા થાય છે; તેવીજ રીતે શાસ્ત્રાભ્યાસથી, સ્વભાવથી કુળ અને કર્મ ઉપરથી, એમ ચારે પ્રકારે પુરુષની પણ પરીક્ષા થાય છે. ચાલુક્ય.

- “ ગુણ કર્મને આચારથી, પરિક્ષા મનુષ્યની થાય છે,
- “ કુળ, ધર્મ શાસ્ત્રાભ્યાસથી, સજ્જન પુરુષથી પરખાય છે;
- “ ગંભીર, ગુણીયલ જ્ઞાનવંતા, જગતમાં વખણાય છે,
- “ આડંબરી, અભિમાનીયો, બહુ વિશ્વમાં નિંદાય છે.

મણીપુરના મહારાજ નરેન્દ્રનાથ અત્યારે પોતાના વિલાસ ભુવનમાં બેઠેલા હતા. પાસે એક સુંદર સ્ત્રી બેઠેલી હતી; તે નરેન્દ્રનાથની ધર્મપત્ની હતી.

નરેન્દ્રનાથ—દેવી! હવે આપણે શું કરશું? કુમાર લગ્ન કરવાની ના પાડે છે, ઘણા દેશના માંગા આવે છે, પણ નિરૂપાયે એ સર્વે માંગા પાછા ફેરવવા પડે છે, હું નથી સમજી શકતો કે રાજકુમાર લગ્ન કરવાની શા માટે ના પાડે છે? આજે તે શિકાર પરથી આવે ત્યારે તુંજ તેને પુછી જોજે, હવે તો જેમ બને તેમ કુમારના લગ્ન જલદી કરવાં જોઈએ; નહિતર બીજા રાજ્યમાં આપણી હાંસી થશે કે કુમાર મોટો થયો, છતાં તેનાં લગ્ન શા માટે નહિ થતાં હોય?

રાણી--તેને કોઈ કુંવરી પસંદ નહિ આવતી હોય? નહિ-
તર તે લગ્નની શા માટે ના પાડે? લગ્ન કરવાની કોને ઉમ્મેદ ન
હોય? એટલામાં ત્યાં ગોરદેવતા પધાર્યા. તેને જોઈ રાણી અંદર ગયાં.
ગોર આસનપર બેસતાની સાથેજ બોલો ઉડ્યા: મહારાજ! આજે
હું આપની પાસે એક વાત જણાવવા આવેલ છું, જો આપની ઇચ્છા
હોય તો જણાવું.

નરેન્દ્ર--ખુશીથી જણાવો રાજગોર! અહીં આપને સવ
વાતે છુટ છે. જે કહવું હોય તે ખુલ્લા દીલે કરો.

મહારાજ નરેન્દ્રનાથ ઘણી વખત રાજગોરની સલાહ
રાજ્ય કામમાં લેતા હતા.

રાજગોર--મહારાજ! રાજ્ય પરિવારની કીર્તિ મેળવવા
માટે આપણે હવે રાજકુમારનાં લગ્ન જલદી કરી નાખવાં જોઈએ.

નરેન્દ્ર--ગોર! શું કરીએ? કુમાર લગ્ન કરવાની ના પાડે
છે, તેથી મોટા રાજ્યનાં માંગા પણ મારે પાછા કાઢવા પડ્યા.
કદાચ કુમારને વધારે દબાવી લગ્નની હા ભણાવીયે, તો પછી
દુર દેશમાં આપ્યો જાય તો પાછળ અમારી શી દશા?

ગોર--મહારાજ! આ માટે આપ બે ફીકર રહેા. ગઈ
કાલે સવારનાજ કુમાર મારે ત્યાં આવેલ હતા. તેમણે પોતાની
ઇચ્છા મને જણાવી છે. અને તેથીજ અહીં આવવું પડ્યું છે.

નરેન્દ્ર -શું કુમારે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા જણાવી છે? *

ગોર--જી, હા; કુમારે પોતાના લગ્ન કરવાની મરજી મારી
પાસે જણાવી છે; પરંતુ કુમારને શંકા છે કે આપ એ વાતનો
કદાચ અનાદર કરશો. તેણે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લગ્ન કરવાની

ઉમેદ જણાવી છે; તેમજ પોતાને મન માનતી કન્યા સાથેજ લગ્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

નરેન્દ્ર—હા પણ એની મન માનતી કન્યા કોણ છે વાડ?

ગોર—દોલતસિંહની કન્યા!

આ વાત સાંભળતાજ મહારાજની આંખ લાલ થઈ, આંખના ભવાં અંધર ચડી ગયા. ગુસ્સામાં આવી જઈ ગોર પ્રત્યે બોલ્યા. રાજગોર! આ વાત અત્યારે તમે મને કરી, કદાચ બીજા કોઈએ કરી હોત, તો હું અવશ્ય તેને શિક્ષા કરત. ક્યાં મણીપુરનું રાજવંશ, અને ક્યાં સામાન્ય દોલતસિંહ! ક્યાં સિંહ અને ક્યાં ઘેટું! મને અભયબી થાય છે, કે તમારા જેવા સમજદાર રાજ્યગોરે આ વાત પર લક્ષ આપ્યું! રાજગોર પ્રથમથીજ નરેન્દ્રનાથનો સ્વભાવ જાણતા હતા; કે આ વાતથી મહારાજ ગુસ્સે તો થશે, પરંતુ કુમારે મને કીધું હતું; જેથી મારે જણાવ્યા સિવાય છુટકો ન હતો; હજી એ બોલ કહી સમજાવું માને તો ઠીક; આમાં તો આપણું પણ કામ થાય તેમ છે. કુમાર તરફથી સારું ઇનામ મળવાની આશા છે, આમ વિચારી નરેન્દ્રને કહ્યું.

ગોર—મહારાજ ! આપનું કહેવું ખરું છે, કે દોલતસિંહ તમારા રાજ્ય પાસે કોઈ ગણત્રીમાં નથી, છતાં પણ આપે એક એ વાતમાં ખાસ ધ્યાન આપવા જેવું છે. જો આપની ઇચ્છા હોય તો તેનો ખુલાસો કરું, પછી જેવી આપની મરજી. કોધાવેશને દબાવી મહારાજ બોલ્યા! ગોર! તમારે જે હકીકત મને જણાવવી હોય તે જણાવો.

ગોર—સર્વ કોઈ જાણે છે કે દોલતસિંહ હાલ મણી દરિદ્ર અવસ્થામાં છે; છતાં પણ આપ જાણતા નથી કે તે ચીતોડગઢના

રાજ્યવંશનો છે? અત્યારે તે કંગાળ હાલતમાં છે, છતાં તે રાજ્યવંશી તો ખરોને ?

નરેન્દ્ર - ભણે કદાચ તેમ હોય, તો પણ મારે કેટલાક રાજ્ય પાસે નીચું જોવું પડે ! મેં ઘણા મોટા રાજ્યના માંગા પણ સ્વીકાર્યા નથી. તે કોઈની પુત્રી સાથે કુમારના લગ્ન નહિ કરતાં આખર એક અદના દોલતસિંહની પુત્રી સાથે લગ્ન થાય તો મારે નીચું જોવા જેવું ખરું ને ? આ વાતમાં મારી લેશ પણ મરજી નથી.

ગોર-મહારાજ ! જો દોલતસિંહ, ચીતોડના રાજ્ય-વંશનો છે, તો પછી આ વાતમાં આપને શરમાવા જેવું છે નહિ, તેમ છતાં એક બીજી વાત પર પણ આપને લક્ષ આપવાનું છે. આપ આ બાબતમાં ના પાડશો, જેથી કુમાર બીજી રાજ્ય કુવરી સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડશે. જેથી આપનો રાજ્યવંશ લોપ થવાનો સંભવ છે. આ દુઃખદાયક બનાવ બને, એમાં તો કંઈ શંકા નથી. વળી રાજકુમારે મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જો લગ્ન કરું તો દોલતસિંહનીજ પુત્રી સાથે; તે સિવાય હું લગ્ન નહિજ કરું. તો હવે તે બીજા કોઈ પણ રાજ્યની કુવરી સાથે લગ્ન કરે, એમ જણાતું નથી.

મહારાજ આ વાત સાંભળી ઉંડા વિચારમાં પડ્યા. ગોરની દરેક વાતપર તેમણે તર્ક વિતર્ક કર્યો. થોડીવાર પછી જવાબ આપ્યો, કે રાજ્યગોર ! આ બાબતમાં હાલ તો હું તેનો કાંઈપણ ખુલાસો આપી શકતો નથી. મને ચોક્કસ લાગે છે કે આ ન્યાયી રાજ્યને તથા મારા આ ઉચ્ચ કુળને કુમાર કલંક લગાડશે.

એટલામાં મહેન્દ્રને લઈ રાજસિંહ ઉપર આવ્યો. કુમારને જોઈ મહારાજએ પુછ્યું. રાજ્યસિંહ ! નીચે શું ગડબડ છે ?

રાજસિંહ—પિતાશ્રી શું કહું ? આપ જેવા સમર્થ રાજા હોવા છતાં જેઓ પગના જોડા ઉપાડવા લાયક નથી, તેવા

માણસોના હાથે મારે અપમાન સહન કરવું પડે છે. તો પછી આ જીંદગી શા કામની? આમ કહી રાજકુમાર નીચું જોઈ ઉભો રહ્યો.

• ગોર—કુમાર શું છે? આટલા ગુસ્સામાં કેમ છો? કોણે આપનું અપમાન કર્યું? તે બધી હકીકત આપના પિતાશ્રીને જણાવો એટલે તે બરાબર શિક્ષા કરશે.

• રાજસિંહ—હું શું કહું? મને કહેતાં શરમ આવે છે, બધી બીના તમે ગુલાબરાયને પુછો. એટલામાં ગુલાબરાય મહેન્દ્રને લઈ ઉપર આવ્યો.

નરેન્દ્ર—કેમ ગુલાબરાય! આ બધું શું છે?

ગુલાબરાય—શું કહું મહારાજ! હું તથા કુમાર ફરવા ગયા હતા, અમે નદી કીનારે બેઠા હતા. તેવામાં આ ગર્વિષ્ટ બાળક આવી ચડ્યો. અમે જે વાત કરતા હતા, તે સાંભળી આ બાળક ક્રોધમાં આવી જઈ કુમારને જેમ તેમ બોલવા લાગ્યો. કુમારે તેને કહ્યું. અમારી વાતમાં તું વચ્ચે બોલનાર કોણ છે? ચાલ્યો જા અહીંથી, નહિતર ખાલી હેરાન થશે. એટલામાં બાળક એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયો, અને મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢી કુમાર પર પ્રહાર કરવા જતો હતો, પણ મેં તરતજ તેનો હાથ પકડી લીધો. આ બનાવ જોઈ સિપાઈઓ પણ આવી પહોંચ્યા. અને આ ગુમાની બાળકને પકડી આપની સમક્ષ હાજર કર્યો છે. હું તો જે બન્યું, તે સાચે સાચું કહું છું.

નરેન્દ્ર—તમે શું વાત કરતા હતા? જેથી આ બાળકને ઉશ્કેરવાનું કારણ મળ્યું?

ગુલાબરાય—અમે દોલતસિંહની પુત્રી વિષે વાત કરતા હતા. મહારાજ! આ ગુમાની બાળક દેખાવ પરથી તો આપને ગરીબ લાગતો હશે, પણ અંદરથી મહાન ઝેરી છે.

નરેન્દ્ર—વારૂ! તેનો કાલે ઇન્સાફ થશે, અત્યારે તેને કોટડીમાં પુરી રાખો. આટલું કહી મહારાજ ચાલ્યા ગયા. મહેન્દ્ર આ સમયે બોલ્યો નહિ, તે તો ગુલાબરાય તરફ જોઈ રહ્યા હતા કે શું તેની ખોટી વાતો, શું તેનો ગરીબ સ્વાર્થી હાવ ભાવ! શું રાજ્યમાં આવાજ માણસો વસ્તા હશે? એજ વિચારમાં તે ઢીફમુઠ બની ગયો હતો.

મહારાજ ગયા પછી રાજસિંહ સિપાઈઓને કંઈ ખાનગી વાત કરી, જેથી સિપાઈઓ તરતજ મહેન્દ્રને લઈ ચાલતા થયા. ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ પણ પોતાનું ધાયું સિદ્ધ થયું માટે ખંને મલકાતા હતા.; કે ઠીક આજે લાગ મળ્યો, પિતાશ્રીએ તો મહેન્દ્રને કોટડીમાં પુરવા હુકમ કર્યો, પણ મેં સિપાઈઓને સમજાવેલ છે કે તેને ભયંકરમાં ભયંકર જે જંગલમાં જોલ આવેલી છે, તેમાં કેદ કરો કે જે જોતાંજ મરણને શરણ થાય.

સિપાઈઓ રાજસિંહના કહેવા પ્રમાણે ઘણે દૂર જંગલમાં આવેલી જોલમાં મહેન્દ્રને લઈ ગયા. આ જોલખાનું ભયાનક દીસતું હતું. મનુષ્યની આવજા ન હતી. આ જોલમાં મહેન્દ્રને પુરી સિપાઈઓ રવાના થયા મહેન્દ્રને જોલમાં આવતાની સાથે તેના મનમાં અનેક વિચાર થયા કે આ બધા કારસ્થાન નીચ ગુલાબરાય તથા રાજસિંહનાં છે, મહારાજ તો દયાળુ જણાતા હતા. છતાં પણ તેણે મને આવા કરપીણ જોલખાનામાં પુરવાનો શા માટે હુકમ કર્યો હશે? મહેન્દ્રની આંખે અધકાર છવાયો જોલખાનામાં પણ ભયંકર અધકાર જણાતો હતો. દિવસે પણ એક બીજા પાસે ઉભા હોય, તો જોઈ શકાય તેમ ન હતું. ફરી તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે જીંદગીનો અંત અહીંજ આવશે, આ દુનિયામાં પ્રથમ આશરો મેં દોલતસિંહનો લીધો, પછી બીજો આશરો આ જોલનો લઉં છું.

મહારાજ નરેન્દ્રનાથ ધર્મિષ્ઠ તથા દયાળુ હતા, પણ તેમનામાં એક રોષ હતો, અને તે એજ કે તેઓ સ્વભાવે ગર્વિષ્ઠ હતા, કોઈ વાતમાં અગત ક્યાનથી તપાસ કરતા નહોતા. જ્યારે મહેન્દ્રને અધકારમય લયાનક કારાગૃહમાં પુરવામાં આવ્યો, ત્યારે પ્રથમ તે તે કંઈ જોઈ શક્યો નહિ. પછી તેને થોડીવારે જણાયું કે આ જેલખાનું જમીનથી ઘણું નીચું છે એમ તેને લાસ થયો. તેમાં ઉભસ માટે ફક્ત એક જાળીયું નાખેલ હતું, તે સિવાય કોઈ પણ જગ્યાએથી પવન પણ સંચરી ન શકે એમ હતું. મહેન્દ્ર નિહાળી નિહાળી ચોપાસ જોવા લાગ્યો, એલામાં ચામા ચીડીયાના અવાજ સંભળાયા. તથા ચોતરફ ઉદરો જોવામાં આયા મહેન્દ્ર શાન્તી લેવા નીચે જમીન પર ખેસી ગયો, ખેસતાંજ તેના હાથમાં હાડકાના કકડા આવ્યા. તે હાથમાં લઈ જોવા લાગ્યો, તો જોઈ શક્યો કે આ મનુષ્યનાજ હાડકા જણાય છે. ખરેખર આમાં અનેક માણસોનો નાશ થયો હોય એમ જણાય છે. જેલખાનું પણ એવી રીતે ખાંધવામાં આવ્યું હતું કે એક સાથે હજાર માણસો ખુમ પાડે, તો પણ એક શબ્દ સાંભળી શકાય તેમ ન હતું. તેમાં ખરાબ દુર્ગંધ મારતી હતી. નર્કની ખાણમાં કેમ જાણે મહેન્દ્રને ફેંકી દીધો હોય તેમ તેને જણાયું. થોડીવાર તો તે જમીન પર ખેસે, પછી તે ચોતરફ તપાસવા લાગ્યો. તેટલામાં તો સામેનાજ ખુણામાં એક હાડપીંજર તેને દેખાયું. મહેન્દ્ર તે જોતાંજ લયલીત થયો. લયંકર બીક તેના હૃદયમાં લાસવા લાગી. અત્યાર સુધી નાસી જવાનો તેના હૃદયમાં લેશ માત્ર વિચાર ન હતો, પણ હવે તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે કોઈપણ રસ્તે જેલખાનામાંથી નાસી જવું, તે આસ્તે આસ્તે દરવાજાની નજીક ગયો, અને દરવાજે ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ઘણું બળ અજમાવી જોયું; પરંતુ આખર નિરાશ થઈ દરવાજાને જોરથી લાત મારવા લાગ્યો. છતાં તેનું કંઈ વળ્યું

નહિ. નિરાશ થઈ તે પાછો ત્યાંજ જમીનપર બેસી ગયો, અને ભીંતોપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો, ભીંતો તદ્દન સાબીત હતી, અંતે તેણે ઉપર ચડવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ બહાર કોઈ રસ્તે નીકળવાની આશા સફળ થઈ નહિ. આખર બધી વાતથી નિરાશ થઈ તે કપાળપર હાથ પછાડતો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની મતી મુંઝાઈ ગઈ, હવે શું કરવું? તેની કંઈ તેને ગામપડી નહિ, અત્યાર સુધી તે મહારાજ નરેન્દ્રનાથ ને દયાળુ સમજતો હતો; પરંતુ હવે તેને એમ સમજાયું કે નરેન્દ્રનાથ જેવો કોઈ દુષ્ટ અને દયાહીણ પ્રજા પીડીત રાજા ભાગ્યેજ દુનિયામાં કોઈકજ હશે, અરે ! નિરપરાધીને કારાગ્રહમાં નાખનાર નરેન્દ્રનાથ તને લાખો વાર ધિક્કાર છે.

રાત્રી પડી, તે ભયંકર જેલખાનામાં અધકાર છવાઈ રહ્યો, મહેન્દ્રને જણાયું કે આ સંસારમાં મારું હવે કોઈ નથી. મનુષ્ય જાતી સમસ્ત નાશ પામી છે. તમામ સૃષ્ટિ નિસ્તેજ થઈ છે. તેને એમજ જણાયું કે આ જેલખાનામાં ભુત, પીશાચોની પણ વસ્તી હોવી જોઈએ. એટલામાં તેને ચોમેર વીંટી ભુતો નાચતા જણાયા. આ જોઈ મહેન્દ્રના દીલમાં જોરથી બીકનો સંચાર થયો હમણા હૃદય અટકી જશે, એમ તેને થવા લાગ્યું. તે મનમાં શાન્તિ મેળવવા લાગ્યો; પણ તે મળી નહી. પછી તે જમીનપર આડો થઈ સુતો. નેત્રો બંધ કરવા જતો હતો; એટલામાં જેલમાંથી સામેના ખુણાનો ભાગ ખુલ્લો થતો જણાયો, અંદર પવન તથા અજવાસનો સંચાર થયો તેને અધકારમાં અજવાળું જણાયું. કોઈ પણ આકૃતિ અંદર આવી હોય એમ તેણે જોયું. આ બનાવ જોતાંજ મહેન્દ્રના હાંબજ ગગડી ગયા. શું તે મારો ભક્ષ કરવા અંદર આવેલ હશે? એટલામાં તો ત્યાં એક યોગીણી આવી ઉભી. મહેન્દ્ર એકી નજરથી તેના સામું જોઈ રહ્યો. તે કંઈક બોલવા જતો હતો, પણ તેના હોઠ બીકથી સીવાઈ ગયા હતા,

જેથી તે બોલી શક્યો નહિ, આખર મહા મહેનતે બોલ્યો કે આપ કોણ છો?

આ પ્રશ્ન સાંભળી રમણી નાક પર આંગળી મુકી બોલી કે ચુપ. ! એક પણ શબ્દ બોલશો નહિ. હવે જો ફરી બોલશો, તો અહીંથી છુટવાના દરવાજા બંધ થશે. માટે કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય મારી પાછળ ચાલ્યા આવશો, તો અહીંથી તમારો છુટકારો કરી આપીશ.

મહેન્દ્ર—આહા ! શું મારો અહીંથી આપ છુટકારો કરશો ? શું આપ સ્વર્ગની દેવી છો ? શું તમો મને મુક્ત કરવા સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવ્યા છો ? કહો કહો ! એ દેવી તમોને અહીં કોણે મોકલ્યા બોલો ? દયાની દેવી બોલો !

યોગીણી—જુઓ હું ફરીથી કહું છું કે પુછવાની વાત છોડીદો, અને અહીંથી છુટવાની કોશીશ કરો. તમને દુઃખી જોઈ મને દયા આવે છે, પણ આ જગ્યા બોલવાની નથી, તેમ પ્રશ્ન પુછવાની નથી.

મહેન્દ્ર—પરંતુ આપ કોણ છો ? તે કૃપા કરીને.....

યોગીણી—વળી પાછો એનો એજ પ્રશ્ન, મેં તમને પ્રથમથીજ જણાવ્યું છે કે જો એક પણ વાત પુછશો; તો છુટવાનો દરવાજો બંધ થઈ જશે. આટલું કહી તે યોગીણી પાછી જવા લાગી.

મહેન્દ્ર પસ્તાવા લાગ્યો, કે મેં હાથે કરીને મુખાઈ કરી. તે દેવી મારો છુટકારો કરવા આવી હતી, તેણે પ્રથમથીજ મને બોલવાની ના કહી હતી, છતાં મેં પુછવાની હઠ પકડી, જેથી તે ગુસ્સે થઈ ચાલ્યા ગયાં. તે તેની પાછળ જોઈ રહ્યા; એટલામાં ફરી તે યોગીણીના વિચાર બદલાયા હોય માટે પાછા ફર્યા અને

બોલ્યા નાના ! હું તમને છોડાવ્યા સિવાય નહિ જાઉં, આ કરપીરણુ જેલખાનામાં પિશાચો તમારી કોમળ કાયાનો કોળીયો કરી જશે, માટે હું ફરીથી કહું છું કે હવે એક પણ શબ્દ ફરી નહિ બોલતાં મારી પાછળ આવો, તે રમણીનું બોલવું દયાળુ અને કોમળ હતું, મહેન્દ્ર પુતળાની માફક તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તે યોગીણી અનેક આડા અવળા ખંડો ઓળંગી એક વિશાળ ખંડના દરવાજા પાસે આવી ઉભા રહ્યા. તેને જોતાંજ મહેન્દ્રના હૃદયમાં ચેતન આવ્યું. હાય તેમ જણાયું, ખંડમાં શીતળ પવન ફરફરતો હતો, ને તે જોઈ શક્યો કે રાત્રીયે સર્વને ગાઢ નિદ્રામાં નાખેલ છે. તે યોગીણી બોલી અહીંથી આગળ હું તમારી સાથે આવી શકું તેમ નથી. જુઓ આ સામે દેખાય તે રસ્તો છે. તમે ત્યાંથી રવાના થાઓ.

મહેન્દ્ર--દેવી ! ખરેખર આપ દયાળુ છો, દુઃખીને મદદ કર્યા છો.

યોગીણી -ચુપ ! આ જેલખાનામાં તમને શામાટે પુરવામાં આવ્યા ? શું તમે કંઈ ગુન્હો કર્યો છે ?

મહેન્દ્ર--નહિ માતા ! હું નિર્દોષ છું. આટલું કહી મહેન્દ્રે સવ વાત જણાવી દીધી.

સર્વ વાત સાંભળ્યા પછી તે યોગીણી બોલી, હવે વધારે વાર તમારે અહીં રહેવું વ્યાજબી નથી. આ રાજ્યના પ્રપંચથી તું અજાણ છે. આ રાજ્યના કાવાદાવાથી મને પણ ઠોકર વાગી છે, કે જે ઠોકર હજુ પણ હું લોગવું છું, જા, વિલંબ ન કર, આ રાજ્યની હદ છોડી ચાલ્યો જા. જ્યાં તારા જીવને કોઈ નુકશાન ન કરે, તને નિરાધાર જોઈ તારી કોઈ ચર્ચા ન કરે. એવા દેશમાં જ કે જ્યાંના લોકો દયાળુ હોય, જ્યાં અહલ ન્યાય

પ્રભને મળતો હોય, જ્યાં દયાના કીરણો પડતા હોય જ્યાં પક્ષપાત ન હોય, જ્યાં એ નીચ ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ આવી ન શકે ત્યાં જા, અને સુખી થા, ફરીને એના હાથમાં ન સપડાઈ જા; તેની ખાસ સાંભાળ રાખજો. જા વિલંબ ન કર, નહિતર કોઈ આવી ચડશે.

મહેન્દ્રે કદી ન અનુભવેલો અનુભવ આ પહેલ વહેલોજ અનુભવ્યો. આ દેવીના દયાળુ બોલ સાંભળી ગદ્ગદીત થઈ ગયો, આંખમાં નીર ભરાય આવ્યું, આંસુ બુછતો તે બોલ્યો દેવી! હું નિરાધાર છું. આ જગતમાં મારું કોઈ નથી હું ક્યાં જઈ? કોનો આશરો લઉં? આપ દયાની દેવી છો. આપ વિના આ અવનિપર મારા તરફ કોઈપણ દયાની નજરથી જુએ તેમ હું ધારતો નથી. મેં રસ્તો પણ જોયા નથી, કે કયે રસ્તે જઈ? માતા! મારાપર દયા કરો, મને આપનીજ સાથે રાખો, હું આપની સેવા કરી મારી જીવગી પુરી કરીશ. આટલું સાંભળતાં તે ચોગીણીની આંખમાંથી આંસુનો પ્રવાહ ટપકવા લાગ્યો. શું મારા જીગરનો ટુકડો નીરાધાર! ના ના કોણ કહે છે? શું હું તેની.....આટલું કહેતાં તે અટકી, આગળ બોલી શકી નહિ, જ્યાં સુધી મારે માથેથી કાળુ કલંક દૂર નથી થયું, ત્યાં સુધી આ વાત મારે મનમાંજ રાખવી. અત્યારે મહેન્દ્રને આ વાત જણાવીશ, તો તે સર્વે બીના મને પૂછશે. હું નિર્દોષ છું, તે સાબીત શીરીને કરી બતાવીશ? તે બિચારાને જરાપણ ખબર નથી કે હું કોણ છું. ફરી તે મહેન્દ્ર તરફ રહીને બોલી! મહેન્દ્ર, તમે નિરાધાર છો, પરંતુ નિરાધારનો આધાર છેવટે પરમાત્મા હોય છે. જરૂર તે દયાળુ કીરતાર તમારી દયા ખાશે, જાઓ હવે ખોટી ન થાઓ. પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે. આટલું બોલતા તેની છાતી ભરાય આવી, તે બોલતી અટકી પડી, નેત્રોમાંથી પ્રેમના બિંદુ જમીનપર પટકવા

લાગ્યા, મહેન્દ્ર તે જોઈ જશે, તો કંઈક પૂછશે એટલા માટે તે પાછું જોઈ ઉભી રહી, અને જોલી, જાઓ મહેન્દ્ર જાઓ, પરમાત્મા તમને જ્યાં લઈ જાય ત્યાં જાઓ, જ્યાં તમારું નશીબ લઈ જાય ત્યાં જાઓ, મારા એંતઃકરણનો આશીર્વાદ છે કે પ્રભુ તમારો મદદગાર થાય, આટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલતી થઈ. તેની વાત કરવાની ઢગ જોઈ મહેન્દ્ર અજાયબ થયો. તેણે કદી પણ ન અનુભવેલી. એક પ્રકારના સખંધની દિવ્ય લાગણી અનુભવી, શું તે દેવીના શબ્દમાં મીઠાશ, દયા, કોમળતા, ખરેખર ! એ જોલમાં અમીમય ઝરણુ ઝરતાં હતા. માતૃપીતા વિનાનો નિરાધાર મહેન્દ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો; કે એ દેવી કોણુ હશે ? શું મારા પ્રત્યે તેની રોહ લાગણી ! જાણે એક જાતનો નિકટ સખંધ હોય એમ તેને જણાયું.

દુનિયામાં માતા પણ પોતાના પુત્રપર આટલો પ્રેમ નહિ રાખતી હોય, એટલો પ્રેમ એની આંખમાં જણાયો, તે યોગીણી ત્યાંથી ઘણે દૂર ચાલી ગઈ હતી, છતાં પણ મહેન્દ્રની નજરે તેની છબી તરવા લાગી. તે જોલ્યો નહિ ભુલું, મારા મરણુ સમયે પણ તમારી દયાની લાગણી નહિ ભુલું. સુતા, બેસતા, કે ઉઠતા હરવખત તમારી પવિત્ર છબીને હવે હું કદી નહિ વિસરું, શું હવે ફરી તેનો મીલાપ નહિ થાય ? અરેરે ! એ દયાની મૂર્તિ ! દયાની દેવી કોણુ હશે ? આમ વિચાર કરતો કરતો મહેન્દ્ર જ્યાં સુધી એની રમણીપર નજર પડે, ત્યાં સુધી તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. જ્યારે એ દેખાતી બંધ થઈ ત્યારે નિરાશ થઈ તેણે જંગલનો રસ્તો લીધો.

પ્રકરણ ૩ બું.

ચંદ્રપ્રભાનો ખાનગો નિવાસ.

યદ ભાવિનતદ્રાવિ ભાવિ ચેન્ન તદન્યથા ?

इतिचिंताविषमोऽयमगदः किन्न पीयते ॥

જે બનનાર હોય છે, તે કદી મિથ્યા થતુંજ નથી, તેમ
જે બનવાનું નથી, તે કદી બનનાર નથી. માટે સર્જન પુરૂષે
દુઃખને સમયે શાંતિ રૂપી ઔષધ પીવું જોઈએ.

„ મેં આ કયું હું આ કરીશ, એમ માનવી મિથ્યા બકે,
„ પણ શ્રી હરિની સહાયબિણ, ધાર્યું કદી નવ થઈ શકે;
„ શુભ કાર્ય કે સૌ કર્મનો, કર્તા જગતનો તાત છે,
„ સુખદુઃખ કે વિજયતણી, બાળ પ્રભુને હાથ છે.

અયોધ્યામાં ઘેર ઘેર આનંદ આચ્છવ થઈ રહ્યો, હતો.
કારણ રામચંદ્ર રાજ્ય ગાદી પર ખીરાજનાર હતા, છતાં આજ
સમય પર કેકૈયે દશરથ પાસે વચન માંગી રામચંદ્રને વનવાસ
મોકલાવવા, એ શું ભાવિનો લેદ નહિ? શંકર પાસે વરદાન માંગી
લીખાસુરે ભસ્મકંકણ શંકરને બાળવા માટેજ મેળવ્યું, છતાં
દેવી પાર્વતીજીની અગમ્ય ચાતુરીથી તેજ ભસ્મકંકણથી ભસ્માસુ-
રનું ભસ્મ થવું એ શું ભાવિનો લેદ નહિ? તેવીજ રીતે મહેન્દ્ર
અનેક કષ્ટોને સહન કરતો ચંદ્રપ્રભા પાસે આવ્યો, તો ત્યાં
પણ જળમાંથી અગ્નિ પ્રગટી એ શું ભાવિનો લેદ નહિ? ખરેખર
ભાવિને રોકવા મનુષ્ય અસ્મર્થ છે.

મહેન્દ્ર દેવીથી છુટા પડ્યા પછી અનેક પહાડો તથા વીકટ રસ્તામાં અથડાવા લાગ્યો. ભુખ લાગતી તો જંગલના ફળ ખાતો તથા તૃષા લાગતી તો પહાડોમાં વહેતા ઝરણામાંથી પાણી પી દુઃખી દિવસ ગુબરવા લાગ્યો. ઘણા લાંબો પંથ કાપ્યા પછી એક સુંદર સ્થાન તેની નજરે પડ્યું. ત્યાં એક સુંદર સરોવર બાંધવામાં આવેલ હતું, સરોવરની આજુબાજુ સુંદર વૃક્ષો ઉગેલા હતા. સંધ્યા સમય થવા આવ્યો હતો. આકાશનો નીલરંગ સરોવરમાં પડતો હતો. તેની પર કુસમ છાયા ડોલતી હતી. જાણે સરોવરની અંદર કોઈએ કુસુમ પરીધાન કર્યું હોય એમ જણાતું હતું. સરોવરની ચોપાસ આરસપહાણના પગથીયા બાંધેલા હતા. ત્યાંથી થોડે છેટે અશોકના ઝાડો ડોલતા હતા. તે વૃક્ષની નીચે બેઠા ઘાટનું સુંદર મકાન બાંધેલું હતું, સુર્ય અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો. મહેન્દ્ર આ સમયે તળાવની પાળપર બેઠો બેઠો વિચાર કરવા લાગ્યો. મુકતાની છબી તેના હૃદય સમક્ષ તરવા લાગી. નાનપણના દિવસ સાંભરી આવ્યા. મુકતાએ નદી કિનારે પુષ્પની માળા મને પહેરાવી, રાજસિંહનું આવવું, દોલતસિંહનું ગુસ્સે થવું વિગેરે અનેક વિચારો તેને થવા લાગ્યા, તે ફરી બબડ્યો.

શું મુકતાના લગ્ન રાજસીંહ સાથે થયા હશે? શું બાળ સ્નેહી મુકતા મને ભુલી ગઈ હશે? હા પ્રભુ! મારા માટે એક પણ સ્થાન તેની માંભણ નથી કર્યું કે જેથી થોડીવાર પણ મને શાન્તી મળે, આવા અનેક વિચાર વીંછીની માફક મહેન્દ્રને ઠંસવા લાગ્યા.

થોડીવાર પછી સુર્ય નારાયણ પણ નબ મંડળમાં છુપાઈ ગયા, તેટલામાં સામેના મકાનમાંથી સુંદર સંગીત મહેન્દ્રના કાન પર અથડાયું.

ચંદ્રપ્રભા

કરમાય જતી મમ દેહ કળી
 દેહકળી, બહુ રસ ભરી--ટેક
 જળ ખિના જયમ સુની સરિતા,
 કાન્ત ! વિના ત્યમ માનો વનિતા,
 નયણે નિંદ ન આવે જરી--

વિચારમાં ગોથા ખાતો મહેન્દ્ર એકદમ ચમકી ઉઠયો, અને ચોતરફ નજર ફેરવવા લાગ્યો. બરાબર નજર કરતાં તેને જણાવ્યું કે આ સંગીત સામેના જ મકાનમાંથી સંભળાય છે. વીણાનો સુર સ્પષ્ટ જણાયો. સો કોકીલાના એક સાથે થતા ટૌકારની માફક તે સંગીત આકાશ ભેદી તરવા લાગ્યું. તે ઉજ્જડ વનને ભેદી લેહરી હવામાં ઉડવા લાગ્યું, અશોકના ઝાડ પર બેઠેલા પપૈયાને શાંત કરતું મહેન્દ્રની ચિંતાને દાખી દેતું, તેના દુઃખી દીલને મુગ્ધ કરતું તે સંગીત સમુદ્રના મોજા માફક ઉછળવા લાગ્યું. વિહવળ ચિતે તે સંગીત મહેન્દ્ર સાંભળવા લાગ્યો.

ભોગી ભ્રમર નથી કોઈ અવાસે,
 હૃદય વલ્લભ ખિન દુઃખ બહુ ભાસે;
 છોટી ઉમરીયાં દીપે દુઃખ વળી—કરમાય.

પાપી પપૈયો પિયુ પિયુ બોલે,
 મદન પીટયો મમ કાળજી કોરે;
 શ્યામ ખીના ઝુરી જાઉં મરી—કરમાય.

તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે આવા ઉજ્જડ વનમાં આવા મધુરાં કંઠવાળી રમણી કોણ હશે? તે અપ્સરા હશે કે માનવી? માનવીના કંઠમાં આવું માધુર્ય સાંભળતું નથી. ખરેખર તે ગાનારનો કંઠ, તેની મીઠાસ, તેનો કોમળ સુર, તનું મનોહર સંગીત પૂર્વે કદીપણ સાંભળ્યું ન હોતું. મહેન્દ્ર સરોવરની પાળ પરથી ઉતરી મકાનની નજીક આવ્યો. ત્યાં સંગીત સાંભળવાની આશાએ ઉભો રહ્યો, એટલામાં તો વર્ષાતું સંગીત બંધ થયું. મહેન્દ્ર નિરાશ થયો. હમણા તે ફરીથી ગાશે, એમ જાણી તે મકાનની અંદર જોવા લાગ્યો. જોતાં તેને એમ જણાયું કે ગાનાર રમણી પાસે બે મનુષ્યો બેઠેલા હતા. મહેન્દ્ર તે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો; કારણ કે તે બે પુરુષોને તેણે કદી જોયા હોય એમ જણાયું. ફરી તે બરાબર જોવા લાગ્યો, પણ તે બરાબર ઓળખી શક્યો નહિ, અંતે તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે હવે આ સ્થળે વધારે રોકાવું તે વ્યાજબી નથી. પરંતુ આ સ્થાન છોડી જવા પહેલાં, તેને એમ થયું કે તે રમણી હજી ફરી ગાશે, તો એકાદ ચીજ સાંભળી પછી જઈ, આશામાં તે કેટલોક વખત ત્યાં ઉભો રહ્યો, પણ તેના આશા સફળ થઈ નહિ, અંતે મહેન્દ્ર નક્કી કર્યું કે એક વખત મન દ્રઢ કર્યા પછી ત્યાં ઉભા રહેવું વ્યાજબી નથી. એટલામાં તો સામેના મકાનમાંથી બે પુરુષ નીચે ઉતર્યા.

તેની નજર મહેન્દ્ર પર પડતાંજ તે બોલી ઉઠ્યા કે જોલ-ખાનામાંથી નાસી છુટ્યો, પણ હવે ક્યાં જશે? મહેન્દ્ર તરતજ જોઈ શક્યો કે તે તો નીચ ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ છે, મહેન્દ્ર તરતજ ત્યાંથી ચાલતો થયો. આકાશમાં શરદ પુર્ણિમાનો ચંદ્ર પ્રકાશતો હતો. તે જોઈ મહેન્દ્રને એમ જણાયું કે ચંદ્રના અમૃત કીરણો અને તે ગાનારી રમણીનો કંઠ બંને એકજ અમીમય પાન કરાવતાં હોય એમ તેને ભાસ્યું, મહેન્દ્ર થોડે છેટે ગયો હશે,

એટલામાં પાછળથી અવાજ થયો કે એ તો એજ ગુમાની મહેન્દ્ર છે, મહેન્દ્ર તરતજ ઉભો રહ્યો. ગુલાબરાયે પાસે આવીને કંઈ કે એ નાદાન છેકરા! હવે ક્યાં નાસે છે? જેલખાનામાંથી નાસી છૂટ્યો પણ હવે તું અમારા પંજામાંથી છૂટી શકે તેમ નથી. આ વખતે મહેન્દ્રની પાસે કંઈ હથોયાર ન હતું. માત્ર તે લાલ આંખ કરી બોલ્યો કે ગુલાબરાય તમારો શો વિચાર છે? સર્પની માફક કુંકડો મારી ગુલાબરાય બોલી ઉઠ્યો કે શો વિચાર? હવે તો તારા મૃત્યુનો વિચાર છે.

મહેન્દ્ર—ગુલાબરાય! શસ્ત્ર વગરના માણસ પાસે તમારે બળ બતાવવું એ શું વ્યાજબી છે? તેમાં શું મરદાનગી છે? અગર જો તમે મરદ હો, શુદ્ધ એક બુદ્ધની ઓલાદ હો તો પ્રથમ એક તરવાર મને આપો ને પછી જુઓ કે સિંહને છ'છેડવાથી શું ફળ મળે છે?

આવા અપમાન ભરેલા બોલથી ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ ગાળી ઉઠ્યા. અને બંનેએ મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢી. મહેન્દ્ર પર ઘા કરવા જતા હતા; એટલામાં તો સામેની ઝાડીમાંથી એક યોગીની બહાર આવી, અને મોટા અવાજથી બોલી. મહેન્દ્રના એકપણ બાલને ઇજા કરી છે, તો મુઆ સમજાવે, તરતજ તે યોગીની મહેન્દ્ર પાસે આવી પહોંચી. રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય તો તેની સામેજ જોઈ રહ્યા. તેનાથી એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ, યોગીનીના હાથમાં ત્રીશુળ તથા એક ખુદ્દી કટાર હતી. બાણે સાક્ષાત વનદેવી હાય એમ જણાતું હતું. તે યોગીની તરતજ મહેન્દ્રને પોતાની સાથે લઈ ચાલતી થઈ. ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ એજ વિચાર કરતા હતા કે તે યોગીની કોણ હશે? તે વિચાર કરતા કરતા રાજ્યધાની તરફ રવાના થયા.

મહેન્દ્ર યોગીનીને જોતાંની સાથેજ ઓળખી ગયો હતો કે મને

જેલખાનામાંથી છોડાવનાર આજ દેવી હતી. તે ગદ્ગદીત કંઠે કહેવા લાગ્યો, માતા ! આ બાળકપર તમારો કેટલો ઉપકાર ?

• યોગીની—કંઈ પણ નહિ બોલતાં મારી પાછળ ચાલ્યો આવ. મહેન્દ્ર ગુપ્તગુપ્ત તેની પાછળ જવા લાગ્યો, તે યોગીની ઘણી એક ઝાડી પસાર કરી પછી એક ઝુંપડીમાં દાખલ થઈ.

તેણે મહેન્દ્રને બેસવા માટે એક વાંસની સાફરી આપી. મહેન્દ્ર તે પર બેઠો થોડીવાર પછી તે યોગીની બોલી કે આ ઝુંપડીમાં હું એકલીજ રહું છું. તું પણ હવે અહીંજ રહેજે તને કોઈ વાતની ધંજ નહિ આવે.

મહેન્દ્ર—માતા ! હું તમારા પ્રતાપથી આ સમયે બચવા પામ્યો છું, આપ ન આવ્યા હતા, તો એ નીચ રાજસિંહ મારા શા હાલ કરત ? પણ માતા આપ કોણ છો ?

આ વાત સાંભળતા યોગીનીની આંખમાં આંસુ ભરાય આવ્યા; છતાં મહા મહેનતે પોતાનો રડવાનો ભાવ છુપાવી કહેવા લાગી.

યોગીની—મહેન્દ્ર ! હું કોણ છું, તે તને શી રીતે જણાવું ? તું મને નથી ઓળખતો, પણ હું તો તને ઓળખું છું, કે તું દોલતસિંહને ત્યાંજ ઉછરી મોટો થયો છો, મહેન્દ્ર ! વધારે ખુલાસો હું સમય આવ્યે કરીશ, હાલ કંઈપણ મને પુછીશ નહિ. પછી મહેન્દ્ર વાસ્તે થોડા ફળ મુક્યા. અને તેને ફળાહાર કરવા કહ્યું. પછી દેવીએ કહ્યું હવે હું અહીંથી જાઉં છું કારણકે હું બે ગાઉપર દેવીનું દેવળ છે ત્યાંજ રહું છું. કોઈ વખત અહીં આવું છું. પરંતુ તું અહીં છો, એટલે દરરોજ સંધ્યા સમયે હું આવીશ. હવે તું અહીંથી જઈશ નહિ. મારે તારા હસ્તથી હજી ઘણા કામ કરાવવાના છે. લે હવે હું રજા લઉં છું.

તે દેવીનું અહીંથી જવાનું લેશ માત્ર દીલ ન હોતું, પણ મહેંદ્ર વખતે વધારે પુછપરછ કરશે, તો, મારે ખરો ખુલાસો બહેર કરવો પડશે. વળી હું અત્યારે મારી ખરી ઓળખાણ આપીશ, તો તે દીવાનો થઈ જશે. માટે હાલ તો તેનાથી છુપું રહેવું તે વ્યાજબી છે, આટલું કહી યોગીની ત્યાંથી ચાલતી થઈ.

તે યોગીનીને જતી જોઈ મહેંદ્ર તેને બોલાવા જતો હતો, પણ તેને ધાસ્તી લાગી કે કદાચ તે મારા પર રોષે ભરાશે, જેથી તે બોલી શક્યો નહિ. એકી નજરથી તે તેની પાછળ જોઈ રહ્યા, કે તે કોણ હશે? મને જોઈ શા માટે તે કોચવાતા હશે? મને જોઈ તેની આંખમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ ચાલુ થાય છે, વળી મારી પાસે વાત કરતા, પણ અચકાય છે, શા માટે દેવી આમ કરતા હશે? અરે પ્રભુ! પ્રભુ! તું તો કહે કે તે કોણ છે? એ કોણ હશે? એ વિચારમાં જ મહેંદ્ર તેજ સ્થળે નિદ્રાવશ થયો; પણ કહેવત છે કે દુઃખીને નિદ્રામાં પણ સુખ હોતું નથી, તેને સુતાં ભાગ્યેજ એક કલાક પસાર થયો હશે, એટલામાં તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું, જાણે તેની પ્રિય મુકતાને રાજસિંહ ઉપાડી બાય છે, તેને ખાનગી મકાનમાં કેદ કરે છે, દુઃખમાં રીખાતી મુકતા પોકારી રહી છે, કે આવો મહેંદ્ર આવો! આ નરાધમ રાજસિંહ મને સતાવે છે; માટે આ કસાર્ધના હાથમાંથી મને છોડાવો, આવું છું, આવું છું; મુકતા તારી મદદે આવું છું; તને સતાવનાર એ નીચ રાજસિંહનું લોહી પીવા આવું છું; એટલું બોલતાં મહેંદ્ર જાગી ઉઠ્યો, જુએ છે તો ત્યાં કોઈપણ નથી તે બોલી ઉઠ્યો પ્રભુ! દુઃખીને સ્વપ્નમાં પણ દુઃખ જ દેખાય છે, નિદ્રા દેવી પણ મારી શત્રુ થઈ છે, પુનઃ તેને કાલની વાત યાદ આવી સરોવરની પાસે જે મકાનમાં તે રમણી ગાતી હતી, તે મકાન તેની પાસે તરી આવ્યું, એ ગાનાર રમણી કોણ હશે? એ વાતને ખટકો તેના હૃદયમાં થવા લાગ્યે. ફરી તેણે સરોવરની

પાળપર ખેસવા વિચાર કીધો. ચાલ જીવ આજે પણ તે રમણી ગાશે, તો જરાવાર મને શાન્તિ મળશે. એક બે ચીજ સાંભળી પાછો ચાલ્યો આવીશ, આમ કહી તે સરોવરની પાળપર જઈ બેઠો. ગઈ કાલ કરતાં આજ તે મકાનની નજીક બેઠો હતો. આજ તે રમણી એકલી હોય તેમ જણાતું હતું, કોઈ મનુષ્ય ત્યાં જણાતો ન હતા, જેમ મોર વર્ષાદની રાહ જુએ, તેમ મહેન્દ્ર રમણીના ગાનની રાહ જોવા લાગ્યો. તે રમણીનું સંગીત સાંભળવા તલપી રહ્યો હતો, થોડીવારમાં તેની ધારેલી આંશા સફળ થઈ, રમણીએ ગાન શરૂ કર્યું, જેમ કૃષ્ણની મોરલી ગોપીઓને દીવાની બનાવતી, તેમ આ રમણીના સંગીતે મહેન્દ્રનું હૃદય વીંધી લીધું તેને સંગીતનો પૂર્ણ નીસો ચઢી ચુક્યો, થોડીવાર પછી તે ધીમેથી ગાતી હોય એમ મહેન્દ્રને જણાયું. તે મકાનની સામું જોઈ રહ્યો હતો. એટલામાં તો તે રમણી મકાનની નીચે ઉતરી. ધીમા સુરે ગાતી હતી. છતાં મહેન્દ્ર તેના મીઠા સુર પરથી સમજી ગયો કે ગઈ કાલની ગાનારી આજ રમણી છે. સંગીતની મીઠી લહેરમાં તે મસ્તક આમથી તેમ ડોલાવતો હતો. નીકટ આવતા તે રમણીની નજર મહેન્દ્ર પર પડી.

સાંજને સમયે અપરીચીત મનુષ્યને જોઈ પ્રથમ તો તે ચોંકી, પણ પછી પાસે આવી બોલી. તમો કોણ છો?

મહેન્દ્ર માથું ડોલાવતો તરતજ બંધ થયો; પ્રથમ તો તે પણ ગલરાયો, પણ હીંમત રાખી જવાબ આપ્યો કે એક મુસાફર !

પ્રભા—મુસાફર ! આટલું બોલી તે રમણી એકી નજરથી સામું જોઈ રહી. મહેન્દ્રને જોતાંજ તેના મુખ પર એક પ્રકારના ભાવનું પરિવર્તન થયું, તે મુસાફરના અંગ પરત્વે જોવા લાગી. દીંઝમુઠ બની હોય એમ તે થોડીવાર ઉભી રહી; પછી તે બોલી કે મુસાફર ! આપ અહીં એકલા બેઠા બેઠા શા વિચાર કરો છો ? હું અહીં આવી ત્યારે આપ શા માટે માથું ધુણાવતા હતા ?

મહેન્દ્ર—હું માથું ધુણાવતો ન હતો, પણ આપનું સંગીત સાંભળતો હતો, એ સંગીતના નીસામાં હું મારું મસ્તક ધુણાવતો હતો.

ચન્દ્રપ્રભા—શું મારું ગાયન આપને એટલું બધું મોહક લાગ્યું? ચાલો મારી સાથે હું આપને દરરોજ સંગીત સંભળાવીશ.

મહેન્દ્ર—મારું કરો! મારે એક જગ્યાએ જવું જરૂરનું છે.

ચન્દ્રપ્રભા—શું મારી સાથે આવવામાં આપને કંઈ વાંધો છે?

મહેન્દ્ર—વાંધો તો કંઈ નથી, પણ.....

ચન્દ્રપ્રભા—ન ગભરાઓ ! શું તમોને કોઈનો ડર લાગે છે ?

મહેન્દ્ર—ડરતો કંઈ નહિ, પણ તમો મને ત્યાં લઈ જઈ શું કરશો?

પ્રભા—હું આપને સારંગીની સાથે તાલસુર મેળવતા શીખવીશ.

મહેન્દ્ર—મને ગાવાનો શોખ નથી, ફક્ત સાંભળવાનો શોખીન છું, હું તમારે ત્યાં આવું તો ખરો પણ મને એક ચંકા છે કે ગઈ કાલે તમારે ત્યાં મેં એ મનુષ્યને જોયા હતા, તેનો મને ડર લાગે છે, એ તમોને શું થાય?

પ્રભા—એ હું તમોને પછી જણાવીશ, આપ તેનાથી કોઈ વાતે ડરશો નહિ. હું આપને દુઃખી થવા નહિ દઉં, મારાપર વિશ્વાસ રાખો.

મહેન્દ્ર—વારૂ! પણ આપનું નામ?

પ્રભા—મારું નામ ચન્દ્રપ્રભા!

ચંદ્રપ્રભા નામ સાંભળતાં મહેન્દ્ર બોલી ઉઠ્યો કે વાહ-વાહ! શું મધુરું નામ છે. ખરેખર નામ તેવુંજ રૂપ છે. પણ પ્રભા મને ત્યાં લઈ જઈ શું કામ સોંપેશો? મને કંઈપણ આવડતું નથી.

પ્રભા—આપને નથી આવડતું, તો હું શીખવાડીશ. તમારે ત્યાં કંઈ કામ કરવાનું તો નથીજ. હું આપના શરીરને જરા પણ કષ્ટ થાય તેવું કામ નહિ સોંપું. હું આપને હૃદયનો હાર બનાવી જીવરના પીંજરામાં પુરી રાખીશ; એટલું કહી તે રમણીયે કટાક્ષ દષ્ટિ મહેન્દ્ર તરફ ફેંકી. ચંદ્રપ્રભાને જોઈ મહેન્દ્ર પોતાનું ભાન ભુલ્યો. તે તેની સામેજ જોઈ રહ્યો, તે રમણીના હાસ્ય ભરેલા બોલમાં મહેન્દ્રને મધુરું મધુરું દરદ થવા લાગ્યું, અને દુઃખી હીલમાં આનંદ માનવા લાગ્યો. તે રમણીની પ્રેમ મોહક આંખો જોઈ તેને એક શબ્દ પણ બોલવાનો હીંમત થઈ નહિ. ફરી તે રમણીયે એક હાસ્ય કર્યું, અને બોલી કે ચાલો મારી સાથે આટલું બોલી તે ચાલતી થઈ.

ચંદ્ર કીરણમાં ભાવ પરીવર્તનની શકિત છે, એમ કેટલાકનું કહેવું છે, ઉન્માદનું કારણ દ્રોષદી છે, એમ કેટલાકનું ધારવું છે. પૃથ્વીરાજના નાશનું કારણ સંયોગતા હતી, એમ કેટલાકનું કહેવું છે. પરંતુ આ રમણીની એક આંખની તીરછી નજરથી મહેન્દ્ર પર શી અસર થઈ તે અમો પણ જાણતા નથી, છતાં એટલું તો કહીયે છીયે કે મહેન્દ્ર એક પણ શબ્દ ન બોલતાં તે રમણીની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. તે રમણી મહેન્દ્રને લઈ પોતાના મકાનમાં દાખલ થઈ, મહેન્દ્રને એક કોચ પર બેસવાનું કહ્યું. પ્રભાએ પોતાના હીવાનખાનામાં અચ્છી સળવટ કરેલી હતી. બોંયપર રંગીન કીમતી ગાલીચા પાથરેલા હતા, આબુખાબુ ખુણામાં કુસમપાત્રો ગોઠવેલા હતા. તેની અડોઅડ આરસ

પથરના કોચ ગોઠવેલા હતા. ફીવાલની ભીંતપર સુશોભિત ચિત્રો ટાંગેલા હતા. મકાનના એક બાબુના ખુણામાં સુંદર પલંગ ગોઠવેલો હતો. તેનાપર, ચાદર તથા શીર્ષાંગ ધન આકાશના રંગ જેવી હતી. પલંગની બાબુમાં નાની નાનો બારીઓ ગોઠવેલી હતી. બારીમાંથી આવતું ચંદ્રકીરણ પલંગપર પથરાતું હતું. આંડોની સુગંધ લેતો શીતળ પવન ફરફરતો હતો. ભીંતપર ટાંગેલા ચિત્રો પણ જોનારનું મન પીગળાવે તેવાં હતાં. ચિત્ર-કળામાં માનવ હૃદયનું પ્રતીબીંબ જ્યાં સુધી લાવી શકાય, ત્યાં સુધી નિપુણ કારીગરોએ પોતાની કળા તેમાં દર્શાવેલી હતી. ખરેખર આ ચિત્રો એટલા મોહ ઉપજાવતા હતા કે મહાન તપસ્વીઓ પણ તે ચિત્રો જોતાં પોતાના તપનું કળ ગુમાવી ગેસે, અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર પુરૂષ પણ આ ચિત્રો જોઈ પોતાનું ચિત્ત ચલાયમાન કરે. તેમાંના કેટલાક ચિત્રો પૂર્વ જોનું ગારવદીપાવનાર રાજાઓના હતા, મહેન્દ્ર તે બધા ચિત્રો નીરખી જોતો હતો. એકમાં કાન્તા કુમારી પોતાના સ્વામિને કંઈ વળગી પડી હતી, બીજા ચિત્રમાં સુધા કુમારી પોતાના સ્વામિને નીરખી હૃદય પટ પર છાતીનું વસ્ત્ર સંકોચતી નજરે પડતી હતી, ત્રીજામાં નુરજહાંન પોતાના નાબુક હાથથી જહાંગીરને મધુર રસ પાઈ રહી છે, તેમજ કુસુમ પ્રતાપના ખોળામાં ઉંઘી ગઈ હતી. તેના શીરના વાળ પણ છુટા થઈ વીખરાય ગયા હતા; તેના ગુલાબી ગાલ કેમજાણે કોઈએ રંગ્યા હોય તેમ જણાતું હતું. તેણે બારીકમાં બારીક પહેરેલું વસ્ત્ર ખરેખર મનુષ્યના હૃદયને ચલીત કરે તેમ હતું, પ્રતાપસીંહનો જાણે કેમ પોતાની ંહાલી કુસુમ સાથે આજે છેલ્લે મેળાપ હોય, અગર તો આખી જીંદગીનો પ્રેમનો ઉભરો અહીં કાઢી નાખવો હોય, તેમ તેના ગાલપર ચુંબન કરી રહ્યો હતો. બીજા ચિત્રો પણ એથી વધારે મોહીત હતા, પરંતુ વાંચકને ચાહુ વાંચનથી વંચીત ન કરતાં વધારે વર્ણન અમે બધ

કરીયે છીયે. આ બધાં ચિત્રો મહેન્દ્ર એકી નજરથી જોઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં ચંદ્રપ્રભાએ પ્રવેશ કર્યો. મહેન્દ્રે ચોંકી તેની સામું જોયું. કંઈ બોલવા જતો હતો, એટલામાં પ્રભા બોલી ! આ ચિત્રો આપને ગમે છે? મહેન્દ્ર આનો કંઈ પણ ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. રાત્રીની વખતે અંધકારને લીધે તે પ્રભાના રૂપને બરાબર જોઈ શક્યો ન હતો. અત્યારે તે જોઈ વિસ્મય પામ્યો. આવી સ્વર્ગસુંદરી પુર્વે તેણે કદી જોઈ ન હતી. અંગપર અલંકાર ન હતા, ફક્ત કુસુમની માળા તથા હાથપર કુસુમના વલઈ પહેરેલાં હતા. એ રમણીનું રૂપ અલૌકિક સુંદર હતું, દુનિયામાં અપ્સરાના મુખ પર જે તેજ, હોવું જોઈએ. તેથી અધિક રૂપ આ રમણીના મુખ પર છાઈ રહ્યું હતું. તેનું લલાટ ચંદ્રની માફક શોભતું હતું, તેમાં ચિંતાની એક પણ રેખા જણાતી ન હતી; માત્ર અત્યારે તે એકજ ચીજની ઉપાસક હોય એમ જણાતું હતું. આ દુનિયામાં પ્રેમ સિવાય દુઃખ શું છે? તે જાણતી ન હતી, તેના ગુલાબી ગાલ તેના ગૌરવદનના મુખ પર એવા અજબ પ્રકારે ઓપતા હતા કે જોનાર ગમે તેવા પુરૂષનું પણ મન ચુંબન માટે અધીરું બને. અત્યારે આ રમણીના ગાલ પર જાણે કેમ પ્રેમના ઝરણાં ઝરતાં હોય, તેમ દેખાતું હતું, તેનું મધુર હાસ્ય પ્રેમ મોહક હતું. તેની આંખો પાણીદાર હતી, અને તેમાંથી એક પ્રકારનું તરલ તેજ ઝરતું હતું, આશાના દોર સાથે અથડાતી તે રમણી બોલી, મુસાફર! આપ કોણ છો? અને આવી યુવાન વયમાં જંગલનો રસ્તો શા માટે લેવો પડ્યો ?

મહેન્દ્ર--હું કોણ છું? તે હું પણ જાણી શકતો નથી, તો તમોને શી રીતે જણાવું? છતાં પણ કહું છું કે હું મહાન દુઃખી છું. નાની ઉંમરથી જ બીજાને ત્યાં જંગલમાં ઉછરેલ છું. મને પાળી મોટો કરનાર પણ હવે આશ્રય આપી શકે તેમ નથી; જેથી લાગ્ય પર આધાર રાખી જંગલમાં જ ભટકું છું.

પ્રભા—આપનું નામ?

મહેન્દ્ર—મારું નામ મહેન્દ્ર! હું અનેક કપ્ટો વેઠી આખર ગઈ કાલે સરોવરની પાળપર થાક લેવા બેઠો હતો, એટલામાં આ મકાનમાંથી ગાયનનો સુર સંભળાયો, હું બધું દુઃખ ભુલી જઈ મધુર સંગીત સાંભળવા લાગ્યો. દુનીયામાં કદી પણ ન અનુભવેલી એક પ્રકારની મોહક લાગણી એ સંગીતમાં હું અનુભવવા લાગ્યો. આ સંગીતના બોલ સાંભળી મને મારી બાળ સ્નેહી, મારે દુઃખે દુઃખી થનારી એ વીરબાળા મારી નજરે તરવા લાગી, હું મનમાં એમજ ધારતો હતો કે આ મકાનમાં કોઈ ગાંધર્વની વસ્તી હોવી જોઈએ. મનુષ્ય જાતીના કંઠમાં આવું સંગીત ન હોય, આજે પાછો પણ તેજ સરોવર પર આવી સંગીત સાંભળવા બેઠો; એટલે મારી આશા પણ સફળ થઈ, અને આપનો પણ મેળાપ થયો.

પ્રભા—મારું ગાયન આપને શું એટલું બધું મોહક લાગે છે?

મહેન્દ્ર—અવશ્ય! હું ખાત્રીથી કહું છું કે આપના સંગીતમાં જે એક પ્રકારની મીઠાશ છે, આપના ગળામાં જે એક પ્રકારનો મનુષ્ય માત્રને વશ કરવાનો જાદુ છે, તે બીજે કયાંય પણ મેં અનુભવેલ નથી. આપનું અનુપમ લાવણ્ય, આપના બોલમાં જે માધુર્યતા છે, તે કોઈપણ સ્થળે મેં જોયું નથી. તે રમણીયે મૃદુ હાસ્ય કરી જવાબ આપ્યો. ઠીક! આજે ઘણી લાંબો મુદ્દતે મેં તમારા મુખે મારા રૂપ, અને ગુણની પ્રશંસા સાંભળી; જો કે મારામાં એવી યોગ્યતા તો નથી, છતાં આપના બોલવાથી હું આજે આનંદ પામી છું, જો ખરી વાત કહું તો મેં પણ

આપના જેવો સુંદર યુવક કદી પણ જોયો નથી. આપની વાણીના જેવી મીઠાશ કોઈપણ પુરૂષના મુખમાંથી સાંભળી નથી, આજથી તમે મને પ્રભાના નામથી બોલાવજો, હું આપને મહેન્દ્રરાજના નામથી બોલાવોશ, મહેન્દ્ર શરમાય ગયો, થોડીવાર રહીને બોલ્યો આપને હું જોડુંતો નથી લગાડતો ?

આવી મધુરી વાતચીતમાં વિશુદ્ધ પ્રેમનો અર્થ ભુલનાર, છતાં સ્વપ્નમાં પણ અન્યોઅન્યને ચહાનાર આ જાને વ્યક્તિઓ નિદ્રાને આધીન થયા, પ્રેમથી ચાહ્યા, દેહથી નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું.

મદીરાની મહોકાણુ.

યાદૃશં ભક્ષયેન્નાન્નં બુદ્ધિર્ભવતિતાદૃશી ।

દીપસ્તિમિરં ભક્ષયતિ કજ્જલંચ પ્રસૂયતે ॥

“જેવો આહાર તેવો ઓડકાર” મનુષ્ય માત્ર જેવું અન્ન ખાય છે; તેવી તેની બુદ્ધિ થાય છે. દીપક અંધારાનું ભક્ષણ કરે છે (અંધકાર દૂર કરે છે) તો તે કાળજનોજ જન્મ આપે છે. માટે દરેક મનુષ્યને અખાજ તથા અભક્ષ્યથી દૂર રહેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

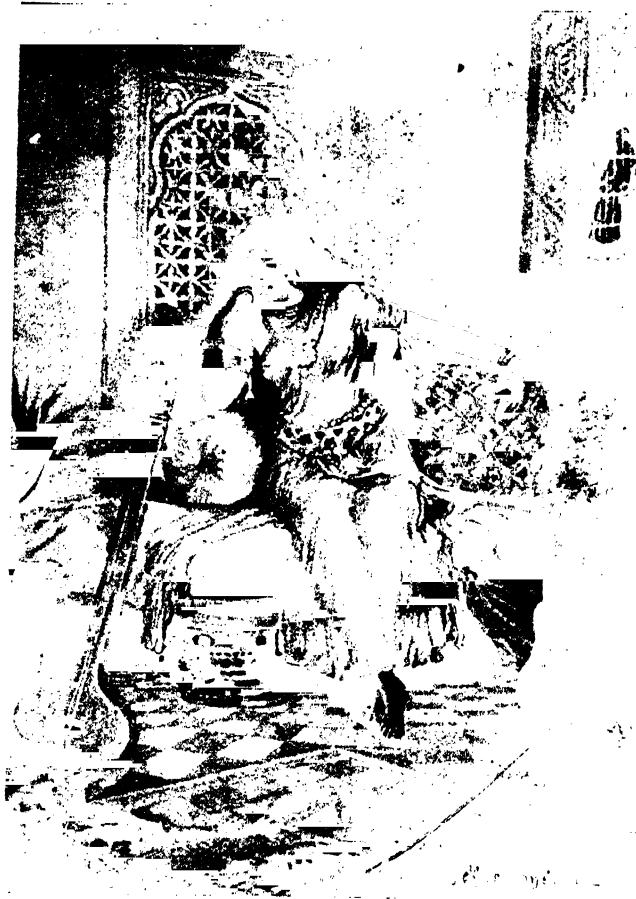
ચાણક્ય.

- ,, જેવું કરો તેવું ભરો, એ જગતનો સિદ્ધાંત છે,
- ,, જેવું દીઓ તેવું લીઓ, એ કહેણ જગવિખ્યાત છે;
- ,, વ્યસની તણા રંગરાગમાં, ના સત્યતાનું કામ છે,
- ,, મદિરા તણી મહોકાણુમાં, આખર ખુરો અંજામ છે.

 લાખ વાવી મોગરાની આશા ક્યાંથી રખાય? જેવી કરણી તેવાજ તેના કૂળ ભોગવવા પડે છે. વ્યસની વ્યસનમાંજ ઘેરાઇ પોતાની શુદ્ધ સાન ઉઘાડી દે છે. ઇશકના ખુરા અંજામમાં મદિરા ખાના ખરાબી કરે છે “જો પીવે સરાખ’ ઉસકા ખાના ખરાખ,” એ કહેણ ખરાખર સત્ય છે. કર્કશ રાજ્યો આ મદીરાની મહોકાણુ પાયમાલ થયા છે, કમ્મક ઇશક ઘેલા કામાંધ કીડાઓ આ જેરી અમૃતનું પ્રાશન કરી મનુષ્ય જીવનથી સદાને માટે ભ્રષ્ટ થઇ આ લોક તથા પરલોકથી પતીત થયા છે, માટે મદીરા એજ મનુષ્યનો કદામાં કટો શત્રુ છે.

પ્રભાત થઇ ચુક્યું હતું. ચંદ્રપ્રભાના સુરાજીત ઘરમાં મહેન્દ્ર એકલો બેઠો હતો. પાસેની બારીમાંથી આવતું સુર્ય કીરણ મહેન્દ્રના મુખપર પડતું હતું. સરોવરના શીતળ સલીલને સ્પર્શતો પવન ફર ફરતો હતો. અશોકના ઝાડ પર બેઠેલો પપૈયા પીયુ પીયુ બોલતો હતો. મનમાં વિચાર કરતો મહેન્દ્ર તે પપૈયાનું સંગીત સાંભળતો હતો. એટલામાં ચંદ્રપ્રભાએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. ચંદ્રપ્રભાનું સૌન્દર્ય આજ અજબ તરેહનું લાસતું હતું. તેના બાલ તથા તેની વેણી છુટા ન હતા; પણ તેણે અતી યત્ને કેશ સમારીને બાંધેલા હતા, તેની પગની પાની કેમ જાણે હીંગળાથી રંગી હોય એમ જણાતું હતું, ચાલતી વખતે કેમ જાણે ગજની જુલતી હોય તેમ લાસતું હતું. ખીજી વખતની આ અપૂર્વ શોભા મહેન્દ્ર આ પહેલી વાર જોઈ શક્યો. જાણે તેને જોઈ અસરાએ પણ શરમાય છુપાતી હોય, તેમ લાસતું હતું. આજ તેણે અંગ પર પહેરેલાં વસ્ત્રો નાનુક અને ટાપટીપથી ધારણ કરેલાં હતાં. તેણે બીણામાં બીણું શુભાખી ઓઢણું ઓઢેલું હતું. તે એના સુંદર બાંધાદાર શરીરને બંધ બેસતું હતું, તેની જીભવટમાંથી અંદર પહેરેલો કમબો દેખાતો હતો. કમબાની નીચે શરીરનો થોડો ભાગ ઉઘાડો દેખાતો હતો. આજ તેણે પુષ્પની માળા પહેરેલી નહોતી; પણ સુંદર અલંકારો ધારણ કરેલા હતા. ગળામાં સાચા મોતીની માળા શોભતી હતી. ચંદ્રપ્રભા હસ્તી હસ્તી મહેન્દ્રની પાસે આવી બેઠી, અને બોલી કે મહેન્દ્રરાજ? આપ એકલા બેઠા બેઠા અહીં શું વિચાર કરો છો?

મહેન્દ્ર-ચંદ્રપ્રભા! હું આ તમારા પપૈયાનું ગીત સાંભળું છું. શું આ તમારું પાળેલું પક્ષી છે? હું જ્યારથી અહીં આવ્યો છું, ત્યારથી તે દરરોજ અશોકના ઝાડપર બેસી પીયુ પીયુના શબ્દ બોલે છે. તે પણ સંગીતનું બહુ શોખીન લાગે છે હો!

वीणा वगाडी ज्हालथी, प्रिय प्राणुनुं मन वश करं,
 भोगी रसिक प्रिय भ्रमरनुं, दील व्याज वीणाथी हरं.

ચન્દ્રપ્રભા—હા જ્યારથી તમે અહીં આવેલા છો, તે દિવસથી એ પક્ષી દરરોજ તમને સંગીત સંભળાવવા આવે છે. આજપછી આ પક્ષી આ સ્થાન છોડી જશે નહિ.

બુઝો 'બુઝો મહેન્દ્રરાજ! એ પક્ષી તમોને જોઈ કેવું હસે છે?

મહેન્દ્ર—નહિ નહિ ચન્દ્ર પ્રભા! એ પક્ષી તો તમારું સંગીત સંભળવા આવે છે. એ મૂર્ખ પક્ષી તમારા સંગીત સાથે હરીફાઈ કરવા ચાહે છે. આપ જ્યારે ગાયન છોડો છો, ત્યારે તે શરમાય ચુપ રહે છે, અને એક ચિત્તે તમારું ગીત શ્રવણ કરે છે.

ચન્દ્રપ્રભા—(હસીને) એમ ખરી વાત?

મહેન્દ્ર—એમાં શકશો? આપ જ્યારે ગાયન બોલો છો ત્યારે તે પક્ષી તો શું? પણ ડોલતા ઝાડ, તથા કુંકતો પવન પણ બંધ થઈ જાય છે. હું પણ મારું તમામ દુઃખ ભુલી જઈ શાન્તપણે આપનું સંગીત શ્રવણ કરું છું.

ચન્દ્રપ્રભા—એમ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ દાસી ગાવા તૈયાર છે.

મહેન્દ્ર—કૃપા આપની! તમારું ગાન મારા દુઃખને વીસરાવવાનો અકસીર ઇલાજ છે. હું આપનો ઉપકાર માનું છું. ચન્દ્રપ્રભાએ તરતજ વીણા હાથમાં લીધી, અને સંગીત શરૂ કર્યું.

ગાયન.

ચન્દ્રપ્રભા—

- „ અરે સૌ પ્રેમના પંથી, પઢાવું પાઠ તે પઢજે,
- „ વિકટ છે પ્રેમની સૈયા, ચતુરસૌ ચિત્તમાં ધરજે;
- „ મર્યા ફરહાદ અને શીરી, અરે રે! પ્રેમ મસ્તીમાં,
- „ મર્યા લૈલી અને મજનુ, અરે! જે પ્રેમ દ્રષ્ટિમાં.

„ જખમ છે પ્રેમનો ખુરો, ઇશકની વેદના ભારી,
 „ કરે છે ઠાર પ્રેમીને, ગણે ના વીર નરનારી;
 „ ઇશકની આગ છે ખુરી, ઠારી તે ‘કો’થી ના ઠરશે,
 „ ખરા પ્રેમી હશે જગમાં, કદી ના મોતથી ઠરશે;
 „ ઇશકમાં હું ફસાણી છું, દિવાની થઈ સદા ફરતી,
 „ નથી આરામ, અરે દીલમાં, વિરહના તાપથી બળતી.

આસ્તે આસ્તે ગાયનની અસર મહેન્દ્રના હૃદયમાં ઉભરાવવા
 લાગી. દહેરી હવામાં મીઠાસ લરેલો સુર ઉછળવા લાગ્યો. પવન
 પણ સ્થીર થયો. વિશાળ ઝાડો પણ ડોલતા બંધ જણાયા.
 સંગીત કેવળ મધુર હતું, એટલુંજ નહિ, પણ ચંદ્રપ્રભાએ
 સંગીત કળામાં ઘણુંજ શિક્ષણ મેળવ્યું હોય એમ જણાતું
 હતું. મહેન્દ્ર જો સંગીત કળાનો અનુભવી હોત તો જાણી
 શકત કે પ્રભાએ બાલ્યાવસ્થામાં પ્રીતિ ભાવથી સંગીત વિદ્યા
 મેળવી હોવી જોઈએ ચંદ્રપ્રભાના સુરમાં અત્યારે કુદરતી
 મીઠાશ ન હતી, પરંતુ જાણે એકચીજ પર મોહીત થઈ હોય અને
 તે મેળવવા પ્રેમી હૃદય પોતાના તરફ લલચાવવું હોય એ ભાવનાનું
 સંગીત પ્રભા લલકારતી હતી, શબ્દ શબ્દ પર મહેન્દ્રના હૃદયમાં
 પ્રેમભાવનાના જખમ કરતી હતી. મહેન્દ્ર મનમાં વિચાર કરતો
 હુબ્બ થઈ ગાયન સાંભળતો હતો, ખરેખર! મહેન્દ્રે કીધેલું વચન
 ખરું પડ્યું. તે અશોકના ઝાડ પર બેઠેલો પપૈયો શાન્ત થઈ
 ચંદ્ર પ્રભાનું સંગીત સાંભળતો હતો. તે જોઈ મહેન્દ્ર બોલ્યો
 કે જુઓ ચંદ્રપ્રભા! મેં કહ્યું હતું તે ખરું કે ખોટું? જુઓ
 આ ઝાડ પર બેઠેલો પપૈયો પણ મુઘ્ધપણે તમારું સંગીત
 સાંભળે છે. ખરેખર! આપનું અનુપમ રૂપ તથા મધુરો સુર
 આ જગલના પક્ષીઓ પણ બુલતા નથી.

મહેંદ્ર સંગીતના નીસામાં આમ બોલવા લાગ્યો, એ સમયનો લાલ લઈ ચંદ્રપ્રભાએ મહેંદ્રનો હાથ પોતાના હસ્તમાં લીધો; અને અધીરા બોલથી બોલી કે મહેંદ્રરાજ તમે મને ચાહો છો કે નહિ? મહેંદ્રે ઉંઠો નિશ્વાસ નાખ્યો, અને ચંદ્રપ્રભાના હાથમાંથી પોતાનો હાથ સરકાવી લીધો. થોડીવાર રહી તે બોલ્યો કે ચંદ્રપ્રભા! હું અન્યને ચાહું છું. પરમાત્મા એ મને એકજ દીલ આપેલ છે, અને તે દીલ મેં બીજાને આપેલ છે. હું આપના સંગીતની પ્રશંસા કરું છું. આપના રૂપનું ગુણ ગાન કરું છું. આપની દયાની કદર કરું છું, આપનો સ્નેહ જોઈ હું પ્રેમ કરું છું; પણ ચંદ્રપ્રભા! એ અંતરનો પ્રેમ નથી, પ્રેમ તો કોઈ જીવન વસ્તુ છે. તરતજ પ્રભાએ એક ઉંઠો નિશ્વાસ નાખ્યો, તેની આશાનો તાર તુટી ગયો. ગદ્ગદ કંઠે તે કહેવાલાગી કે હા, હવેજ મારો જામ લાગ્યો. મહેંદ્રરાજ! હવે હું સમજી કે મારા પ્રેમનો બદલો તમે તીરસ્કારથીજ આપો છો.

મહેન્દ્ર-પ્રભા એમ શા માટે કહો છો? આ દુનિયામાં આપને જોઈ જેના દીલમાં સ્નેહ સંચાર ન થાય એવો કામજીત વીર કોણ છે?

પ્રભા-આપે હમણાજ કહ્યું કે હું અન્યને ચાહું છું.

મહેન્દ્ર-શું કરું ચંદ્રપ્રભા! આ સંસારમાં મનનું મીલન કોઈ બીજા સાથ સંભવે છે. હું આપના સૌહર્દ્યનો ઉપાસક છું. આપના મધુર સંગીત પર મોહીત છું, દીવાનો છું, પણ ચંદ્રપ્રભા એ અંતઃકરણનો પ્રેમ નથી. અંતઃકરણનો પ્રેમ, અરે જીવનનો સ્નેહ તો ક્યારનો એ કોઈ સાથ જોડાયેલો છે.

ચંદ્રપ્રભા-હા! હું જાણું છું કે આપ રાત દિવસ કોઈને યાદ કરતા હો. એમ જણાય છે. હું ધારું છું કે જેને તમે તમારું દીલ આપ્યું છે, તેને યાદ કરતા હશો.

મહેન્દ્ર-હા, હા, પ્રભા તેજ મારી પ્રિયતમા, મારી બાળ સ્નેહી મુકતાને હું દરેક પળે યાદ કરું છું; જો કે હું તેને ભુલી જવા ઘણો પ્રયત્ન કરું છું; અરે તને જોઈ તેને વીસરી જવા મન કરું છું; પણ કોઈ રસ્તે તેને ભુલી શકતો નથી, ચંદ્રપ્રભા, એ પ્રેમની છબી ભુલી જવાય, એવી આ દુનિયામાં કોઈ દવા હશે?

ચંદ્રપ્રભા-હા, હું તમોને એક દવા આપું છું, એટલું કહી પ્રભાએ એક પેટી ઉઘાડી, અંદરથી કંચનનો ગ્લાસ, તથા એક શીશો કાઢ્યો, તે શીશામાંનો પદાર્થ ગ્લાસમાં કાઢી મહેન્દ્રને આપતા બોલી કે લ્યો મહેન્દ્રરાજ! પ્રેમની વસ્તુ ભુલી જવા માત્ર દુનિયામાં આ એકજ વસ્તુ છે, આપ પીયો તેને, આપીધેથી તમામ ચિંતા દૂર થશે. મહેન્દ્ર ગ્લાસ હાથમાં લઈ બોલ્યો ચંદ્રપ્રભા! આમાં શું છે? આ દવા કોણે બનાવી છે વાર?

ચંદ્રપ્રભા-હિંદ ભુમિના કદા શત્રુએ.

મહેન્દ્ર-ચંદ્રપ્રભા એમ કેમ બોલો છો? આ દવા હિંદ ભુમિમાં વસતા માનવ દેહને શાન્તી આપવા બનાવેલ છે, તેણે હિંદભુમિનું ભલું કર્યું સમજવું, તેનો ઉપકાર માનવાને બદલે તું શત્રુ કેમ કહે છે?

પ્રભા-મહેન્દ્રરાજ! જો કે આ દવા શાન્તિ આપનાર છે, છતાં થોડીવારને માટે, પછી તો આ દવા પીનારને ધર્મથી ચલાયમાન કરી પાપના ખાડામાં ફેંકી દે છે; મહેન્દ્રરાજ આમાં એ દવા છે કે જે પીધાથી હું મારા ધર્મથી ખંડીત થઈ; અત્યારે આ જંગલમાં હું નિવાસ કરી રહેલ છું. આ દવાએ મને ભયંકર ઠોકર ખવરાવેલી છે. તે એક ઠોકર ખાવાથી હું ન ધરાય, તો આ બીજી ખાવા તૈયાર થઈ છું; પણ હવે પછી ત્રીજી ઠોકર નહિ ખાઉં, માત્ર આપનો મેળાપ હૃદયથી થાય તોજ આ દવા પીવી પ્રમાણ છે.

મહેન્દ્રરાજ! આ ઔષધ નથી, પણ,
 ભાઈ બહેનને ભુલે એ એમાં મદીરા છે,
 માતા, પુત્રને ભુલે એ એમાં મદીરા છે,
 સ્નેહમાં ઝેર વરસાવે એ એમાં મદીરા છે,
 લોહી ભાઈનું વહાવે એ એમાં મદીરા છે,
 જગાડે અનિતિના સોળા, એ એમાં મદીરા છે,
 રાજાઓ પી બને ગોલા, એ એમાં મદીરા છે.

મહેન્દ્ર—ચંદ્રપ્રભા! તો પછી એ મદીરા મને શા માટે
 આપે છે? ધર્મનું ખુન કરનાર એ મદીરા મને શા માટે પીવરાવે છે?

ચંદ્રપ્રભા—મહેન્દ્રરાજ! આપને શાન્તી આપવા, આરામ
 લેવા.

મહેન્દ્ર—પ્રભા! તુંજ હમણા કહેતી હતી કે આ અની-
 તિને રસ્તે દોરનાર મદીરા છે, તો પછી એનો ઉપયોગ હું
 શા માટે કરું?

ચંદ્રપ્રભા—નહિ નહિ મહેન્દ્રરાજ! આપને માટે તો આ
 શાન્તી આપનાર છે. ચંદ્રપ્રભા વિચારમાં પડી કે જો આ મદીરા
 મહેન્દ્ર પીએ તોજ મારી આશા સફળ થાય, મેં ભુલ કરી કે
 તેને ખરી બીના જણાવી દીધી. માટે હવે વાત ફેરવવા દે.
 મહેન્દ્રરાજ! આ મદીરા નથી, પણ સ્વર્ગના શીખરપર
 ડાકાવનાર અમૃત છે. આપ તેને પીઓ! મારા સમ!
 આ પીવાથી જરૂર આપને આનંદનો પાર નહિ
 રહે. પ્રભાએ પોતાના હાથમાં ગ્લાસ લઈ મહેન્દ્રને પાચો.
 થઈ ચુક્યું, પવિત્ર મહેન્દ્રના હૃદયમાં મદીરાનો પ્રવેશ થઈ ચુક્યો.
 પીધા પછી મહેન્દ્ર બોલી ઉઠ્યો, વાહ! વાહ! શું સરસ અમૃત
 છે. હુઃખીનું હુઃખ હરનારું શું મધુરું ઔષધ છે! પ્રભાએ બે

ચાર ગ્લાસ બીજા પણ પાયા. તે મનમાં આનંદ પામવા લાગી કે જરૂર આજે હું મારી ધારેલી આશા સફળ કરી ચકીશ. મદીરાના નિસામાં તો થોડીવારમાં મહેંદ્ર બેભાન થઈ ગયો. આંખે અંધકાર આવવા લાગ્યો. તે ઠોકર ખાતો પાસે પડેલા પલંગ પર પડ્યો; અને મોટા અવાજથી બોલવા લાગ્યો કે વાહ! વાહ! શું મધુરું અમૃત છે. આવ, આવ, ચંદ્રપ્રભા મારી પાસે આવ. હું સદાનો તારો અને તું સદાની મારી, જો જો પ્રભા આ અમૃતને પીવા પેલો આકાશમાં ઉગેલો સુર્ય પણ તલપી રહ્યો છે, તે પોતે માંગતા તો શરમાય છે, પણ પોતાના કીરણ વડે તે અમૃતને ખેંચે છે. તું તે અમૃતના શીશાને અંધ કરી દે, નહિતર એ અદ્દેખો સુર્ય પોતાના કીરણવડે એ બધું અમૃત ખેંચી લેશે. ચંદ્રપ્રભા! દુનિયામાં શાન્તિ આપનારી આ એકજ ચીજ છે હો! ખરેખર આ અમૃત પાસે સ્વર્ગના સુખો પણ ખાલી છે.

ચંદ્રપ્રભાના મનમાં અત્યારે પ્રેમનાં ઝરણુ ઝરતાં હતા. તરતજ તે હસ્તી હસ્તી મહેંદ્રની પાસે આવી બેઠી; અને બોલી કે મહેંદ્રરાજ! હવે આપ આ ઘર છોડી જશો નહિ કે?

મહેંદ્ર-કોને છોડીને? શું પ્રભા તને છોડીને? ના, ના, હવે હું તને છોડી કદી નહિ જઈશ.

ચંદ્રપ્રભા-એમ ત્યારે આપો વચન!

વાંચક અત્યારે ચંદ્રપ્રભાના હૃદયમાં પ્રેમના કુવારા ઉડતા હતા, તેના માથાનું ઓઢણું સરકવા લાગ્યું, કમખાની કસો પણ ઢીલી પડવા લાગી, જુઓ જુઓ ચંદ્રપ્રભાના પ્રેમમાં અત્યારે સુર્ય પણ ડુબ્યો જાય છે. તરતજ ચંદ્રપ્રભાએ મહેંદ્રનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને તે હાથ પોતાની છાતી સાથે દબાવતી

બોલી કે મહેન્દ્રરાજ ! હૃદયને શાંતિ આપનાર આ એકજ ચીજ છે હો. મહેન્દ્રનો હાથ ચંદ્રપ્રભાની છાતી ઉપર પડતાની સાથ મુકતાની પવિત્ર છબી તેની નજરની સામે તરી આવી અને કેમ જાણે મહેન્દ્રને તે ધીકકારતી હોય તેમ જણાયું. મહેન્દ્રે તરતજ ચંદ્રપ્રભાની છાતી પરથી પોતાનો હાથ લઈ લીધો, અને કંઈક બોલવા જતો હતો, એટલામાં એક ગેબી ગર્જનાનો અવાજ થયો. અરે આ પાવાણું હૃદયના મહેન્દ્ર ! આ તું શું કરે છે ? અરે જે પવિત્ર મુકતા તારા માટે અનેક કષ્ટો સહન કરી રહી છે, તને મળવા માટે તે પોતાનું જીવન ધારણ કરી રહી છે; તે વીરબાળાને બુલી જઈ અત્યારે આ પીશાયણી ચંદ્રપ્રભાને આલીંગન કરવા તૈયાર થયો છે. ચેત ! ચેત ! મહેન્દ્ર હજી પણ વખત છે. ગેબી ગર્જનાનો અવાજ બંધ થયો, અને મહેન્દ્ર પાસેની બારી પાસે ઉભો રહ્યો, જાણે કેમ અત્યારે કોઈએ લોખંડના ખીલાથી તેની છાતીને દીવાલ સાથ જડી દીધી હોય તેમ ઉભો હતો; તેનું મન ગભરાવા લાગ્યું. આંખો લાલ થઈ. શરીરના રૂવેરૂંવા ખડા થયા, અને ગુસ્સામાં આવી જઈ કહેવા લાગ્યો. અરે ચંદ્રપ્રભા ! અપ્સરાના રૂપમાં છુપાયેલી ડાકણ દુર ધા, મારી જેરી નજર આગળથી હટી જા. તેં તારો નીચ સ્વાર્થ સાધવા મને અમૃત કહી મદીરા પા્યો છે, ધીકકાર છે તને અને મદીરા બનાવનારને. ચંદ્રપ્રભા ચોક્કસ સમજજે કે મારો પ્રેમ આ ભવે મુકતા સિવાય કોઈ લોગવી શકશે નહિ. અરે મારી પ્રીય દેવી પ્રાણ વલ્લભે મુકતે ! હું આ મદીરા પી તને વીસરી ગયો, તો મને માફ કરજે. આજ પછી ધર્મથી ચલાયમાન કરનાર આ નાપાક મદીરાને હાથમાં ધારણ નહિ કરું; આ મારી બુલની તું માફી દેજે. આમ બબડતો ગુસ્સાના આવેશમાં મહેન્દ્ર ચંદ્રપ્રભાનું ઘર છોડી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

મુક્તાનો દ્રઢ નિશ્ચય.

તાવદ્દ યેષ મેતવ્યં યાવદ્વ્યમ નાગતમ્ ॥

આગતંતુ મયં દષ્ટ્વા પ્રહર્ત વ્યમ શંકયા ॥

જ્યાં સુધી ભય આવ્યો નથી, ત્યાં સુધીજ ભયથી ડરવું જોઈએ, પણ પછી તો આવેલા ભયને પ્રહાર કરવો એજ ઉચીત છે. ચાલુક્ય.

શુરવીર કે વીર ક્ષત્રીઓ, દુઃખ જોઈને ડરતા નથી,
નીજ ધર્મ માટે પ્રાણની, પરવા કદી કરતા નથી;
શિવાજી ને પ્રતાપ રાણે, દેશની સેવા કરી,
દુઃખના ડુંગર તુટી પડ્યા, પણ પાછી પાની નહિ ભરી.

ખ અને દુઃખ ખંને માની લીધેલી મનની કલ્પના છે. રાજ્યપાટને તિલાંજલી આપી એક વચન ખાતર હરિશ્ચંદ્ર નીચ ઘેર વેચાયો, તેમાંજ તેણે સુખ માન્યું. દુઃખથી મનુષ્ય પાવર્યો બને છે, તેનું હૃદય બળ એટલું દૃઢ થાય છે કે મહાન શિખરો પણ તેના મનને દબાવી શકતા નથી, મનુષ્ય નાત્ર જ્યાં સુધી દુઃખમાં ઘેરાયો નથી, ત્યાં સુધી તે કુદરતની અગાધ લીલા પીછાણી શકતો નથી. ધ્રુવજીની માતાએ જો તેને કદું શબ્દના પ્રહારથી તેનું હૃદય ન ચીર્યું હત, તો ધ્રુવજી જગતમાં શું અમર થાત ? ભરથરી ને પીંગલા તરફનો વિશુદ્ધ પ્રેમ સદા જો મળ્યો હત, તો તેજ ભરથરી સંસારમાં

વૈરાગ્ય ધારણ કરી અમર થાતં? કદી નહિ, માટે દુઃખ પડ્યા સિવાય કોઈ પ્રાણીનો અભ્યુદય થતોજ નથી.

રાજસિંહ જે વખતે મહેંદ્રને પકડી લઈ ગયો, ત્યારે મુકતા તો દીવાનીજ બની ગઈ હતી. તેને કંઈ પણ લાન ન રહ્યું. તે આંખમાં આંસુઓનો પ્રવાહ વર્ષાવતી હતી, ચાલ્યા ગયા. શું મહેંદ્ર મને મુકી ચાલ્યા ગયા? હા, હા, એ તો ગયા, પણ હું અહીં કેમ ઉભી છું? ચાલ હું પણ તેની પાછળ જાઉં. અરે પણ હું જઉં ક્યાં? કોણ જાણે કે એ નીચ રાજસિંહ એને ક્યાં લઈ જશે? શું પિતાશ્રી આટલા કુરબન્યા? શા માટે તેણે મહેંદ્રને રજા આપી હશે? પિતાશ્રીને પૂછી જાઉં કે એણે શી ગુન્હો કર્યો? આટલું બોલી મુકતા ઘરમાં જવા લાગી. આ વખતે દોલતસિંહ પણ પોતાના રૂમમાં વિચાર કરતા બેઠા હતા કે મુકતાને રાજસિંહ સાથે લગ્ન કરવા શી રીતે સમજાવવી? એટલામાં તો એક માણસે આવી જણાવ્યું, ગુલાબરાય આપને મળવા માંગે છે. દોલતસિંહે જવાબ આપ્યો કે ખુશીથી એને બોલાવી લાવ. ગુલાબરાય તરત આવી નમન કરી ઉભો રહ્યો, દોલતસિંહે બેસવા તેને આસન આપ્યું અને પુછ્યું કે ગુલાબરાય રાજસિંહને મારા તરફથી કંઈ બોલું તો નથી લાગ્યુંને?

ગુલાબરાય—બોલું નથી લાગ્યું, પણ આમ ક્યાં સુધી ચાલશે? હવે જે વધારે દિવસ થાય તો, પછી રાજસિંહનો વિચાર ફરી જાય, તો પછી હું કંઈ કહી શકતો નથી, માટે જેમ બને તેમ મુકતાના જલ્દી લગ્ન કરી આપો, તેમાં તમારું હિત છે, પછી તો જેવી તમારી મરજી.

દોલતસિંહ—હું પણ અત્યારે એજ વિચારમાં છું. મુકતાને મેં ઘણી વખત આ વાત જણાવી, પણ એ હઠીલી છોકરી

માનતી નથી; પરંતુ હવે હું એના બોલવાપર લક્ષ આપીશ નહિ, તે ના પાડશે તો પણ હું મારા આપેલા વચન પ્રમાણે લગ્ન કરી આપીશ, તમે પણ રાજસિંહને જણાવજો કે હું થોડા દિવસમાં લગ્નનું મહુર્ત જોઈ કહેવરાવીશ, તે વિષે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ.

ગુલાબરાય—ભલે આખી ખીના હું રાજસિંહને જણાવીશ. આટલું બોલી ગુલાબરાય નમન કરી ચાલતો થયો. ગુલાબરાયના ગયા પછી દોલતસિંહે તરતજ મુકતાને પોતાની પાસે બોલાવી. મુકતા નમન કરી કંઈપણ બોલ્યા સિવાય ઉભી રહી.

દોલતસિંહ—બેટા! હવે તું નાની નથી, મેં તને ઘણીવાર જણાવ્યું છે કે તારા લગ્ન રાજસિંહ સાથે નક્કી કર્યા છે. તારા અહોભાગ્ય કે મોટું ઠેકાણું તને પ્રાપ્ત થયું. આ શબ્દ સાંભળવા છતાં મુકતા નીચું જોઈ ઉભીજ રહી.

દોલતસિંહ—કેમ કંઈ બોલતી નથી? કહે જોઈએ તને શું દુઃખ થાય છે? તારા સુખના માટે, તારા કલ્યાણના માટે, મેં રાજસિંહ જેવા મોટા કુમાર સાથે તારા લગ્નનું નક્કી કર્યું, છતાં તું કેમ ઉદાસ રહે છે?

મુકતા—પિતાશ્રી હું આપને નમ્રતાપૂર્વક અરજ કરું છું કે લગ્નની વાત મારી પાસે કદી કરશો નહિ.

દોલતસિંહ—કેમ તું રાજ્યરાણી બંધિશ, તેમાં તને દુઃખ થાય છે?

મુકતા—પિતાશ્રી મારે રાજ્યરાણી નથી થવું.

દોલતસિંહ—ત્યારે શું તું મીરાંબાઈ થવા માગે છે?

મુકતા—હું મારી જીંદગી આપને ત્યાં કુંવારીજ ગાળીશ.

દોલતસિંહ—મુકતા ! આ તું શું બોલે છે ? તેની મને કંઈ ખબર પડતી નથી.

મુકતા—પિતાશ્રી ! આપ મને સુખી કરવા માંગો છો, તો જેમ હું સુખી થાઉં તેમ કરવા દો; શા માટે મારા સુખની આડે આવો છો ? લગ્નની વાત કરી શામાટે મને દુઃખી કરો છો ?

દોલતસિંહ—મુકતા ! તું તો ગાંડી થઈ છે. તારી અક્કલ બહેર મારી ગઈ છે. તારા સુખની વાત તું દુઃખમય સમજે છે, કહે જોઈએ રાજસિંહ ને ત્યાં તને કંઈ વાતની ખાતરી જણાય છે ?

મુકતા—પિતાશ્રી ! ખરું પુછો તો રાજસિંહ પાપિષ્ઠ છે, તેનું નામ પણ આપના પવિત્ર સુખમાં ન શોભે.

દોલતસિંહ—એ તારો ભ્રમ છે. હજી તું નાદાન છે. જેથી તું તારૂં ભલું જોઈ શકતી નથી. રાજસિંહે તારા માટે કરી ઘણા માંગા પાછા વાળ્યા. તે તારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થાય તો તારા ઓછા ભાગ્ય નહિ. હવે તું રાજ્ય રાણી બની અપૂર્વ વૈભવ ભોગવનારી થઈશ. અરે એટલુંજ નહિ, પરંતુ રાજસિંહના પ્રતાપથી હું પણ માડું જોયેલું રાજ્ય પાછું મેળવી શકીશ. જો તું મને સુખી કરવા માંગતી છો, તો રાજસિંહ સાથે લગ્ન કરવાની હા કહે.

મુકતા—પિતાશ્રી ! મને સુખ કે વૈભવની લાલચ નથી, પ્રભુએ દયાળુ થઈ આપણને જે આપ્યું છે, તે ધણું છે, મને આપને ત્યાં શાને અભાવ છે ? આપને ત્યાં શી વાતની ન્યુનતા છે ? આપ શા માટે આમ કાંકાં મારો છો ? આપણે રાજ્યની કે દ્રવ્યની જરૂર નથી. ઇશ્વરે આપણને કંઈ દુઃખી રાખ્યા નથી. જે જોઈએ તે આપ્યું છે. આપ જો રાજ્ય, અગર અધિક ધન મેળવી

મને સુખી કરવા માંગતા હો, તો હું તે સુખ નથી ઈચ્છતી, પિતાશ્રી મને રાજ્યરાણી બનાવી જે સુખ લોગવવાનું જણાવે છે, તેથી અધિક સુખ હું આપની સેવા કરીને મેળવીશ.

દોલતસિંહ—મુકતા! હું તારો પિતાશ્રી છું, તારે મને ઉપદેશ આપવાની જરૂર નથી.

મુકતા—શું કહે પિતાજી! આપ જ્યારે લગ્નની વાત કરો છો, ત્યારે આપને કહેવું પડે છે. હું લગ્નની વાત સોલણી કંપી ઉઠું છું.

દોલતસિંહ—આવા બોલ બોલી, મુકતા તું તારુંજ નુકશાન કરે છે. આવતા સુખને તું ઠોકર મારવા તૈયાર થઈ છે. મારી આજ્ઞાને અનુસરી તારે રાજસિંહની સાથે લગ્ન કરવાજ પડશે.

મુકતા—પિતાશ્રી! આજ દીન સુધી હું આપની સામે કદી પણ બોલી નથી; પરંતુ અત્યારે હું આપને જણાવું છું, કે રાજસિંહ મારો ભાઈ છે. હું પ્રાણાંતરે પણ તેની સાથે લગ્ન નહિ કરું.

દોલતસિંહ—મુકતા તું બોલી હુજૂત કરે છે. મારા મગજને કોધની આગમાં ઉશ્કેરે છે તારી પર મારી સત્તા છે, હું મારી મરજી મુજબ કરીશ.

મુકતા—ખરું છે પિતાશ્રી! મારા પર આપની સત્તા છે, પરંતુ મારા દીલ પર આપની સત્તા નથી. આ શરીરને જોઈએ તો આપ સળગાવી મુકો, પણ મારા વિચારને તો આપ બીલકુલ ફેરવી શકશો નહિ.

દોલતસિંહ—મુકતા તારે તારો વિચાર ફેરવવો પડશે, માફ કહેણુ અવશ્ય માનવું પડશે, છતાં જો તું નહિ માને તો પણ હું તારા લગ્ન થોડા દિવસમાં રાજસિંહ સાથે કરી નાખીશ.

મુકતા—પિતાશ્રી ! એ ધારણા આપની કદી પણ સફળ નહિ થાય.

દોલતસિંહ—તે હું જોઈ લઈશ. તને હજી પણ ચેતાવું છું કે તારે એ ચાર દિવસમાં વિચાર કરવો હોય તો કરી લેજે. આટલું બોલી દોલતસિંહ બહાર ચાલ્યો ગયો. મુકતા જડની માફક ત્યાંજ ઉભી રહી, તેને અત્યારે મહેંદ્રનો સ્નેહ યાદ આવ્યો. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે મહેન્દ્ર પણ મારા માટે દુઃખી થયા છે. પ્રથમ મેંજ તેમને લગ્નના સખંધથી બેડાવાનું જણાવ્યું હતું. મારા મનથીજ હું તેને વરી, તો હવે મહેન્દ્ર દુઃખ ભોગવે અને હું અહીં સુખી રહું ? ના ના, જ્યાં મહેન્દ્ર ત્યાં હું પણ હવે તેને શોધું ક્યાં ? કયે રસ્તે જવાથી તેનો મેળાપ થાય ? હવે મારે અહીં રહી શું કરવું ? પિતાશ્રીતો પોતાની મરજી પ્રમાણે કયે જાય છે, તે રાજ્યના કોણે મારી જીતી ધુળમાં મેળવવા તૈયાર થયા છે, તેણે મનમાં એકજ નિશ્ચય કર્યો છે; તો મારે પણ હવે સત્વર આ સ્થાન છોડી નાસી જવું જોઈએ, પણ નાસીને જવું ક્યાં ? એજ વિચારમાં મુકતા ગોથા ખાવા લાગી.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મહેન્દ્રની પ્રેમ મસ્તી.

ભોગે રોગ મયં કુલે જ્યુતિમયં વિત્તે નૃપાલાન્દયં ।
મૌને દૈન્ય મયં બલે રિપુમયં રુપે જરાયા મયમ્ ॥ .

શાસ્ત્રે વાદ મયં ગુણે સ્વલમયં કાયે કૃતાન્તાન્દયં ।
સર્વ વસ્તુ મયાન્વિતં મુવિનૃણાં વૈરાગ્ય મેવા મયમ્ ॥

ભોગમાં રોગનો લય, કુળમાં ઊષ્ઠ થવાનો લય, ધનમાં રાજાનો લય, મૌનતામાં દીનતાનો લય, બળમાં રિપુનો લય, રૂપમાં જરાનો (વૃદ્ધપણાનો) લય, શાસ્ત્રમાં વાદનો લય, ગુણમાં ખળનો લય, અને કાયામાં કૃતાન્ત કાળનો લય, એમ આ જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ મનુષ્યને લયવાળી છે, માત્ર વૈરાગ્યજ અલય છે. ચાલુક્ય.

મહેન્દ્ર પ્રેમ મસ્તીમાં દિવાનો બન્યો. મુક્તા સિવાય સંસારની સર્વ વસ્તુઓ તેને લયરૂપ જણાવા લાગી. તે પ્રેમ સાગરના અગાધ પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યો.

પ્રેમ મસ્તી પ્રેમીઓની, પ્રેમી જન સૌ જાણતા,
પ્રેમ મય આ જગતમાં, પ્રિય પ્રેમીનેજ સંભારતા;
પ્રિય પ્રેમદાના પ્રેમમાં, જે પ્રિતીથી બંધાય છે
વિયોગ થાતાં તેહની, શુદ્ધ સાન સૌ વિસરાય છે

એ પહોર રાત્રી વીતી ગઈ હતી, અમાવસ્યાની રાત કાળી ઘોર હતી, અંધકાર ચોમેર છવાયો હતો. પવનનું પ્રચંડ તોફાન મચ્યું હતું, થોડીવારમાં આકાશમાં કડકડાટ અને ગડગડાટ થવા લાગ્યો; તેની સાથે વર્ષાદ પણ મુસળધાર વર્ષવા લાગ્યો. તે ભયંકર રાત આ વખતે વધારે ભયંકર ભાસવા લાગી. પવનનો સડસડાટ અને મેઘની ગર્જના સિવાય કોઈપણ અવાજ સંભળાતો ન હતો. આ વખતે જંગલમાં એક મુસાફર જંગલની ગીચ ઝાડીમાં પસાર થતો જણાયો. જ્યારે જ્યારે વીજળીનો ચમકારો પૃથ્વીપર પથરાતો હતો, ત્યારે તે મુસાફર આગળ વધતો જણાતો હતો. તે મહાન દુઃખી હોય, તેમ તેના ચહેરા પરથી જણાતું હતું. આસ્તે આસ્તે અંધકાર દુર થવા લાગ્યો. મેઘરાજાએ પણ પોતાની સ્વારી પાછી ખેંચી લીધી, વીજળી બાંધને પણ મેઘરાજા સિવાય કંઈ ગમ્યું નહિ, માટે તે પણ મેઘરાજાની સાથે વિદાય થઈ હોય તેમ જણાતું હતું. સુર્યદેવ પણ પોતાના સોનેરી કીરણ ભુમિપર ફેંકવાની તૈયારીમાં હતા, અંધારો રાતે ચાલી જનાર તે મુસાફર ઘણો દુર નીકળી ગયો હતો, તેને થાક પણ ઘણો લાગ્યો હોય તેમ જણાતું હતું; પછી શાન્તિ લેવા એક પહાડ પાસે જઈ ઉભો, અને ચોતરફ નજર કરી ઉંડા નિશ્વાસ નાખવા લાગ્યો તે ઉંચા હાથ કરી બોલ્યો કે કહો કહો, જંગલમાં નિર્દય થઈને ઉભા રહેનારા ઝાડો કહો જોઈએ તમો મારી પ્રિયાને જોઈ શકો છો? આકાશને મળવાની તૈયારી કરી રહેલા પ્રચંડ પહાડો બોલો કે આ વખતે મારી પ્રિય મુકતે ક્યાં છે? કોણ જવાબ આપે? ગરીબની દાદ કોણ સાંભળે? અરે આકાશમાં રહી સર્વ દેવને નિહાળનાર સુર્ય દેવ તમો પણ શું આ ગરીબ મુસાફરની ડયા નહિ ખાઓ? કહો કહો, આખી સૃષ્ટિને તપાવનાર સુર્ય દેવ તમો કહો કે કયે રસ્તે જવાથી મારી પ્રિયતમે મને મળી શકશે.

“ સવિતા દેવ ખબર કહોને, દયાળુ સૌ કહે તમને,
 “ સદા છે દુઃખ હરનારા, કહોને દેવ ક્યાં દારા,
 “ બતાવો મોહીની મારી, બને હવે આપ ઉપકારી,
 “ ગરીબ નીર્દોષ એ રામા, સતી એ છે ખરી શ્યામા,
 “ દુઃખી હું પ્રેમી તેનો છું, વિયોગી પ્રેમ ઘેલો છું
 “ ભટકતો ભુમિ પહાડોમાં, પ્રિયા કાળે દીવાનો છું,
 “ દુઃખી છું હું પ્રિયા માટે, વળી આન્યો હું આ વાટે
 “ દયાળુ દેવ દયા કરીને, આપો પ્રિયા શીર સાટે
 “ કહો સાચું નહિ મળશે, ફરીને આ ભવે ખ્યારી
 “ મળે મુકતા કહોને કોઈ, ટળે દુઃખ થાઓ ઉપકારી.

*

*

*

અરે કોઈ તો મને ખબર આપો. સૂર્ય દેવ જરા તો બોલો
 અરે પણ એ તો શાના બોલે? એ તો પોતાના ગમંડી
 તેજમાં મારા સામુંએ શાના બુએ? કહો કહો, દુનિયા
 ઉપર વસ્તા દેવ દાનવ કરા કે હવે મારું શું થશે?
 નલ મંડળમાંથી તેજનો ગોળો છોડનાર અભિમાની સુર્ય મારી
 ઉપર દયા કરીને તમે દુનીયા ઉપર ફેંકેલું તમારું તમામ તેજ
 પાછું ખેંચી મારી આંખોમાં ભરો, કે જેથી હું મારી પ્રિયાને
 જલ્દી શોધી શકું. અરે કોઈ તો આ ગરીબની દયા ખાઓ.
 અરે મારી ગરીબાઈ ઉપર કોઈ તો દયાના કીરણ છોડો. દુઃખીના
 દુઃખ હરનારી સર્વની માતા વસુંધરા! તમે તો જરા તમારા
 આ બાળક તરફ દયા લાવો. સર્વ જગત તો મારા પર કુર
 થઈ રહ્યું છે, પણ તમે તો જરા મારી દાદ સાંભળો. શુ તમેએ
 મારી પ્રિયતમને તમારી સેવામાં રાખી છે? ને તેમ હોય
 તો થાડીવારને પાટે છુટી કરી મને મળવા આપો. માતા! તેના
 સિવાય હું કોઈને નેઈ શકતો નથી. હું રસ્તો ભુલ્યો છું, ને કે.

હોલતસિંહિ મને તેને ત્યાં આવવાની મના કરી છે, છતાં પણ મારા પ્રાણની પ્રતિમાને મળવા હું જરૂર ત્યાં જઈશ. પણ કયે રસ્તેથી જવું કે જેથી હું તે સ્થાન પર જઈ શકું? અરે કોઈ તો એ રસ્તો બતાવો.

*

*

*

અરે મેં તો જઈ શોધ્યા, ગિરી ગુફા અને પહાડો, પ્રિયાના મીલનનો રસ્તો, અરેરે! કોઈ દેખાડો; અરે! લેલીની સૃષ્ટિમાં, ખરે મજનું દિવાનો છે, દિવાનો માંગતો લિલ્લા, પછી મારો શું ગુંડો છે? નલ મંડળ તણા તારા, દેખાતા બંધ સૌ થાઓ, ભુમિ પરની સરીતાઓ, વહેતી બંધ થઈ જાઓ.

*

*

*

પ્રભુ! પ્રભુ! તારા ન્યાયી રાજ્યમાં પણ મારા માટે ઈન્સાફ નથી? દયાળુ કીરતાર મેં તારો એવો શો અપરાધ કીધો છે કે મને જંગલે જંગલ રખડાવે છે? શું તમે સર્વ દુનીયા ભેગી થઈ મારી પ્રિયતમાને લઈ જવા માંગો છો? નાના, હું તમોને નહિ લઈ જવા દઉં. હું હોલતસિંહને ઘેર જઈને તે જ્યાં હશે; ત્યાંથી શોધી તેને મારી સાથે લઈ જઈશ. આવું છું, આવું છું, પ્રિય મુકતા ! તારા પિતાની નામરજી હોવા છતાં તારા પ્રેમમાં દીવાનો બની આવું છું. એટલું બોલતો તે મુસાફર ત્યાંથી દોડવા લાગ્યો, એટલામાં સામેથી ઘોડેસ્વાર આવતા દેખાયા. મહેન્દ્ર તો પોતાની પ્રિય મુકતાને ભેટવા જ દોડતો હતો. તેણે ઘોડે સ્વારને પણ જોયા નહિ. તેના પર ઘોડેસ્વારની નજર પડતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો કે આતો એજ ગુમાની મહેન્દ્ર! સિપાઈઓ પકડી લ્યો તેને. સિપાઈઓએ તરતજ મહેન્દ્રને પાછળથી પકડી લીધો, મહેન્દ્રે ઉંચું જોયું, અને બોલી ઉઠ્યો કે કોણ નિર્દય રાજસિંહ?

ખરેખર તે રાજસિંહ હતો, અને ચંદ્રપ્રભાને મળવા જતો હતો. ચંદ્રપ્રભાનો ખુલાસો અહીં આપવો ઠીક પડશે. ચંદ્રપ્રભા એક રાજની રાણી હતી, તેના સ્વામી સાથે રાજસિંહને સારી મિત્રાચારી હતી. પોતાના ખાનગી કામમાં પણ ચંદ્રપ્રભાના સ્વામી-રાજસિંહની સલાહ લેતા હતા.

રાજસિંહને ચંદ્રપ્રભા સાથે વાતચીત કરવાની પણ છુટ હતી. ચંદ્રપ્રભાનું અથાગ રૂપ જોઈ રાજસિંહ તેના પર મોહીત થયો, અને કોઈપણ રસ્તે તેને ઉપાડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો, ચંદ્રપ્રભા તથા રાજસિંહ બંને સંગીતના બહુ શોખીન હતા. એક દિવસ ચંદ્રપ્રભાના સ્વામી શિકાર પર ગયા હતા, તે સમયનો લાલ લઈ રાજસિંહે ત્યાં આવી ચંદ્રપ્રભાને મદીરા પાચે, અને અનેક જાતની લાલચો આપી ચંદ્રપ્રભાને ત્યાંથી નસાડી લાવ્યો. પોતાના રાજ્યમાં તો હજી પોતાના પિતાશ્રી રાજ કરે છે, જેથી ચંદ્રપ્રભાને પોતાની રાજ્યધાનીમાં લઈ જવાય તેમ તો નજ હતું; તેથી પોતે જ્યાં સુધી તખ્તનશીન ન થાય ત્યાં સુધી ચંદ્રપ્રભાને કોઈ ખાનગી નિવાસ સ્થાનમાં રાખવાનો વિચાર કર્યો. તેણે જંગલમાં એક ખાનગી સુંદર સ્થળ નીર્માણ કરી ત્યાં મકાન બાંધ્યું, અને તેમાંજ ચંદ્રપ્રભાને રાખી હતી, ચંદ્રપ્રભા નાસી ગંધ એમ તેના ઘણીને ખબર પડી, પણ ખુલ્લી વાત કરે તો પોતાની ઇજ્જત જાય, જેથી તેણે પોતાના રાજ્યમાં એવી વાત ફેલાવી કે ચંદ્રપ્રભા પોતાની સાથે શીકારે આવી હતી, પણ જંગલમાં વિકાળ સિંહ તેને ઉપાડી ગયો. ઘણી તપાસ કરવા છતાં તેનો પતો લાગ્યો નહિ; જેથી આ બીના પોતા સિવાય બીજું કોઈ જાણતું જ નહિ.

રાજસિંહ મહેન્દ્રને પકડી ચંદ્રપ્રભાના ઘર તરફ ચાલતો થયો ત્યાં પણ તેણે ખાનગી જેલખાનું બંધાવેલું હતું, તેમાં મહેન્દ્રને

પુરવા હુકમ કર્યો; અને ઉપર સપ્ત ચોકી મુકી. રાજસિંહ ઘણો સમય ચંદ્રપ્રભાને ત્યાં ગુજારતો હતો, પણ હજી સુધી ચંદ્રપ્રભાએ તેને દીલ આપ્યું ન હતું, કારણ કે તેને મદીરાનો નીસો ઉતરી શુદ્ધ વીર ક્ષત્રાણીનો નીસો ચડ્યો હતો. ફક્ત તે હવે મહેન્દ્ર તરફ દીવાની હતી. રાજસિંહ અગત્યના કામે ચંદ્રપ્રભાને મળ્યા સિવાય પોતાની રાજ્યધાની તરફ રવાના થયો. આ વખતે ચંદ્રપ્રભા પોતાના મકાનમાંથી આ બધી ખીના જોતી હતી. તે જાણી ગઈ કે મહેન્દ્રને રાજસિંહે આ સામેના જેલખાનામાં પુરેલ છે, ચંદ્રપ્રભા તો મનમાં જ મહેન્દ્રના નામના જાપ જ પતી હતી. તેને ક્યાંય પણ એન પડતું ન હતું. તે એક નજરથી મહેન્દ્ર તરફ જોઈ રહી હતી. ત્યાં એક સિપાઈ ખાવાનું લઈ જેલ તરફ જતો હતો. આ વખતે મહેન્દ્ર જેલમાં જમીનપર સુતો હતો. ખાવાનું લાવનાર સિપાઈ જેલના દરવાજા ખોલી અંદર દાખલ થયો, અને બોલ્યો કે અબે ! લડકે ખડા હોજા ! ખાનેકા બી લાન નહિ ? ગદ્ગદકી તરાહ શોતા હે, આ શબ્દનો સુસવાટ મહેન્દ્રના કાનપર પડતાં તે એકદમ જાગી ઉઠ્યો. તરતજ સિપાઈએ ખાવાનું નીચે મુક્યું, અને બોલ્યો કે એ ખાનેકા હય તેરેકુતો બેઠે બેઠે ખાનેકા મીલતા હય, અમકુતો એક દિન કેઈ મુક્ત નહિ ખીલાતા હય. એટલું બોલી તે સીપાઈ જેલની બહાર ચાલ્યો ગયો, મહેન્દ્રને ભુખ પણ ઘણી લાગી હતી. તરતજ તેણે ખાવાનું હાથમાં લીધું અને જુએ છે તો અંદર ટાઢો રોટલો થોડી છાસ અને થોડું મીઠું હતું, મહેન્દ્ર રોટલા તરફ ઘણીવાર જોઈ રહ્યો; પછી તેને ચુંબન કરવા લાગ્યો; પછી બોલ્યો કે સકળ સૃષ્ટિને પોષનાર પવિત્ર અન્ન દેવતા ! હું તમારો તિરસ્કાર નહી કરું. ભુખથી રીખાતો મારો આત્મા સુકો રોટલો પણ જોઈ હર્ષ થેલો થઈ ગયો છે, ટુકડા રોટલા માટે આ દેહ તલ્લી રહ્યો છે. અરે આ ભુખથી અધીરા થઈ રહેલા મન ઉઠ, અને જો કે તારા ભાગ્યમાં

શું લખાએલું છે? ખા! ખા! અરે ઓ કમનસીબ દીલ ખા!
 તારા માટે પરમાત્માને ત્યાં સુકો રોટલોજ લખાયો હશે, વાહ
 પ્રભુ વાહ! શું તારી અજબ લીલા છે, ઉઠો, ઉઠો, અરે ઓ
 ઘોર નિદ્રામાં સુતેલા વિશ્વના માલિક ઉઠો! દુઃખથી રીખાતા
 દેહપર હવે જરા તો દયા લાવો, નિર્દોષપર જીલમ ન કરો.
 હવે હદ થાય છે, દુનીયામાં તો તું અદલ ઇનસાફી કહેવાય છે,
 તો હવે હું તારી પાસે ઇન્સાફ માગું છું કે કયા પાપ કીધાથી
 આ દુઃખ મારે સહન કરવું પડે છે. કયા કાળા કૃત્યને આ
 બદલો મળે છે? જેલખાનામાં પડી રહેલો આ દેહ હવે તને
 પોકારી પોકારીને કહે છે કે જો તું ઇન્સાફી હો, તો આ
 જેલખાનામાંથી મને છુટો કરી મારી મુક્તતા મને સોંપી
 સુખી કર, અગર તો આ દુઃખી દેહ તારા ચરણમાં લઈ લે, પણ
 ના ના, તું ન્યાયી કયાં છે? પાપીઓને સજા આપવાની તારામાં
 શક્તીજ કયાં છે? અરે પરમાત્મા તને કોણ કહેશે? સૃષ્ટિને
 સ્વનાર તને કોણ કહેશે?

“ દુનીયામાં ઇન્સાફી કહેવાયો, છતાં ઇન્સાફ નથી દેતો
 “ સંભારે હરનીશ દુઃખી તુજને છતાં તું દાદ નથી લેતો
 “ કરે જે પાપનાં કૃત્યો, તેને ચારી સદા આપે
 “ કરે જે કર્મ બહુ કાળા, તેને તું રાજ્યપર સ્થાપે
 “ ઇન્સાફી નામ મુકી દઇ, પક્ષપાતી નામ ધારી લે
 “ પાપીને કુસાવી દઇ, નિર્દોશ તું રીખાવી લે
 “ ના પાછો કદી પડતો, જીલ્મ પર જીલ્મ ગુબ્બરી લે
 “ ગરીબોની ગરદન પર, અન્યાયનું સજ્જ ચલાવી લે

સર્વ દુનિયા તારા આધાર પર ચાલે છે, સર્વ તને ગરીબનો
 બેલી કહે છે, છતાં આટલો પક્ષપાત તારા રાજ્યમાં ચાલે છે, તો હવે
 હું પણ દુઃખ ભોગવવા તૈયાર થકશ, દુનિયા હવે જુઓ કે આપણા

એમાં કોણ હારે છે? આખી દુનિયા મારાથી શત્રુ બની, તો પછી તારે શો વાંક? તું પણ તારી કૃત્તિ બજાવી લે, હવે હું કબુલ કરું છું કે આ જમાનો ગરીબોનો નથી, ધર્મનો નથી, સત્યનો નથી; પણ હવે એ જમાનો આવ્યો છે કે પ્રપંચોના પોખાર પડે છે! અરે શરીરમાં રહેલા અભિમાની ચેતન! હવે ઉઠ, હવે તું આ જેલખાનામાંથી છુટવાની આશાજ છોડી દે; નહિતર તે આશાએ અધરજ લટકી જશે. અરે એ ચમકતી અભાગી આંખો! તમે પણ હવે દુઃખી હાલત જેવા તૈયાર થઈ રહો. અરે સુખના સણસણાટ અવાજ સાંભળવા અધીરા થઈ રહ્યા કાન! તમે હવે દુઃખની વાતોને આમંત્રણ આપો, અરે દુઃખ જોઈ ત્રાસ પામેલા હાડ પીંજર! હવે તું કંઈ ભોગવવાની હીંમત ધારણ કર. આ ભવે તો તારા માટે સુખની આશા અહીં તો શું? પણ પરમાત્માના ચોપડામાં પણ નથી, તો શા માટે તે આશાએ સુધં રહે છે? હવે હીંમત ધારણ કર, શરીરની નસેનસ પાપાણુમય બની જાઓ, કાન તમે વજના પડદા ધારણ કરો, હવે આ જમાનો સત્યનો નથી, પણ હવે એવો જેરી જમાનો આવ્યો છે કે:—

- “ મરે છે પુન્ય કરનારા, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ રીબાચે સત્ય કહેનારા, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ મઝા માણે વ્યભિચારી, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ પીડાચે શીયળ વ્રતનારી, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ કરે છે કતલ ગાયોને, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ કમાણી છે કસાયોને, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ પિતાઓ પુત્રી વેચે છે, જમાનો એ હવે આવ્યો,
- “ કુંવારી ગર્ભ પાડે છે, જમાનો એ હવે આવ્યો.

પુણું દુઃખથી ઘેરાતી આંખો હવે સુધં જા, એ અરે વિચારના અપાટામાં ગોથાખાતા આત્મા! તું પણ નિદ્રા દેવીને આધીન આ; એમ કહેતો મહેન્દ્ર જેલખાનામાં નિદ્રાવશ થયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રેમવેલી ચંદ્રપ્રભા.

કવયઃ કિં ન પश्यति किंन कुर्वति योषितः ।

मद्यपाः किंन जल्पन्ति किंन खादन्ति वायसाः ॥

કવિ શું જોઈ શકતા નથી? સ્ત્રીઓ શું કરી શકતી નથી? દારૂ પીનારા શું બકતા નથી? અને કાગડા શું ખાતા નથી? અર્થાત્ બધું ખાય છે. ચાણક્ય.

સ્ત્રી ધારતી તો પલમહી, પલટો અજબ કરનાર છે,
સ્ત્રી ચરિત્રથી આ જગતમાં, નહિ કો કદી વધનાર છે.
વિક્રમ ગયો વનવાસ તે, પિંગલા તણા પરીતાપથી,
વનવાસ નીકળ્યા રામજી, કેકેયી તણા કુરપાપથી.
જો શુદ્ધ પ્રેમે સંચરે તો, દેવી આપો આપ છે,
કુલટા મળે જો કારમી તો, પૂર્વ ભવના પાપ છે.

જાતિ વિશ્વમાં દેવી ગણાય છે, મહાન તપ-
સ્વીઓ! જ્ઞાનીઓ! પંડિતો! તથા અનેક
મહાન દેવી અંશો, સ્ત્રીના ઉદરથીજ જન્મ્યા છે. સ્ત્રી ધારે તો
મહાન જીગદંબે પણ થઈ શકે છે, અને કુલટા બની અનાચારી થાય
તો બેલાશક તે એક કાલી નાગણ છે. ચંદ્રપ્રભા! પ્રેમ વેલી
બની, પોતાની શુદ્ધ સાન વિસારી મહેન્દ્રનાજ આપ ઝપવા લાગી.
શા માટે? એક સ્નેહ માટે! આ અમીમય ઘોષ તેના હૃદયમાં
અખંડીત ધારાએ નીશદીન વહ્યા કરતો હતો. મહેન્દ્ર એજ તેનું
જીવન! એજ તેના પ્રાણ! એજ તેના જીવનની જાગતી જ્યોત!
આહા! પ્રેમ તું શું ન કરી શકે?

રાત્રી ઘણી વીતી હતી. આ સમયે ચંદ્રપ્રભા પોતાના મકાનમાં આમથી તેમ આંટા મારતી હતી, ચંદ્રપ્રભાના ઘરમાં કોઈ પુરૂષ ન હતો, માત્ર એક દાસી બાબુના રૂમમાં સુતી હતી, જે વખતે રાજસીંહે ચંદ્રપ્રભાને ઉપાડી લાવ્યો, તે વખતથીજ રાજસીંહે આ દાસીને ચંદ્રપ્રભાની સારવારમાં રાખી હતી. ચંદ્રપ્રભા ઘડીક બારી પાસે આવતી, વળી પાછી પોતાના પલંગપર સુતી હતી, પણ તેને નિદ્રા શાની આવે? તેના હૃદયમાં તો પ્રેમનો અગ્નિ ઝરતો હતો.

જ્યારથી તેણે મહેન્દ્રને જોયો હતો; ત્યારથીજ તેનું મન વ્યાકુળ થઈ ગયું હતું; તેનું મન ચક્રોળે ચડ્યું હતું, વિષય વાંચનામાં લુપ્થ બનેલી ચંદ્રપ્રભા પલંગપર સુતાં સુતાં બોલી કે વહાલા મહેન્દ્ર! આપ આ ઘર શા માટે છોડી ગયા? આપને અહીં કંઈ ચીજની ખામી હતી? પ્રિય મહેન્દ્ર! હું આપને શરણુ છું. આપના પ્રેમપર હું અંધ છું. પરમાત્માએ આંખ આપેલી છે, છતાં તમારા સિવાય કોઈને પણ જોઈ શકતી નથી. કાન છતાં કોઈના પણ બોલ હું સાંભળી શકતી નથી. આપ મને છોડી શા માટે ચાલ્યા ગયા? મારી આશા નિરાશાના રૂપમાં શા માટે ફેરવતા ગયા? શું ફરી આપ આ મકાનમાં પાછા નહિ આવો? હા પણ હવે તમે અહીં ક્યાંથી આવો? તમોને તો રાજસીંહે કેદ કરેલ છે, આપ તો આ સમયે જેલમાં દુઃખ ભોગવતા હશો; પણ મહેન્દ્રરાજ! એ દુઃખ હું તમોને વધારે વાર ભોગવવા નહિ દઉં. તમારા જેલના બંધનો હવે હું તોડી નાખીશ. તમારાપર દુઃખનું ઘેરાયેલું કાળું વાદળ હવે હું વીખેરી નાખીશ. તમે ત્યાં કદ્ય પામો છો; હું અહીં બળું છું. તમે દુઃખી થાઓ છો; હું અહીં રીખાઉં છું. તમે બુખ તરસ સહન કરો છો; તો હું પ્રેમના જખમ ભોગવું છું; પણ હવે હું તે વધારે સમય ભોગવી શકું તેમ નથી. જુઓ, જુઓ મહેન્દ્રરાજ! મારા શરીરના એકે એક રૂંધે રૂંધે

પ્રેમના ઝરણુ ઝરે છે. જરૂર તમારે એ પ્રેમના ઝરણુમાં નહાવુંજ પડશે.

આવું છું. આવું છું. મહેંદ્ર! તમારા જેલના દરવાજા ખુલ્લા કરવા આવું છું. રાત્રી અંધકારમય હોવા છતાં પ્રભા તરતજ પોતાના મકાનની નીચે ઉતરી, અને જેલખાના તરફ જવા લાગી, ખરેખર! પ્રેમ તારી લીલા અપાર છે. તારી ગતીને કોઈ જાણી શક્યું નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ જેવા દેવોએ પણ તારી અપટમાં શુલાંટ આધી છે, તો પછી બિચારી ચંદ્રપ્રભાનું શું ગળું?

કોઈની બીક સિવાય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલી ચંદ્રપ્રભા જેલની પાસે આવી પહોંચી. સર્વ પહેરેગીરો નિદ્રા દેવીને આધીન હતા. જેલના દરવાજાની ચાવી પણ પાસે પડેલી હતી. તરતજ તેણે ચાવી હાથમાં લીધી; પછી દરવાજા પાસે જઈ દરવાજો ખોલતાં તે ખોલી કે મહેંદ્રરાજ! તમારા સુખ તથા તમારા ભાગ્યની આડે બંધ થયેલું તાળું હું ખોલું છું. હવે મારા ભાગ્યની ચાવી ખોલવી એ આપના હાથમાં છે. ચંદ્રપ્રભાએ તરતજ જેલના દરવાજા ખુલ્લા કર્યા, અને અંદર દાખલ થઈ. તે મહેંદ્રની પાસે જઈ મહેંદ્રને જોવા લાગી.

અંધકાર હતો, છતાં તે મહેંદ્રને નીરખી નીરખીને જોવા લાગી. જેમ જેમ તે જોતી ગઈ, તેમ તેમ તેના શરીરમાં કામદેવનું જોર વધતું ગયું. અત્યારે અહીં કોઈ નથી. એકાંત છે, શું તેને ભેટી પડું? પણ તેને ફરી વિચાર થયો કે આ તો જેલ છે. બહાર સીપાઈઓ સુતેલા છે, જો તે જાગી ઉઠશે, તો ઉપાધિમાં આવી પડીશ; માટે મહેંદ્રને જગાડી મારી સાથે લઈ જાઉં. પુનઃ આસ્તેથી ખોલી કે મહેંદ્ર ઉઠો. જમીનપર સુતા સુતા તમારું શરીર ઘસાઈ જશે. તમારું વીર તેજ ઉડી જશે. તમારી સ્નેહાળ આંખો તેજહીન થઈ જશે. ચાલો

ચાલો, મહેન્દ્ર ! આ જેલખાનું છોડી મારી સાથે ચાલો, જ્યાં તમારા શરીરને શાન્તી મળે; જ્યાં તમારા આત્માને કોઈપણ કષ્ટ આપી ન શકે; જ્યાં પ્રેમના ઝરણુ ઝરતાં હોય; જ્યાં આપણા બંનેને જોઈ કોઈપણ અદેખાઈ ન કરે, જ્યાંની સ્ત્રીઓ પવિત્ર હોય, એ દેશમાં ચાલો, જ્યાંની ચોરતો પ્રેમ વાતમાં ન સમજતી હોય, ત્યાં ચાલો, એટલે આપણુ બંનેને જોઈ કોઈ ઈર્ષા ન કરે, ઉઠો, પ્રિય મહેન્દ્રરાજ ઉઠો !

પ્રિય શબ્દ મહેન્દ્રના કાનપર પડતાંજ તે જાગી ઉઠ્યો, અને બોલ્યો કે ! પ્રિય શબ્દ બોલનાર કોણ ? મારે આ દુનિયામાં મુક્તા સિવાય કોઈ પ્રિય છેજ નહિ, તેમ તે નામથી કોઈને પણ મને બોલાવવાનો અધિકાર નથી, છતાં આ જેલખાનામાં પ્રિય કોણ બોલ્યું ? શું મારી મુક્તા અહીં આવી હશે ? અરે મારા જીગરને શાન્તી આપનારી તે હૃદયવલ્લભા અહીં ક્યાંથી આવે ? તે બિચારીને હું ક્યાં છું, તેની પણ ખબર નથી, તો પછી અહીં તે શી રીતે આવે ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! કંઈ ખબર પડતી નથી. કોઈ મને પ્રિય કહે છે કે હું કોઈને પ્રિય કહું છું. એમ બોલતો મહેન્દ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં તો ચંદ્ર-પ્રભા ફરીથી બોલી. ઉઠો પ્રિય મહેન્દ્ર ઉઠો. જીઓ મારા સામું જીઓ. અધિકારને લીધે તમો મને જોઈ શકતા નથી. પ્રિય નામથી આપ ચમકશો નહિ, તમો પ્રિય ! હું પ્રિય ! સર્વ જગત પ્રિય ! આપણુ બંને ભેટયા, એટલે સર્વ પ્રિય ! મહેન્દ્ર ફરી ચમક્યો, અને ચોતરફ જોવા લાગ્યો; તો થોડે છેટે એક આકૃતિ ઉભી જણાઈ. તરતજ તે બોલી ઉઠ્યો કે હા, હા, હવે હું સમજ્યો. મને પ્રિય કહી બોલાવનાર જરૂર ભુત પિશાચો હશે, તે મારા દેહનો ભક્ષ કરવા આવેલ હશે; એટલે મને પ્રિય કહી બોલાવે છે. આવો, આવો અરે ભુત પિશાચો ! મારી પાસે આવો, જો માફ શરીર તમોને પ્રિય લાગતું હોય તો ખુશીથી તેનો ભક્ષ

કરી તમારા લોહી તરસ્યા જીગરને શાન્તિ આપો. દુર શા માટે ઉભા છો ? મને હવે મારા દેહ ઉપર જરા પણ મોહ નથી. દુનિયાનો અજબ રંગ જોઈ હું સમજી શક્યો છું; કે મનુષ્ય જાતીમાં તો મને કોઈ આશ્રય આપે તેમ નથી. હવે તો ભુત પિશાચીને આધીન થઈ આ દુઃખી જીવગીનો અંત આણવો. આ શબ્દ સાંભળતા પ્રભા બોલી કે હું ભુત પિશાચી નથી. પ્રભા તરતજ મહેન્દ્ર પાસે આવી, અને બોલી બુઝો મહેન્દ્ર રાજ ! હું આપનું લક્ષણ કરવા નથી આવી, પણ આપનું રક્ષણ કરવા આવી છું. ચાલો મારી સાથે, આ દુઃખમય સ્થાન છોડી સુખમય સ્થાન પર ચાલો. મહેન્દ્ર એકી નજરથી તેની તરફ જોઈ રહ્યો, તેને બરાબર ઓળખ્યા. પછી બોલ્યો કે કોણ ચંદ્રપ્રભા ? અપ્સરાના રૂપમાં છુપાયેલી ડાકણ ? શું તું મને અહીં દુઃખીને વધારે દુઃખી કરવા આવી છે ? અરે આવી ભયંકર રાત્રીને સમયે તું ચોરત જાત હોવા છતાં પાષાણમય હૃદય કરી મનુષ્ય માત્રનો ડર તજી આ જેલખાનામાં શા માટે આવી છે ? કયા સ્વાર્થના લોભે આવી છે ? કઈ બાકી રહેલી આશા પુરી કરવા આવી છે ?

આશા શબ્દજ ચંદ્રપ્રભાના કાનપર પડતાંજ તે બોલી કે હા, આશા ! મહેન્દ્રરાજ એ આશા કે જે જીગરમાં પ્રથમથીજ હતી, તે આશાપુરી કરવા, ઘોર રાત્રીની ઠોકરો ખાતી અહીં હું આવી છું. અરે મારી તુટેલી આશાના તાર પાછા સાંધવા હું દીવાની બની અહીં આવી છું. મહેન્દ્ર વિચાર કરો, અરે દયાની મુર્તિ ! વિચાર કરો. મારા જીવનના આધાર ! મારા હૃદય મંદીરના માલીક ! જરા વિચાર કરો કે તમારા માટે હું શું શું દુઃખો સહન કરી રહી છું ? તમોને દુઃખી જોઈ હું મારા હૃદયમાં આગની માફક સળગી રહી છું. તમોને જમીન પર સુતેલા જોઈ મારા હૃદયમાં

કાંતીલ છરીના જખમ થઈ રહ્યા છે. તમારું ઉતરી ગયેલું મુખ જોઈ હું મનમાં બળી રહી છું. શું બતાવું ? મારી આશાના કીરણો તમોને શી રીતે બતાવું ? આપો આપો, જો તમારી પાસે છરી હોય તો આપો જેથી હું મારા દેહની નસેનસમાં મહેન્દ્રને મળવાની આશા પોકારતી બતાવી આપું. મારા પર ભરોંસો રાખો, હું ખરા જીગરથી આપને ચાહું છું. અરે મારા મોતની છેલ્લી ઘડીયે પણ હું આપનું નામ છોડીશ નહિ. ચાલો ચાલો ! હવે વંધારે વિલંબ કરશો નહિ. જુઓ મહેન્દ્રરાજ પ્રભાત થવા આવ્યું છું. બહાર સુનેલા પહેરેગીરો જાગી ઉઠશે, તો અહીંથી છુટવું મુશ્કેલ છે. એટલું બોલી ચંદ્રપ્રભાએ મહેન્દ્રનો હાથ ઝાલ્યો, અને જેલની બહાર લઈ ગઈ. દુઃખી મહેન્દ્ર ! વિચારમાં ગોથા ખાતો જેલખાનું તજી પ્રભાની સાથે ચાલતો થયો.

ચંદ્રપ્રભા મહેન્દ્રને લઈ પોતાના મકાન પર આવી. તે મનમાં સમજતી હતી કે પહેરેગીરો જાગી જશે, કે મહેન્દ્ર નાસી ગયો છે, એટલે ચોતરફ તેને શોધવા દોડધામ કરી મુકશે, માટે મારે પણ હવે પુરી સાવચેતી રાખવી જોઈએ. મહેન્દ્રને મારા ખાનગી મહેલમાં જ છુપાવી રાખવો; જેથી કોઈ પણ જાણી ન શકે. આમ ધારી તેણે મહેન્દ્રને પોતાના ખાનગી રૂમમાં સુવાનું જણાવ્યું. મહેન્દ્ર તરતજ સુઈ રહ્યો. પ્રભાએ બહારથી દરવાજા બંધ કર્યા, અને પોતાના પલંગપર જઈ સુતી. થોડીવારમાં તો પ્રભાત થઈ ચુક્યું. જેલના પહેરેગીરો જાગી ઉઠ્યા, જેલના દરવાજા ખુલ્લા જોઈ ચમક્યા, અંદર જઈ જુઓ છે, તો કેદી પણ જણાયો નહિ. ત્યાર પછી એક બીજા અરસપરસ વાતો કરવા લાગ્યા.

૧ લો સીપાઈ—અય બહે મીંયા ! અબ કયા કરેંગે ? રાજ-સીંહકુ કયા જવાબ દેઈંગે ? એક લડકે સરખે કેદી અપની પાસથી ચલા ગયા, અબ કયા મોહ દીખાયંગે !

૨ જો સીપાઈ—અળ કયા બકતે હો? એ કેદી આપસે છુટ કર ભાગ નહિ ગયે હે! કોઈળી શખ્સ તાલા ખોલ કર ઇસકુ ભગા ગયા હય, મગર વોહ ભાગ કર કીધર જાયગા? અળીકા અળી ઉસકુ પકડેંગે. અળી શેરખાં, બશેરખાં, તપેલાપ્રસાદ સળ તૈયાર હો જાઓ, સળ સળકા ઘોડા તૈયાર કરો, ઓર છુટે છુટે સળ રવાના હો જાઓ, જહાં મીલે વહાંસે ઇસકુ પકડ લો ઓર, ઘોડેકી સાથ બાંધકર ઉસકુજેલમે પુર દો, એસા નહિ કરેંગા તો અળી નોકરી રહેની મુશ્કીલ હય.

૩ જો સીપાઈ—અળે મીંયા! નોકરી છુટ જાયગી તો કયા પરવા હય, દીનરાત નોકરી કરતે હય, મગર ઘરકા ખાનેકા ખર્ચળી નહિ પુરા હોતા હય, જો રાજ દુસરે કી બેટી ઓર ઓરતકુ ભગા લાવે, એસે રાજકી નોકરી કરના હરામ હય, દેખો અપને રાજ-સિંહ બાપુ! અળી કયા ચલા રહે હય, અળી તક રાજગાદી મીલનેકા તો કુચ્છ પત્તા નહિ; મગર રોજકે રોજ એસે ધંધે કરત હય, જો આપુન સુના નહિ શકતા. બુદ્ધા જાને અળ એ ચંદરપ્રભાકુ કયા કરેંગા?

૪ જો સીપાઈ—છોટો મિંયા એસી બાતકુ! કોઈ સુનલેંગા તો કાયદેકી કલમ તુમકુ લાગુ પડેંગી, અપને રાજસિંહ બાપુ, વો ઓરતકુ ઉઠાલાયા, મગર વો ઓરત બી અનાડી હય, કયું કે અપના સોહર છોડ કર નીકલના વો પાકજાદ ઓરતકી ઇમાનદારી નહિ હય.

૫ જો સીપાઈ—અળી છોટો મિંયા. એ સળ બાતકુ, રાજ-સિંહ બાપુ આજયગે તો કયા મોહ દીખાયેંગે! સળ છુટે છુટે કેદીકુ ઢુંઢનેકુ રવાના હો જાઓ. ઓર જહાંમીલે વહાંસે પકડ કર ઇસકુ જેલમે પુરદો.

પ્રકરણ ૮ મું. અદ્વૈત પ્રેમધારા.

बंधनानि खलु संति बहुनि प्रेम रज्जुकृत बंधनमन्यन् ।

दारुभेदनिपुणोऽपि पङ्घिनिष्क्रियो भवतिपंकजकोशे ॥

બંધનનો તો આ સંસારમાં પાર નથી, પરંતુ પ્રીતિનું બંધન બધા કરતાં ન્યાડુંજ છે. કાષ્ટના છેદનમાં બ્રમર સદા કુશળતા ધરાવે છે, છતાં પણ તેજ બ્રમર કમળમાં આરપાર શા માટે બીડાતો હશે ?

„ પ્રીતિ તણા બંધન થકી, કોઈ પ્રાણી ના છુટી શકે;
„ વિદ્વાન કે જ્ઞાનીજનો પણ, આ વિષય પર શું લખે ?
„ દીપક પરે મોહીત થઈ, જ્યમ પતંગીયો પટકાય છે,
„ મૃત્યુ થકી પણ ના ડરે, જે પ્રિતીમાં બંધાય છે.

મ એજ દુઃખનું કારણ છે, સ્નેહ એજ મૃત્યુનો દરવાજો છે. જે જેને પ્રિય છે, તેજ અંતે તેનો વિનાશકર્તા છે. સ્નેહીનું મૃત્યુ સ્નેહમાંજ થાય છે, વીરનરનું મૃત્યુ વીરત્વ કાર્યમાંજ થાય છે, સ્નેહ નથી, તો જીવન નથી, જીવન નથી તો સ્નેહ નથી. જો આ સકળ સંસારમાંથી સ્નેહના અમીમય ઝરણુ વહેતા બંધ થાય, તો તરતજ સંસારનો પ્રલયજ થાય. મધુર ઝરણાથી રસબસ જણાતો સંસાર નિરસ અને અગમ્ય થઈ પડે. સ્નેહની વ્યાખ્યાજ નથી, તેની પરીસિમા નથી, જ્યાં હંદ હોય ત્યાં સ્નેહનું નામ શા માટે હોવું જોઈએ ? જળ ઉપર માછલી, સરોવર

પર હંસ, દીપક પર પતંગીયો, અને ગાયન પર હરણને મરી ફીટવાનું કંઈ કારણ ? કારણ એજ કે સ્નેહમાં અધાપો છે.

જે વખતે પહેરેગીરો મહેન્દ્રને પકડવા ચોતરફ રવાના થયા, તે વખતે ચંદ્રપ્રભા પોતાના મકાનમાં બારી પાસે ઉભી હતી; અને વિચાર કરતી હતી કે સિપાઈઓ પણ હવે અહીં કોઈ જણાતા નથી. સર્વ મહેન્દ્રને પકડવા નીકળી ચુક્યા છે. પણ એ બિચારા પહેરેગીરોને શું બબર કે મહેન્દ્ર તો. મારા મકાનમાં છે. મારી આશા પુર્ણ કરવા હુંજ તેને જેલખાનામાંથી છોડાવી લાવી છું. મારે પણ હવેથી પુર્ણ સાવચેતીમાં રહેવું જોઈએ. મહેન્દ્ર મારા ઘરમાં છે, એમ કોઈપણ ન જાણી શકે. મહેન્દ્રનો બચાવ હવે મારે મારા પ્રાણના જોખમે કરવો છે, મહેન્દ્ર ! તમારા માટે હું સર્વ દુઃખ સહન કરીશ; પણ તમારો પ્રેમ પ્રાણાંતરે પણ હું મેળવીશ. આપનું મન રીઝાવીને, ગમે તે પ્રયત્ને તમારું દીલ મારા તરફ લલચાવીશ; છતાં પણ જો તમે તમારા વિચાર પર દ્રઢ હશો, તો હું મારા સંગીતના નિસામાં અગર તો કોઈ પણ મોહની જાળમાં તમોને ફસાવી મારું યથાર્થ ધાયું સિદ્ધ કરીશ, આ બધા પ્રયત્નમાં હું જો નિષ્ફળ નિવડીશ, તો અંતે નિર્દોષ મુક્તાપર ખોટા આળ ચડાવી તમારા મનમાંથી મુક્તાનું નામ દુર કરાવીશ, જો કે નિર્દોષ મુક્તા પર ખોટું તહોમત મુકાશે, હું વિશ્વાસઘાતી બનીશ, પરમાત્માની ગુન્ડગાર થઈશ, આ બધી ભયંકર પાપની શિક્ષા અવશ્ય મારેજ લોગવવી પડશે, તે બધું હું સારી રીતે સમજું છું, પરંતુ મહેન્દ્ર ! એ બધું તમારા માટે ! માત્ર એક મારી આશા પુર્ણ કરવા માટેજ ! ચંદ્રપ્રભા આવા અનેક વિચારના તરંગો માંથી પસાર થતી હતી, એટલામાં દાસી પ્રભા પાસે આવી એટલે ચંદ્રપ્રભા સમજ કે મહેન્દ્ર પણ હવે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયા હશે. માટે હવે તેની તપાસ કરવી જોઈએ. આમ

વિચાર કરી શાન્તાદાસીને જણાવ્યું, શાન્તા! આજે તું નીચેજ રસોઈ કરજે; કારણ કે રાજસિંહ પધારવાના છે, માટે આ રૂમ સાફ કરવા પડશે. તરતજ શાન્તા નીચે જઈ પાણી ગરમ કરી આપી ગઈ. પ્રભાએ તરતજ રૂમ બંધ કરી મહેંદ્ર જે રૂમમાં હતો, તે રૂમ ખોલ્યો. મહેંદ્ર પણ ઉઠ્યો હતો, આ મહેલ તેને જેલ સમ ભાસતો હતો, કારણકે અત્યારે તે પરવશ હતો, તે અનેક જાતના વિચાર કરતો હતો કે ચંદ્રપ્રભા કોણ હશે? તેનું લાંવણ તથા રહેણી કરણી ઉત્તમ જણાય છે, મારા માટે તેણે આટલું જોખમ શા માટે ખેડ્યું હશે? રાજસિંહનો હું શત્રુ હોવા છતાં ચંદ્રપ્રભા મને મદદ કરે છે, તેનું કારણ શું? આમ વિચાર કરે છે; એટલામાં ચંદ્રપ્રભાએ દ્વાર ખોલ્યું, અને બોલી મહેંદ્ર! દરવાજા ખોલતાં અવકાશ થયો પણ માફ કરજો, મારે બધી તરફથી હવે સંભાળ રાખવાની છે.

મહેંદ્ર—પ્રભા! આમ શા માટે કહો છો? હું પણ જાણું છું કે મારા માટે તમે તમારી જીંદગી જોખમમાં નાખી છે, પ્રભુ! આપનું કલ્યાણ કરો.

ચંદ્રપ્રભા—મહેંદ્રરાજ માફ! ભલું અત્યારે પ્રભુ કરે તેમ નથી; પણ તે તમારા હાથમાં છે. મારા રોગનું નિવારણ થવું તે તમારે હસ્ત છે.

મહેંદ્ર—પ્રભા! હું તો એક ગરીબ નિરાધાર, તે આપનું દુઃખ શી રીતે હરી શકું? હું નથી ધારતો કે તમે અહીં કોઈ વાતે દુઃખી હો!

પ્રભા—મહેંદ્રરાજ! અત્યાર સુધી હું દુઃખી ન હતી. દુઃખ તથા ભય શું છે, તે સ્વપ્ને પણ હું સમજતી ન હતી;

પરંતુ જ્યારથી આપને જોયા છે; ત્યારથી તમામ જાતના દુઃખ, રોગ, એ સર્વનો સહો મારા શરીરમાં ઢાખલ થયો છે. આ રોગ કોઈપણ નાબુદ કરી શકે તેમ નથી. આપ વિના મારા શરીરમાં વહેતા જખમને કોઈપણ અટકાવી શકે તેમ નથી,

મહેન્દ્ર—પ્રભા! હું તમારું બોલવું કંઈ સમજી શકતો નથી. મારી પાસે કોઈ ચીજ અગર દવા નથી કે હું તમારો વૈદ બની તમારો રોગ હરી શકું.

પ્રભા—મહેન્દ્રરાજ! તમારી પાસે મારા રોગનું તમામ ઔષધ છે. તે તમામ તમારા શરીરમાં ઝળહળી રહ્યું છે. મારા શરીરની એકે એક નસને હચમચાવી રહ્યું છે.

મહેન્દ્ર—ચંદ્રપ્રભા! તે શું?

પ્રભા—તેજ પ્રેમ. એ પ્રેમનીજ હવે હું પુનઃરજી બની છું; અડગ તપસ્વીની બની છું, તે પ્રેમ બાણના જખમથી દરદી બની છું; તમને જોઈ હું પ્રેમઘેલી બની છું.

મહેન્દ્ર—પ્રભા! આ તમે શું બોલોછે? મને જોઈ તમારા દીલમાં જખમ થતો હોય તો હું સત્વર અહીંથી ચાલ્યો જાઉં. શા માટે મને જોઈ તમે દીવાના બનેા છો? મને જોઈ તમે દરદી બની મારી પાસે દવા માગો છો, તો હું અહીંથી ચાલ્યો જાઉં; કે જેથી તમને દવા લેવાનો સમય ન આવે, તેમ મને વૈદ બનવાનો સમય ન આવે. આપણ બંને વચ્ચે એ સમય પરમાત્મા ન લાવે એ હું ઇચ્છું છું. તમે જે વાત મર્મમાં કહો છો; તે વાત હું જાણું છું. હવે હું ખરાખર સમજી શક્યો છું; કે તમે ખરા પ્રેમથી મને ચાહો છો, છતાં હું નિર્દય બની તમારા તરફ પ્રેમની નજરથી જોઈ શકતો નથી; તમારા અનેક

ઉપકારનો બદલો આપી શકતો નથી. તમારા જખમી થએલા હૃદય ઉપર શાન્તીનો પાટો બાંધી શકતો નથી, તેમાં મારીજ ભુલ છે.

ચંદ્રપ્રભા—તો તે ભુલ તમે શું સુધારી શકતા નથી?

મહેન્દ્ર—હા, સુધારી શકું, પ્રભા! એ મારી ભુલને હું બરાબર સુધારી શકું, પણ તે ક્યારે? જ્યારે આ દેહમાંથી ચેતન ઉડી જાય, જોસતી વહેતી નસેનસ બંધ થાય, હૃદય સદાને માટે અટકી જાય, પ્રાણ, પ્રભુચરણમાં પહોંચી જાય, આ હાડ-પિંજર પવિત્ર અગ્નિ સાથે બળી લક્ષ્મણુત થાય, અને આ ભવમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞા નિભાવી એમ પરમાત્મા પણ ખાત્રી આપે, ત્યાર પછી તેની રજા લઈ આ ભુમિપર પુનઃ અવતાર ધારણ કરું, ત્યારેજ પ્રભા એ મારી ભુલ હું સુધારી શકું, તને પણ હું આજે જણાવું છું, કે તારા મનની આશા આ ભવે તારા મનમાંજ સમાવી દે. હૃદયમાં સળગતો પ્રેમનો અગ્નિ હૃદયમાંજ બાળી દે! જખમી થએલા હૃદયપર મજબુત મનનો પાટો બાંધી દે, અને આ દેહ તણ પછી જે વખતે આ જીવ પરમાત્માના દરબારમાં રજુ થાય, તે વખતે તારા હૃદયપર બાંધેલો પાટો ખુલ્લો કરજે જેથી પરમાત્મા પણ એ પ્રેમ જવાળા જોઈ તારાપર પ્રસન્ન થઈ ફરી તને આ દુનિયાપર અવતાર આપે, અને પ્રથમથીજ તારો અને મારો મેળાપ કરાવે. બાંધી દે, પ્રભા બાંધી દે! પ્રેમની પીડાથી રીબાતા તારા જીવનપર પરમાત્માનો પાટો બાંધી દે! પ્રભા! ખોટું લગાડીશ નહિ. મેં તને પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે પરમાત્માએ મને એક દીલ આપેલ છે, તે દીલ પ્રતિજ્ઞા સાથે મારી બાળ રનેહી મુકતાને આપી દીધેલ છે. આ ભવે ને આપણ બંને ભેટી નહિ શકશું; જોકે એ પ્રતિજ્ઞા કરવામાં મેં મોટી ભુલ કરી છે, તો તેની શિક્ષા હું ભોગવું છું, તો પણ

મુકતા સિવાય આ લવમાં તો કોઈની પણ સાથે હું પ્રેમ કરીશ નહિ.

ચંદ્રપ્રભા—મહેન્દ્ર ! આપ જે મુકતાને યાદો છો, તે મુકતા કદાચ બીજાના પ્રેમમાં હોય તો ?

મહેન્દ્ર—શું બોલી ? ચંદ્રપ્રભા, એ શું બોલી ? બાળ સ્નેહી મુકતા બીજાના પ્રેમમાં ? શું હૃદય વલ્લભા અન્યના મોહમાં ? ના, ના ! એ તો બનેજ નહિ. અરે ! જે મુકતા મારા માટે પોતાના પિતાનું ઘર છોડી જંગલમાં મારી સાથે રખતવા તૈયાર થઈ હતી, અરે જે મુકતા ! મારું દુઃખ જોઈ પોતાની પ્રેમાળ આંખોમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ વહાવતી હતી, અરે જે દ્રઢ મનવાળી પોતાની ખુશીથીજ મને વરમાળા પહેરાવનારી મુકતા શું બીજાના પ્રેમમાં ! તે માનીજ કેમ શકાય ?

ચંદ્રપ્રભા—મહેન્દ્રરાજ ! તમે ભુલો છો. પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે જેમાં મહાન તપસ્વીઓ પણ ગોથાં ખાય છે. વાડ પણ હવે આપ સ્નાન કરી લ્યો.

મહેન્દ્ર તરતજ અંદર સ્નાન કરવા ગયો. પ્રભા નીચે ભોજનનો થાળ લેવા ગઈ. શાન્તાએ રસોઈ તૈયાર કરી મુકેલ હતી. તે ભોજન સામગ્રી બનાવવામાં પ્રવીણ હતી; આજ તેણે ઘણી જાતનાં પકવાન બનાવેલા હતા. તે બધા ભોજન સામગ્રીનો થાળ લઈ ઉપર આવી, દીવાનખાનામાં આંટા મારવા લાગી, પ્રભા મનમાં બોલી કે મહેન્દ્રરાજ ! તમારા બોધદાયક શબ્દો હું સાંભળી શકી, પરંતુ મને તેની કંઈ અસર થઈ નહિ. શકમાં દિવાનો બનેલી આ ચંદ્રપ્રભા પરમાત્માને પણ ઓળખી શકી નહિ, મારા જીગરમાં એટલા જોસથી પ્રેમનો ધોધ વહે છે કે જેને અટકાવવા વજ્રમય દિવાલો પણ નકામી છે. તો પછી દ્રઢમનવાળો પાંદો

શું હિસાબમાં? મારા શરીરના તમામ જખમ રૂઝાવવાની તમારામાં શક્તિ છે, પણ તમે તેમ કરતા નથી. ગુલાબ ખીલ્યું છે, પણ તમે સુવાસ લઈ શકતા નથી, મહેંદ્ર! હવે તમેને આમ કરવું ઘટારત નથી, મારા પ્રેમનો પ્રવાહ હવે તમારા શબ્દથી અટકે તેમ નથી. માત્ર હવે હું આપના પ્રેમનીજ ઉપાસક છું, છતી આંખે અંધ બની છું. અરે પ્રેમ! મનુષ્ય માત્રને ચક્રોલે ચડાવનાર અંધપ્રેમ! હવે તું જરા શાંત થા! મારા જીગરમાં તે વિઠ્ઠાળરૂપ ધારણ કર્યું છે.

અરેરે! એક તુરંચ પ્રેમ માટે મેં શું શું કર્યું? હું કોણ? એક ઉચ્ચ રાજ્યની રાજકુંવરી, પછી એક વિશાળ રાજ્યની મહારાણી થઈ; પ્રથમ નીચ રાજસિંહના પ્રેમમાં ફસાઈ પતિને તણ, આ જંગલમાં આવી વસી. એક ઠોકરથી મારી આંખ ન ખુલ્લા, આજે મહેંદ્રને જોઈ તેની પાછળ દિવાની બની તેના કામણુગારાં નયન બાણોથી વિધાણી, અહા પ્રેમ? તારી લીલા અજબ છે!

મહેંદ્રરાજ! મારી આશાને હવે નિરાશાના રૂપમાં ફેરવી ન નાખશો. હવે તમારા સિવાય મારા હૃદયમાં રાજસિંહ તો શું? પણ દેવલોકપણ વાસો નહિ કરી શકે. એટલું બોલી પ્રભા મહેંદ્રના રૂમ તરફ વળી. મહેંદ્ર પણ આ સમયે સ્નાન કરી બેઠો હતો. તેને જોતાંજ પ્રભા વિચારમાં પડી. થોડી-વાર પહેલાં મહેંદ્રનું રૂપ સહેજ ઝાંખું હતું, તે સ્નાન કર્યા પછી સુર્યના કિરણ માફક ચમકવા લાગ્યું. પ્રભા વધારે દિવાની બની. મહેંદ્રને દીવાનખાનામાં લાવી ભોજનના થાળ પર બેસાડ્યો. ઘણા દિવસનો ભુખ્યો મહેંદ્ર! તરતજ ભોજનના થાળ પાસે બેઠો. અનેક જાતના મિષ્ટાન જોઈ તેને જેલનો સુકો રોટલો યાદ આવ્યો, આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પ્રભા જો જોશે, તો કંઈ

પુછશે, માટે પોતાના આંસુ લુછી નાખ્યા, પ્રભા તો તેના સામુંજ જોઈ રહી હતી, તે બોલી. મહેંદ્રરાજ ! શામાટે આપ રૂદન કરો છો ?

કયા દુઃખથી આપની પ્રેમાળ આંખોમાંથી આંસુઓ પડે છે ? આપ નિર્ભય રહો, આપના શરીરનો એક વાળ પણ કોઈ વાંકો કરી શકશે નહિ, જ્યાં સુધી હું જીવતી છું; ત્યાં સુધી દેવકે દાનવપણ તમને કળ આપી શકશે નહિ.

મહેંદ્ર--પ્રભા ! તમે જમ્યા ?

ચંદ્રપ્રભા--જી ના ! પ્રથમ આપ જમો, પછી હું પણ જમી લઈશ. આટલું કહી પ્રભાએ પાછું જોયું કારણકે તેની મનો-લાવના અત્યારે બુદ્ધ પ્રકારની હતી.

મહેંદ્ર--પ્રભા ! હું દરેક પ્રસંગે તમારું મુખ ઉદાસ જોઉં છું. સદા તમારા મુખપર ગમગીની છવાઈ રહેલી જોઉં છું, તમે છુપી રીતે આંખમાંથી આંસુ પાડો છો, તેનું ક'ઈ કારણ ? આમ કરી તમો દુઃખીને વધારે દુઃખી કરો છો, મને ભોજન કરવા દેવાની મરજી હોય તો પ્રથમ તમે જમી લ્યો.

ચંદ્રપ્રભા--ના, ના. મહેંદ્રરાજ ! એવી હઠ કરશો નહિ, મને આજે જમવાની બિલકુલ ઇચ્છા નથી, આપ સુખેથી ભોજન કરો.

મહેંદ્ર--પ્રભા ! હું એકવચની છું. મેં પ્રથમ તમને જણાવ્યું કે તમો જમશો તોજ હું જમીશ.

ચંદ્રપ્રભા--વાર ! આપ જમી લ્યો, આપના થાળમાં વધેલું ભોજન હું પછી જમી લઈશ. હું આપની પાસેજ બેઠી છું.

મહેંદ્ર--ચંદ્રપ્રભા ! આજે આપણ બંને સાથેજ ભોજન કરીએ.

પ્રભા મનમાં એજ ઇચ્છતી હતી, કે જો મહેન્દ્રની સાથે એસી લોજનનો લાભ મળે, તો બીજી પણ આશા પાર પડે. આમ ધારી બન્નેએ સાથે લોજન લીધું. જમ્યા પછી પ્રભાએ પાન બનાવી મહેન્દ્રને આપ્યું. પાન ખાઈ મહેન્દ્ર બાળુના કોચ પર બેઠો. પ્રભાના આશાના તાર વધારે મજબુત થયા. હવે આશા સફળ થશે, મહેન્દ્રનો પ્રેમ હવે હું જરૂર મેળવીશ, આવા વિચારમાં પ્રભા આનંદ માનવા લાગી, મહેન્દ્રનું હૃદય પણ પ્રભા તરફ ખેંચાતું હોય તેમ જણાયું, કારણ કે નીચ રાજસિંહના અન્નનો તેના શરીરમાં પ્રવેશ થઈ ચુક્યો હતો, જેથી તેના વિચાર પણ બદલાયા, બંને પાસે બેઠા હતા, પ્રભા બારી પાસે બેઠી હતી, જેથી કોઈ આવનાર પર દ્રષ્ટી પડે. આજે રાજસિંહ પણ આવનાર હતો. બંને અરસ પરસ સામું ભેઈ રહ્યા હતા.

અંદ્રપ્રભા—મહેન્દ્રરાજ ! મારા અહો ભાગ્ય કે આજે આપની સાથે એસી લોજન લેવા પામી. હવે આપ શાન્તીથી અહીં આરામ કરશો, તો આપની તમામ ચિંતા દૂર થશે.

મહેન્દ્ર—એ તો ઠીક પણ તમારા આ બધા ઉપકારનો બદલો હું શી રીતે વાળીશ ? તમો મારા માટે કેટલું દુઃખ સહન કરો છો, તમને દુભાતાં ભેઈ મને પણ અત્યંત દુઃખ થાય છે. પ્રભા ! ચિંતા ન કરશો ! શા માટે કલ્પાંત કરો છો ? હું તમારા પ્રેમને પીછાની ચક્રયો છું. જો પ્રથમથીજ મને ખબર હત, કે વિશ્વમાં તમારા જેવી પ્રિયતમાનો મેલાપ થશે, તો હું અન્યને નહિ ચહાવાની મુક્તા સાથે પ્રતિજ્ઞા ન કરત. હવે મુક્તાની આશા ફેગટ છે. ફોણ ભણે હવે એ નિર્દોશ બાળા ક્યાં હશે ? પ્રભુ તેને મદદ કરજે.

પ્રભા હવે બરાબર સમજી ગઈ કે મારા માટે હવે મહેન્દ્રના હૃદયમાં જગ્યા થઈ હોય એમ લાગે છે. થોડા વખત પછી

મહેન્દ્ર મને ચહાશે એમ તેને ચોકસ જણાવા લાગ્યું. હવે તો ગમે તે પ્રયત્ને મહેન્દ્ર મુકતાને ભુલી જાય, તોજ મારી આશા સફળ થાય. તેને અત્યારે બીજો તર્ક આવ્યો કે મહેન્દ્ર સંગીતનો ચુસ્ત ઉપાસક છે, માટે એકાદ ગાન છોડું; જેથી મારા તરફ તેનું દીલ વધારે લલચાય, આમ વિચારી પ્રભા બોલી.

મહેન્દ્રરાજ ! આપને સંગીત વધારે પ્રિય છે કેમ ખરું કે ?

મહેન્દ્ર—જી, હા, પણ તે ફક્ત તમારા ફાકીલ સરખા મીઠા સુરથી ગવાય તોજ. ચંદ્રપ્રભાએ તુરતજ સારંગી હાથમાં લીધી.

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! એ શું છે ?

પ્રભા—એ સારંગી છે. મને સંગીતમાં મદદ કરતાં છે. આ મીઠીને મધુરી મારી હૃદય વીણા છે. સારંગીના સુરની સાથે મારો સુર મળી એક થાય છે, ત્યારે હું મસ્તાન બની જઈ ફાઈ ફાઈ સમયે દિવાલની સાથ અથડી પડું છું.

મહેન્દ્ર—ખરું છે પ્રભા ! હું પણ તેવે પ્રસંગે દિવાનો બની જાઉં છું. તમો જ્યારે ગાયન ગાઓ છો, ત્યારે હું પણ મારું તમામ દુઃખ ભુલી જઈ તમારા ગાનમાં લુપ્ત બની જાઉં છું. ખરેખર ! તમારા સુરમાં એવી શું મીઠાશ છે ? તે હું જાણી શકતો નથી.

ચંદ્રપ્રભા—કુમાર ! તમો આ સારંગી સાથ જરા તાલ સુર મેળવશો ?

મહેન્દ્ર—જી ના, હું સંગીત બોલી જાણતો નથી, માત્ર સાંભળવાનોજ શોખીન છું.

ચંદ્રપ્રભા—ત્યારે કહો જોઈએ તમોને કઈ ચીજ સંભળાવું ?

મહેન્દ્ર તમારી મરજીમાં આવે તે, તમો જે ચીજ ગાશો, તે મને બહુજ પ્રિય લાગશે.

પ્રભા મનમાં બોલી કે પ્રિય લાગશે ? મહેન્દ્ર તમોને શું પ્રિય લાગશે ? સારંગી કે હું ! ગાયન કે મધુરો અવાજ. જો

તમેને પ્રિય લાગશે તોજ હું મારી આશા પુર્ણ કરી શકીશ. જેમ સારંગીના તારની સાથ મારા સુરનો તાલ એક થાય છે; તેમ મારી આશાના તારની સાથ તમારો પ્રેમ મળી એક થશે, ત્યારે મારા શરીરમાં અગ્નિની ચીણુગારી માફક સળગી રહેશે. પ્રેમનો અગ્નિ શાંત થશે. આટલું બોલી પ્રભાએ ગાયન શરૂ કર્યું.

(ગાયન.)

ચંદ્રપ્રભા

“ કરો પ્રિયપાન, અરે મમ પ્રાણ, તુજ પર દીલ દીવાનું છે,
 “ નિહાળી મેં છબી તારી, અધીરું દીલ આ માડું છે;
 “ ઇશકમાં હું દિવાની થઈ, નથી શુદ્ધ સાન કંઈ મમ રહી,
 “ હુએ છે નાવ મધ્યદરીયે, ઉગરવાનું ક્યાં બાડું છે ?
 “ જોઈ હું તુજને હસ્તી, છતાં દીલકાં નથી દેતો ?
 “ તુટે છે તાર અંતરના, જીગર માડું ચીરાયું છે,
 “ થયો છે પ્રેમથી લેટો, વિરહની આગ ડારી દે !
 “ મધુ રસ પાન પા પ્રિતે, પ્રિયવર ! કામ તાડું છે.
 “ નથી ગુંજર તું કરતો, ખીલ્યું આ પુષ્પ દીલરંગી;
 “ જમર થઈ કાં ન રસ ચુંસે ? જમર એ કામ તાડું છે.
 “ ઉડે છે પ્રેમના કુવારા, વહે છે અશ્રુની ધારા,
 “ લુછ્યા ન આંસુ તેં મારા, વળ સમ હેડું તાડું છે,

પ્રેમમાં મસ્ત બનેલી ચંદ્રપ્રભાએ કદી પણ નહિ ખેંચેલા સુર એટલા બધા મીઠા સુરથી આ સમયે ખેંચવા લાગી કે આકાશમાં પણ તેની મીઠાસ ઉછળવા લાગી. જાણે દેવલોક પણ આ સંગીત સાંભળવા આવ્યા હોય, તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. ઇશકમાં દિવાની બનેલી પ્રભાને અત્યારે ભાન ન રહ્યું કે રાજસિંહ આ સમયે આવનાર છે. પડ્ટા પર પડ્ટા મારતી પ્રભા મહેંદ્રના હૃદયને આરપાર વિધવા લાગી. પ્રભા ગાતી ગાતી

ઉભી થઈ અને દિવાનખાનામાં ફરવા લાગી. ઘડીમાં નિશ્વાસ નાખતી, ઘડીમાં આનંદમાં છલકાતી, ચંદ્રપ્રભા સારંગીની સાથે પોતાનો સુર વધારે મીઠો બનાવતી ગઈ.

જેમ મોરલી પર સર્પ ડોલે, તેમ ચંદ્રપ્રભાના ગાન પર મહેન્દ્ર-ડાલવા લાગ્યો. તેને સર્વ સંસાર આ સમયે સુખમય જણાયો. પોતાની પવિત્ર આંખોનું કીરણ પ્રભાની તરફ ફેંક્યું; તે સમયે જાણે હમણાજ બંને એક બીજાને કંઈ વળગી પડશે, એવો ભાસ થવા લાગ્યો. આ વખતે ચંદ્રપ્રભા એટલા મીઠા સુરથી સંગીત લલકારતી હતી કે જે સાંભળી ગંધર્વ પણ પોતાનું ગુમાન મુકી દે. ખરેખર! પ્રભા તે અત્યારે મહેન્દ્રને દિવાનોજ બનાવ્યો.

તમામ જગત આનંદ લેતું શાન્તીમાં પડ્યું છે, ત્યારે મહેન્દ્ર તથા પ્રભાનું હૃદય ચક્રોળે ચડ્યું છે. મહેન્દ્રે વિચાર્યું કે હવે પ્રભા પોતાનું ગાન બંધ કરે તો ઘણું સાડું, નહિતર હું હવે મારી પ્રતિજ્ઞા તોડી બેસીશ. થોડું રહેલું ભાન પણ ગુમાવી બેસાશ. મહેન્દ્રને સંગીત અત્યારે ઘણુંજ પ્રિય લાગતું હતું; પણ તેને જણાયું કે આ સંગીત મને દુઃખકર્તા છે. માટે તરતજ તે કોચ પરથી બેઠો થયો, અધીરું થઈ રહેલું મન હવે કોઈ રીતે કાબુમાં રહેશે નહિ, એમ તેને જણાયું. શું મહેન્દ્ર તું તારી પ્રતિજ્ઞા તોડી નાખીશ? શું મુકતાના પ્રેમને બુલી જઈ પ્રભાના પ્રેમમાં અંધ બનીશ? ના ના, મહેન્દ્ર! તું તારા વચનથી ખંડિત થઈશ નહિ. મૃત્યુના મુખમાં જવું પડે તો પણ તું તારી ટેક પર કાયમ રહેજે, અંત સમય સુધી પણ તું મુકતાને આપેલું વચન પાળજે. સંગીતમાં ઘણો સમય પસાર થયો હતો; છતાં પ્રભા લેશમાત્ર શાંત જણાતી ન હતી. સામે વૃક્ષ પર બેઠેલા પક્ષીઓ પણ એકી નજરથી જોઈ રહ્યા હતા. તે મનમાં વિચાર કરતા હતા કે હમણાજ મહેન્દ્ર ! તથા પ્રભા

ભેટી પડશે; તો એ સમય આપણાથી જોયો નહિ જાય, આમ ધારી તેઓ પણ તે વૃક્ષ છોડી બીજે સ્થળે જઈ બેઠાં.

ચંદ્રપ્રભાને આ સમગ્રે પ્રેમનો નિસો પુર જોસમાં ચડેલો હતો; તે વધારે ને વધારે મીઠાશથી સંગીત લલકારતી હતી, તેના પ્રેમનો ધોધ જાણે હમણાજ મહેન્દ્રના હૃદય સાથે અથડાશે, એમ જણાતું હતું. મહેન્દ્ર પણ વિચાર કરતો હતો કે હવે વધારે સમય આ સંગીત સાંભળવું ઉચીત નથી; હમણા મારી પ્રતિજ્ઞા ધુળમાં મળી જશે. અરે હૃદય તું સ્થીર થઈ જા! ચક્રોળે ચડેલા મન હવે તું શાન્ત થા! આ ભવે તો તે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા નીલાવ્યેજ છુટકો છે.

મહેન્દ્ર તરતજ પ્રભા પાસે આવી બોલવા લાગ્યો, છતાં પ્રભાનું ગાનતો ચાલું જ હતું.

ચંદ્રપ્રભા! સાવધાન થા! મને હવે વધારે દુઃખી ન કર; જો કે તારા આજના સંગીતથી મારું હૃદય શાન્ત થાય છે; છતાં મારા માટે તો આ સંગીત આ સમયે દુઃખદાયક છે; હવે હું વધારે સમય તે સાંભળી શકું તેમ નથી, મારા ઉછળી રહેલા હૃદયને વધારે વખત કાબુમાં રાખી શકું તેમ નથી. જો કે મેં પ્રથમથીજ પ્રભુ સાક્ષીએ પરમાત્માના સોગન ખાઈ મારો પ્રેમ મુક્તતા સિવાય કોઈને પણ ન આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, છતાં એ મારી સર્વ પ્રતિજ્ઞા નષ્ટ થશે.

આજે મારા હૃદયમાં ઇશકની મહોબત પ્રગટ થઈ છે, ચંદ્રપ્રભા! હું તને ચાહું છું; પરંતુ અફસોસ કે આપણા ખંનેનો દુષ્ટ પ્રેમ જોઈ પરમાત્મા દુભાશે, વળી તું તારા શીયળથી ખંડીત થઈશ; જ્યારે હું મારા વચનથી ભ્રષ્ટ થઈશ. પ્રભા! હવે તું સંગીત બંધ કર, તારા મધુરા કંઠને તારા હૃદયમાં સમાવી દે! તારા પ્રેમથી ભરેલા આ સંગીતના દુઃખમય શબ્દો હવે હું સહન કરી શકતો નથી. તારા દયામણાં બોલ સાંભળી

હું તારી આશા પુર્ણ કરવા તૈયાર થાઉં, પરંતુ મારો ધર્મ મને તેમ કરતાં અટકાવે છે. પ્રભા! પ્રભુને ખાતર હવે તું તારૂં સંગીત બંધ કર. અરે મારા પર દયાની રાહ પણ તું તારૂં સંગીત અધુરું મુક. નહિ તો તારા પ્રેમમાં દિવાનો બનેલો હું, તારૂં અનુપમ તેજ જોઈ, તારી મારા પ્રત્યેની પ્રિતિ-લાવના જોઈ, હું મારા ધર્મથી ચલીત થઈ જઈશ. તારી ઇશકથી છલકાતી આંખો જોઈ, મારી આંખો તેની સાથે મળી ન જાય, હૃદય હૃદય સાથે અથડી ન જાય કે જેથી તું અને હું બંને પરમાત્માને ત્યાં પાપી ગણાઈએ; માટેજ તને કહું છું કે પ્રભા! હવે તું તારૂં ગાન બંધ કર. છતાં પણ જો તું સંગીત આગળ ચલાવીશ, તો હું આ સમયે અહીંથી કુદી પડીશ અગર તો પ્રેમમાં અંધ બની તને ભેટી હું મારી પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરીશ; જેથી તું અને હું બંને નર્કના અધિકારી થઈશું. ચંદ્રપ્રભા બંધ કર! મારા પર દયા કરી તું તારૂં ગાન બંધ કર. ભુલી જા, ભુલી જા, પ્રભા! મારા તરફના પ્રેમને તું ભુલી જા! આટલું બોલતાં મહેન્દ્રનું મસ્તક ફરવા લાગ્યું, તેને કાતીલ બંજરનો ઘા જાણે કેમ કોઈ કરતું હોય તેમ જણાયું. તે આંખો બંધ કરી દિવાલ સાથે અથડાતો પાસે પડેલા પલંગ પર મુર્છા ખાઈ ઢળી પડ્યો.

પ્રભાએ તરતજ સંગીત બંધ કર્યું, તે અત્યારે આનંદમાં ડોલવા લાગી. મહેન્દ્ર પોતાને ચહાય છે, એમ સમજી પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગી. તરતજ બેભાન પડેલા મહેન્દ્રનું મસ્તક પ્રભાએ પોતાના બોળામાં લીધું, ને પોતાના પાલવથી તેને વાયુ ઢાળવા લાગી,

વાંચક! રાજસિંહ આ તરફ આવવાનો છે, માટે મહેન્દ્ર તથા પ્રભાને અહીં મુકી આપણે તે તરફ વળીએ, કે તે શું કાળા કર્મ કરી રહ્યા છે ?

પ્રકરણ ૯ મું.

મુક્તાની ભિન્ન પ્રતિજ્ઞા.

છિન્નોઽપિ ચંદન તરુર્ન જહાતિ ગંધમ્ ।

વૃધ્નોઽપિ વારણ પાતર્ન જહાતિ લીલામ્ ।

ચંત્રાર્પિતો મધુરતામ્ ન જહાતિચક્ષુઃ ।

ક્ષીણોઽપિ ન ત્યજતિ શીલગુણાન્કુલીનઃ ।

કાપેલું ચંદન વૃક્ષ ગંધનો ત્યાગ કરતું નથી, વૃદ્ધ છતાં પણ ગજપતિ વિલાસને છોડતો નથી, ચીંચોડામાં પીસાવા છતાં શેરડી મધુરતાનો ત્યાગ કરતી નથી અને દરિદ્ર છતાં પણ કુલોન મનુષ્ય સુશીલતા આદિ ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી આશ્ચર્ય.

સંસારમાં અડગ ટેકધારી શુદ્ધ ક્ષત્રી રાજપુત્રો, અને વીર ક્ષત્રાણીઓ પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા, અથવા આપેલ કોલ પ્રાણ જતાં સુધી પણ પાળે છે. પિતા પાસે ન પરણવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર ભિન્નપિતામહ જીંદગી સુધી બાળ બ્રહ્મચારી ન રહ્યા? દશરથ રાજાએ કેકેયીને આપેલ વચન પુણું કરવા શું રામચંદ્ર જીવનવાસ ન ગયા? ભયાનક આપત્તિ આવશે એમ બાણુવા છતાં ફક્ત એક વચનને ખાતર પૃથ્વીરાજે સંયોગતાનું હરણ ન કર્યું? મહાન પુરૂષો જેવું બોલે છે, તેવું વર્તન રાખે છે, અને તે બોલ પાળે છે.

પાળે વચન તે શાહુ, બીજા સૌ ઢોંગી ધુતારા,
પાળે વચન તે વીર, બીજા વ્યંઢળ બહુ સારા,
પાળે વચન તે નર, બીજા સૌ રાક્ષસ બાણુ,
પાળે વચન તે મર્દ, બીજા દુષ્ટજ માનો,
વચન પાળતો જે ધણી, માનો તે શીરતાજ,
વચન જતાં મૃત્યુ ભલું, વચન પ્રાણ ને કાજ.

સંધ્યાકાળનો સમય હતો, કલ્લોલ કરતા પક્ષીઓ પોતાના સ્થાનપર જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા. આ વખતે મણીપુરમાં સર્વ મનુષ્યો દર્શન કરવા માટે દોડધામ કરી રહ્યા હતા. શહેરમાં મોટા મોટા દેવાયલો બાંધેલા હતા. કલ્યાણરાય, વેરાઈમાતા, તથા રામદે પીરના મંદિરોથી આ શહેરની શાલા અપૂર્વ જણાતી હતી. વેરાઈ માતાનો પરચો હાજરા હજુર ગણાતો હતો. તેની માનતા દરેક જ્ઞાતિ પૂર્ણભાવથી કરતી હતી, માતાની દૈવી શક્તિ એટલી પ્રભાવશાળી હતી કે ચોર, તથા લુંટારા લોકો પણ તેની પાસથી જતા ન હતા, માતાના સ્થાન પર જવાનો દરવાજો કોઈથી બાંધી શકાતો ન હતો, માનના સ્થાનપાસે રૂપાવતી નામે નદી સ્વચ્છ નિર્મળ જળથી સદોદીત વહ્યા કરતી હતી. તેમાં ઉછળી રહેલા મોજા સ્ફટિક મણી તુલ્ય પ્રકાશ આપતા હતા આ નદીના વહન પાસે બે મનુષ્યો અરસ્પરસ કોઈ વાતમાં મશગુલ થયેલા જેવામાં આવતા હતા, વાંચક તે બંને કોઈ નહિ, પણ ગુલાબરાય, તથા રાજસિંહ હતા. રાજસિંહના મુખપર શોકની છાયા જણાતી હતી, ધીમેથી રાજસિંહ બોલ્યો:—

ગુલાબરાય ! શું દોલસિંહની પુત્રી હજુ પણ માનતી નથી ? શું તે પોતાના પિતાની આજ્ઞા પણ નહિ પાળે ? ખરેખર તે કેવી મૂર્ખ દેખાય છે, કે મારા જેવા રાજકુમારને છોડી તે ભિખારી મહેન્દ્રને ચહાય છે.

ગુલાબરાય—રાજકુમાર ! આપ હવે તે વિષે ચિંતા કરશો નહિ. બાલ્યાવસ્થાથીજ સાથે રહેલા મહેન્દ્ર તથા મુકતા બંને એક બીજાને ચહાય તેમાં નવાઈ શી ? પણ હવે તો તેના પિતાએ મુકતાને સખ્ત હુકમ કર્યો છે કે જો રાજસિંહ સાથે લગ્ન ન કરવાની જીદ પકડી રાખીશ, તો હું બળાત્કારથી લગ્ન કરીશ. તે સમયને

પણ આજે આઠ દિવસ થઈ ચુક્યા છે, આજે આ વાતનો આપણે છેલ્લો નિર્ણય કરી લેવાનો છે, તે સિવાય તમને મારે જણાવવું જોઈએ કે આપણા રસ્તામાં ઝેરી કાંટારૂપ મહેન્દ્રનો નાશ કરવો જોઈએ.

રાજસિંહ—પણ તે હવે આ તરફ આવી શકે તેમ નથી, કારણ કે તેને તો આપણે ખાનગી જેલમાં કેદ કરેલ છે.

ગુલાબરાય—કુમાર! આપ હજી તેને ખરાખર ઓળખતા નથી, એક વખત તો તે આપણી લય કર જેલમાંથી નાસી છુટ્યો, તો આ ખાનગી જેલ શા વિસાતમાં? ફરી જો તે જેલમાંથી નાસી જશે તો વેરનો બદલો વેરથી લેશે. તો પ્રથમથીજ ઝેરી ઉગતા છોડને ચગદી નાખવો કે જેથી તે આગળ વધી શકે નહિ.

રાજસિંહ—એ બધું સાચું, પણ હવે આપણે કરવું શું?

ગુલાબરાય—ખીજી તે શું? ખુન!

રાજસિંહ—કોનું ખુન?

ગુલાબરાય—ખીજ કોનું? મહેન્દ્રનું!

રાજસિંહ—ના ના ગુલાબરાય, એમ તો ન જ બને!

એક તો પ્રથમથીજ પિતાશ્રી મારા પર વહેમાયા છે, અને આ સમયે જો ખુનની ખબર પડે તો માફ શું થાય? તેને અન્યાય તો બિલકુલ ગમતો નથી.

ગુલાબરાય—કુમાર! તમો તેની પ્રત્યે દયા લાવી તમોજ તમારું અહીત કરો છો, જ્યાં સુધી મહેન્દ્ર પૃથ્વીપર જીવતો છે ત્યાં સુધી તમો મુક્તાને મેળવી શકશો નહિ, માટે આપણે અહીંથી પ્રથમ દોલતસિંહને મળી, પછી જેલખાનામાંજ મહેન્દ્રનું કાશળ કાઢવું એજ ઉત્તમ છે.

રાજસિંહ—ગુલાબરાય, માફ મન એ બાબતની સાક્ષી આપતું નથી; કારણ કે પિતાશ્રીની નજરમાં તે નિર્દોષ ઠરે હોય એમ તેના ભાવપરથી સમજાતું હતું; ઠીક થયું કે તે જોલમાંથી નાસી ગયો, નહિતર જો ખરી ખીના તે મહારાજને જણાવતો આપણી શી દશા થાત?

ગુલાબરાય—રાજકુમાર! આપ જો, આમ ડરતા રહેશો; તો પછી આપણાથી કંઈ કામ થઈ શકશે નહિ, ખુન ક્યાં તમારે કરવાનું છે? ખુન હું કરીશ ?

રાજસિંહ—ગુલાબરાય, માફ તો એમ ધ્યાન પહોંચે છે છે કે કોઈ ખીજનું ખુન કરી આ ખુનનો આરોપ મહેન્દ્રપર ઢાળવો; પછી મહારાજ પાસે ખુની તરીકે હાજર કરી તેને મોતની સજા અપાવવી; જેથી આપણાપર કોઈને શંકાપણ ન આવે.

ગુલાબરાય—ભલે, જો તમારી એમજ ઈચ્છા હશે, તો એમ કરશું; પણ આ કામમાં મારે શાન્તાની મદદ લેવી પડશે; કારણકે ચંદ્રપ્રભા હાલ તમારાથી નારાજ હોય તેમ જણાય છે, તો આ વાત ચંદ્રપ્રભા પણ જાણવા ન પામે, હું અને શાન્તા મળી કોઈનું કાસગ કાઢી નાખશું, આમ વિચાર કરી બંને દોલતસિંહનો ઘર તરફ રવાના થયા.

વાંચક, શાન્તા કોણ છે? તથા તેનો અને ગુલાબરાયનો મેળાપ કેવી રીતે થયો, તે બધી વાત શાન્તાના જીવનવૃત્તાતમાં આગળ ઉપર જણાવશું; પણ હાલ તો મહેન્દ્રના નામની માળા અપતી મુકતા તથા તેના પિતાશ્રી દોલતસિંહ તરફ નજર કરીએ. કે તે શું કરે છે.

મુકતા બગીચાના દરવાજા પાસે ઉભી રહી વિચાર કરતી હતી કે હવે મારે શું કરવું? મહેન્દ્ર ન્યારથી ગયા છે, ત્યારથી તેનો કંઈ પતો નથી કે તેમનું શું થયું? કોણ જાણે કે એ નીચ રાજસિંહ એને ક્યાં લઈ ગયો?

મહેન્દ્રના ગયા પછી મુકતા દુઃખમાં જ દીન ગુજરતી હતી, તેની આંખોમાંથી નીર સુકાતાં જ ન હતાં. દોલતસિંહે તેને આજ્ઞા કરી હતી કે આઠ દિવસમાં જો તું ખુશીથી રાજસિંહ સાથે લગ્ન નહિ કરે, તો હું બલાતકારે લગ્ન કરાવી આપીશ. પુનઃ મુકતા વિચાર કરવા લાગી. અરે જોણે મને પાળી પોષી મોટી કરી પુર્ણ સુખમાં ઉછેરી તેજ પિતા શું મને લયંકર ઉંડી ખીણમાં ફેંકી દેશે? પિતાશ્રી! આપની વૃદ્ધાવસ્થામાં આપને શું સુઝયું? કયા સ્વાર્થના લોભે આપનું કૌમળ હૃદય પાપાણમય બની ગયું? કયા સ્વાર્થના ખાતર આ તમારી ગરીબ ગાય જેવી કન્યાને કસાઈ ની છૂરી નીચે સોંપી દેવા તૈયાર થયાછો? પિતાશ્રી આપને આમ કરવું ઘટારત નથી. મારા માટે મહેન્દ્રને કેવા વિચાર આવતા હશે, તે તો એમજ સમજતા હશે કે મુકતા તો પોતાના પિતાશ્રી નેત્યાંજ સુખમાં દીન ગુજરતી હશે.

હું અહીં જે દુઃખ સહન કરી રહી છું, તે મહેન્દ્ર શી રીતે જાણી શકે? હવે તો આ સ્થાન છોડી જવું એજ ઉત્તમ છે. પણ ફરી તેને વિચાર આવ્યો કે હજી પણ એક વખત પિતાશ્રીને સમજાવું, મારા આંસુથી તેનું હૃદય પીગળાવું, આ સમયે તો પિતાશ્રીના વિચારને જરૂર ફેરવીશ; છતાં પણ તે પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહેશે તો મારો પણ એકજ નિશ્ચય છે કે ન્યાં સુધી આ દેહમાં એક પણ લોહીનું ટીપું છે, આવ જા કરવાની શક્તિ છે, ત્યાં સુધી મહેન્દ્ર સિવાય અન્યની ઈચ્છા નહિજ કરું. ચાલ જીવ, પિતાશ્રીને પાચે પડું, તેને હસ્ત જોડી અરજ કરું કે આપ

દયાહીણ ન થશો. આમ વિચાર કરી મુક્તા દોલતસિંહ પાસે આવી ઉભી રહી. દોલતસિંહ પણ એજ વિચારમાં હતો કે રાજ-સિંહનો પણ આજે છેલ્લો વાયદો છે, છતાં આ હઠીલી છોકરી માનતી નથી. માટે શું કરવું? તરતજ પાસે ઉભેલી મુક્તા તરફ તેણે નજર કરી. મુક્તા નીચું જોઈ ઉભી હતી.

દોલતસિંહ—મુક્તા! માફ કરવું ધ્યાનમાં આવ્યું? થાદ રાખજે કે આ બાબતમાં હવે વિધારે જીદ કરીશ નહિ, તારા સુખમાં દુઃખતું બીજ રોપીશ નહિ. મારી આજ્ઞા માન્ય કરવી તે તારી ફરજ છે.

મુક્તા—પિતાશ્રી, આપની આજ્ઞા મેં કદી પણ ઉઠાપી નથી. લગ્ન સિવાયની આપની કોઈપણ આજ્ઞાનો મેં લોપ કર્યો નથી; છતાં આપ જ્યારે લગ્નની વાત કરો છો, ત્યારે માફ હૃદય ભરાઈ આવે છે. હું બહુ દુઃખી થાઉં છું. હું સમજી શકતી નથી કે આપ મારા પૂજ્ય પિતા હોવા છતાં મને એ નીચ રાજસિંહ સાથે લગ્ન કરવાની શા માટે આજ્ઞા કરો છો?

દોલતસિંહ—તેમાં તું શું જાણે? રાજકુમાર નીચ! એ તું શું બોલી? તેની સાથે લગ્ન કરી તું જે સુખ ભોગવીશ, તે કદી પણ બીજે ભોગવી શકીશ નહિ,

મુક્તા—પિતા! આપ ભુલો છો, જે કે હું તમારી સમક્ષ બોલવા યોગ્ય નથી, છતાં પણ જણાવું છું કે હું આપને ત્યાં રહી આપની વૃદ્ધાવસ્થામાં સેવા કરી, આપનો આશીર્વાદ મેળવી હું જે સુખ પામીશ, તે બીજે નહિ પામું. હું આપને શરણુ છું, આપ રક્ષક છો. આપ મારા પર કોઈની નજરથી ન જોશો, હું આપને પગે પડી એજ માગું છું કે આજ પછી લગ્નની વાત મારી પાસે નજર કરશો. પિતાજી આપ દયા હીણ ન થશો.

(ગાયન.)

મુકતા—

દયા હીણ થશેના દયાળુ પિતા, બની કુર મને તલસાવો નહિ,
 દુઃખી માત્ર વિનાની હુ બાળ ખરે, અહીં જોર તમે અજમાવો નહિ,
 છોડ ક છોડ કદાપિ બને, પણ માત્રપિતા નહિ રોષ કરે,
 કરી લગ્નની વાત સતાઓ નહિ, અહીં જોર તમે અજમાવો નહિ,
 જનક રાજ્યે સભા ભરી, સ્વયંવરથી સીતા રામવરી,
 તે ક્ષત્રી ધર્મ લજ્જાવો નહિ, અહીં જોર તમે અજમાવો નહિ,
 ન મુખે કદી ગાય ઉચ્ચાર કરે, પણ નયનોથી આંસુઓ ખુબ ભરે,
 તે પર કતલ છુરી ચલાવો નહિ, અહીં જોર તમે અજમાવો નહિ,

દોલતસિંહ—મુકતા, તું તો ગાંડી છે, લગ્ન નહિ કરીશ તો
 આમ કુંવારી ક્યાં સુધી રહીશ?

મુકતા—હું સદા કુંવારીજ રહીશ.

દોલતસિંહ—શું તું મીરાંબાઈ થવા માંગે છે?

મુકતા—જી, હા.

દોલતસિંહ—ના તેમ નહિજ બને. લગ્ન તો કરવાંજ પડશે.
 કારણ કે મેં રાજસિંહને વચન આપેલ છે.

મુકતા—વચન! પિતાશ્રી શાનું વચન? કસાઈની છરી
 નીચે ગાયનું ગળું કાપવાનું વચન, અમૃતમાં જોર લેળવવાનું વચન,
 પોતાનીજ પુત્રીનો ભવ બગાડવાનું વચન, ના, ના, પિતાશ્રી એ
 વચનતો આપને ફેરવવુંજ પડશે. અરે દયાની ખાતર, તમારી
 આ શંક બાળકીને ખાતર, આપે વચનથી ખંડીત થવુંજ
 પડશે.

દોલતસિંહ—છોકરી, હું જેમ જેમ સહન કરતો જાઉં
 છું, તેમ તેમ તું વધારે ઉદ્વેગ બનતી જાય છે, માંડ આપેલું
 વચન કદી પણ મિથ્યા થતું નથી, એ શું તું નથી બાણતી?
 લગ્ન તો તારે રાજસિંહ સાથે કરવાજ પડશે.

સુકેતા—ના પિતાશ્રી તે તો નહિજ બને, એ કર્મ ચંડાળ, નરાધમ રાજસિંહ સાથે મારા લગ્ન કરી હું મારો ભવ બગાડીશ નહિ, પિતા ! આપ જો મારું જરા પણ ભલું ચઢાતા હો, અરે મારાપર દયા હોય, લાગણી હોય, અરે પુત્રી પ્રત્યે પિતાની જે ફરજ હોય તે ફરજને ખાતર આપે આપના વચનને તોડવુંજ પડશે. હું આપને શરણુ છું, શરણાંગતનો તિરસ્કાર ના કરશો, મને નિરાધારને ઉંડે કુવે ફેંકી ના દેશો, આપ આપના ક્ષત્રિ ધર્મને એબ ન લગાડશો.

દોલતસિંહ—નાદાન છોકરી ! શું મારું આપેલું વચન તોડી નાખું ? જબાનમાંથી બોલેલા બોલ શું પાછા ખેંચી લઉં ? તે તો પ્રાણાંતરે પણ નહિજ બને. હું મારું વચન મારા દેહની છેઢી ઘડી સુધી પણ પાળીશ. માટે હજી પણ ચેતાવું છું કેતું તારો વિચાર ફેરવ. રાજસિંહના દરબજાનો કંઈક ખ્યાલ કર. તેને ત્યાં તને કઈ વાતની ખામી જણાય છે ? શું તું ત્યાં દુઃખી થશે ?

સુકેતા—હા, પિતાશ્રી, હું ખાત્રીથી કહું છું કે રાજસિંહને ત્યાં સુખની છાયા છેજ નહિ. રાજસિંહના ચારિત્રને આપ જાણતાજ નથી; મને સુખી જોઈ આપ સુખી થવા ઇચ્છતા હો, તો મને નર્કની ભયંકર ઉંડી ખીણમાં ફેંકી ન દેશો. આપને ત્યાં સુકકો રોટલો ખાઈ, જે સુખ લોગવીશ, તે સુખ રાજસિંહના રાજ્યધાનીમાં પણ નહિ પામું—અરે પિતા ! પુન્ય-પિતા ! દયાની ખાતર, પ્રભુને ખાતર આપ આપનું વચન તોડો.

દોલતસિંહ—તે તો કદી નહિજ બને, મારું વચન જાય તો સ્વર્ગમાં પિતૃઓ પણ મારાપર ફિટકારનો વર્ષાદ વરસાવે. હું નર્કનો અધિકારી થાઉં.

મુકતા—ન બોલો, પિતા આમ ન બોલો; રાજાસંહ સાથે થતાં મારા લગ્ન તમે અટકાવશે, તો આપે પુન્યનું કામ કયું એમ ગણાશે. પિતૃઓ પણ ફીટકાર નહિ, પણ આશીર્વાદનો વર્ષાદ વર્ષાવશે આ કસાઈની છુરી નીચેથી ગાયને છોડાવવી એટલું પુન્ય સમજજો. હું અતઃકરણનો આપને આશીર્વાદ આપીશ કે પ્રભુ! સ્વર્ગમાં પણ આપને શ્રેષ્ઠ સ્થાન આપે.

દોલતસિંહ—હું તારો આશીર્વાદ નથી ચહાતો. મારો તો એજ નિશ્ચય છે કે રાજસિંહ સાથે તારા લગ્ન કરી તને સુખી કરવી.

મુકતા—તે તો જીવ જતાં પણ નહિ બને, નેવના નીર કદી મોલે નહિ ચડે, સુયં આકાશનું સ્થાન છોડી જમીન પર સ્થાન લેવાની ઉમેદ નહિજ કરે.

દોલતસિંહ—શું મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીશ?

મુકતા—નિરૂપાયે તેમજ બનશે, આજ દીન પર્યંત મેં આપની આજ્ઞા ઉચ્ચાપી નથી, આપના બોલ અત્યાર સુધી હું પુષ્પની માફક મારા હૃદયમાં ઝીલી લેતી, તે વખતના આપના બોલ પુષ્પથી પણ વધારે પ્રિય હતા; અત્યારના આપના બોલ આગના તણખલાં માફક વરસી રહ્યા છે. તે બોલ દયાના હતા, હવેના બોલ કુરતાના છે. તે બોલમાં અમીમય ઝરણુ ઝરતા હતા, અત્યારના બોલમાં ઝેર વર્ષે છે. તે બોલ સ્વર્ગના રીખર પર બેસાડનાર હતા, અત્યારના બોલ નર્કની ઉંડી ખીણમાં ફેંકી દેનારા છે.

દોલતસિંહ—ઉદ્ધત છોકરી બોલતી બધ થા, શું તારા ઘેલપણને લીધે હું મારી પ્રતિજ્ઞા તોડી નાખું?

મુકતા—પ્રતિજ્ઞા પિતાશ્રી શાની પ્રતિજ્ઞા? અરે! પોતાની પુત્રીને નર્કની ઉંડી ખીણમાં ફેંકી દેવાની પ્રતિજ્ઞા! અરે દૂધ દેનારી પવિત્ર માતાને કસાઈના છુરા નીચે હલાલ કરાવવાની

પ્રતિજ્ઞા! શરમાઓ! શરમાઓ! પિતાજી શરમાઓ! ક્યા રાજ્યનાં લોભે આપે આ પ્રતિજ્ઞા કરી? કઈ જાહોજલાલી લોગવવા ખાતર આપે નર્કની ખાણમાં કુદી પડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી? અરે કઈ લાલચની ખાતર, મારી ના મરજી છતાં, રાજસિંહ સાથે મારા લગ્ન કરવાની આપે પ્રતિજ્ઞા કરી. જે આપની છેવટ સુધીની એજ પ્રતિજ્ઞા છે, તો મારી પણ પ્રતિજ્ઞા આજે સાંભળો:-- જ્યાં સુધી ચંદ્ર સૂર્ય પ્રકાશમાન છે, સમુદ્ર માજમાં છે, હિમાલય અડગ છે, તેમજ મારા શરીરમાં એક પણ રૂધીરનું ટીપું છે, ત્યાં સુધી આ હૃદયમાં મહેન્દ્ર સિવાય કોઈપણ સ્થાન લઈ શકશે નહિ.

દોલતાસિંહ—મહેન્દ્ર! મહેન્દ્ર! નાદાન છોકરી બોલતી બંધ થા! જીવંતને એકદમ અટકાવી દે. અરે મારે ત્યાં એંઠા ટુકડા ખાઈ ઉછરેલો ભિખારી મહેન્દ્ર તેને તું ચહાય છે?

મુકતા—શું! મહેન્દ્ર ભિખારી? તે કદી ભિખારી નહિ, પણ નર કેસરી, એકવચની, ધર્મ ઝનુની, જે આપના એક વચનને ખાતર સદાનું આપનું ઘર તજી લયંકર પહાડોમાં અટૃશ્ય થયો. પિતાશ્રી આપે જે વખતે તેને ચાલ્યા જવાની રજા આપી, તે વખતે તેનું નિર્દોષ મુખ, તેની પવિત્રતા, તેના હયામણા શબ્દ, તથા તેની નિર્દોષ આંખમાંથી જે આંસુની ધાર વહેતી હતી, તે મને પળે પળે યાદ આવે છે. છતાં પણ આપને તેના પર જરા પણ હયા ન આવી; ત્યારથીજ હું સમજતી હતી કે આપના દેહમાં કોઈપણ જાતનો સ્વાર્થનો કીડો પેદા થયો છે, આજે હું બરાબર સમજી શકી છું, કે મારા લગ્ન રાજસિંહ સાથે કરવામાં આપના મનમાં રાજ્ય લોભનો લયંકર સ્વાર્થ સમાયો છે. પિતાશ્રી! વિચાર કરો કે અંતકાળે આપ કઈ જાહોજલાલી સાથે ઉંચકી જશો. અરે તેના જેવા નિર્માલ્ય રાજાઓ સાથે સળખ બાંધી કઈ

સત્તા આપે મેળવવાની ઇચ્છા કરી? છોડીદો! છોડીદો! પિતાશ્રી પાપકર્મ બાંધી ભયંકર પાપના ભાગીદાર થવાની ઇચ્છા છોડી દો. ક્યાં છે? ક્યાં છે? હિંદ ભુમિનું ગૌરવ વધારનારા ધાર્મિક રાજાઓ હાલ ક્યાં છે? કોણ તેને રાજા કહે કે જેનામાં ધર્મનું પાલન કરવાની શક્તિ નથી, કોણ તેને રાજા કહે કે જેનામાં ઇન્સાફ આપવાની સત્તા નથી, કોણ તેને રાજા કહે કે જેનામાં કન્યાવિક્રય બંધ કરવાની હિંમત નથી, કોણ તેને રાજા કહે કે જેનામાં પવિત્ર ગૌમાતાનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ નથી. ઉઠો, ચેતો, જાગો, અરે હિંદના ક્ષત્રી રાજાઓ તમારી ભયંકર કુંભકર્ણની નિદ્રામાંથી જાગો. તમારી મોહાંધ મસ્તીને છોડી દો. તમારું તેજ હરાઈ ગયું છે. તમારું ગૌરવ ખંડિત થયું છે. તમારું આત્મબળ નાશ પામ્યું છે. તમારું શુરાતન છુપાઈ ગયું છે. અરે જે હિંદના સિંહાસન પર ધર્મ ધુરંધર ન્યાયી રાજાઓ વિરાજતા હતા; તેજ સિંહાસન પર હવે ધર્મના શત્રુ, ન્યાયના ખુની, લક્ષ્મીના લોભી હિંદના ન્યાય તત્ત્વને એળ લગાડનારા ધણા નૃપતિઓ હાલ જેવામાં આવે છે. જે હિંદુસ્થાનની ભુમિમાં, તમામ દેશના રાજાઓ પોતાના મસ્તક નમાવતા હતા, તેજ હિંદના રાજાઓ પોતાના પ્રાચીન ક્ષત્રીધર્મને ભુલી જઈ પોતાના બાપ દાદાની આબરૂને અધર્મી કર્મોથી દોષીત કરી રહ્યા છે; છતાં પણ હિંદના રાજાઓની હજી આંખ ખુલ્લતી નથી. પહેલાં જે શરીર પર, તલવારો, ભાલા, ઢાલ, કટારો લટકતી હતી; તેજ શરીર પર અત્યારે સુંદર વસ્ત્રાભુષણ ધારણ કરવામાં આવે છે. પહેલાં એકપણ ગૌવધ થતા પ્રજાઓની તલવાર મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચાતી હતી, તે જગ્યાએ અત્યારે લાકડી પણ ઉગામવાની શક્તિ ક્યાં છે? પહેલાં જે હિંદ ભુમિ પોતાના શૌર્યથી, વિધ્ની પ્રજામાં ઝળહળી રહી હતી; તેજ ભૂમિ આ સમયે પોતાનું શૌર્ય મુખ કરી ભયંકર ઉડી ખીણમાં રૂંદન કરી રહી છે.

દોલતસિંહ—નાદાન છોકરી! રાજ્ય ખટપટની ખાખતમાં તું શું સમજે? આજ તારા અપમાન બરેલા શબ્દ સાંભળી હું મારા હૃદયમાં દુઃખી થાઉં છું. મારી દયાનો તેં આજે આ ઉપયોગ કર્યો? હું નહોતો ધારતો કે તું મારી પુત્રી થઈ મારા શત્રુની ગરજ સારશે. હું તારા અભિમાનનો બદલો આજે ખરાબર આપીશ. આમ કહી દોલતસિંહ ગુસ્સાના આવેશમાં બહાર ચાલ્યા ગયા, એટલામાં રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય સામેથી આવતા જણાયા, ત્રણે બગીચામાં બેઠા.

ગુલાબરાય—કેમ દોલતસિંહ ! આજે ઉદાસ જણાઓ છો ?

દોલતસિંહ—સ્ટેજ ઘરની ખટપટને લીધે. હુજત છોકરી કોઈપણ રીતે માનતી નથી.

ગુલાબરાય—શું આપનું કહેવું પણ તે માનતી નથી ?

દોલતસિંહ—અરે લગ્નની વાત કડું છે, એટલામાં તો સિંહણની માફક છ'છેડાય મારી સામી થાય છે.

ગુલાબરાય—દોલતસિંહ, આપ જાણો છો કે રાજસિંહ આપના માનની ખાતર કેટલીવાર અહીંથી પાછા ફર્યા છે, તેમ આજનો આપનો છેલ્લો વાયદો છે; છતાં તમે તો એમજ કહો છો કે છોકરી માનતી નથી. આમ કહેવું આપને ઘટીત નથી. એક મોટા રાજ્યના કુમાર, તમારા જેવા ગરીબની પુત્રીની ઇચ્છા કરે, છતાં તમે આમ ખડાનાં બતાવો, તે ચોચ નથી. તમે જાણો છો કે રાજકુમારે મોટા મોટા રાજ્યના માંગા પાછા કર્યા તે આપના વચનને ખાતર, આજે રાજસિંહ જો અહીંથી એમને એમ પાછા જશે, તો પછી આપ કઈ સ્થિતિમાં મુકાશે, તે હું કહી શકતો નથી. રાજસિંહ તખ્તનશીન થયા પછી દશબાર ગામની બગીચ આપને આપવાનું તેણે વચન આપ્યું.

છે, તે યાદ કરો. હું તો તમારા બલારને માટે કહું છું, પછી તો જેવી આપની મરણ.

દોલતસિંહ—તે વિચાર તો રાજ મારા હૃદયમાં રમી રહ્યો છે, પણ કરવું શું? મુકતા કોઈ વાતે લગ્નની હા બણતી નથી, ત્યાં શું ઉપાય? છતાં હવે રાજકુમારને યોગ્ય લાગે તેમ કરે. મેં સમજાવવામાં કંઈ પણ બાકી રાખ્યું નથી. તે ઉદ્ધત છોકરીએ તો મને આજ અપમાન ભરેલા શબ્દો પણ સંભળાવી દીધા. મારું મન અત્યારે સ્થીર નથી, હાલ તો હું શિકાર પર જાઉં છું. મુકતા રાજસિંહને સોંપું છું. જેમ તેને યોગ્ય લાગે તેમ કરે. એટલું કહી દોલતસિંહ શિકાર પર રવાના થયા. રાજસિંહ મનમાં આનંદ માનવા લાગ્યો કે ઠીક આજે એકાન્ત મળી છે, આજે ખુલ્લા દીલથી મુકતા સંગે પ્રેમની વાતો થઈ શકશે. ગુલાબરાય પણ એજ વિચારમાં હતો કે આજે રાજસિંહને એકાન્ત આપવી જરૂરની છે; જેથી તે પણ તરતજ બહાર ચાલ્યો ગયો.

રાજસિંહ મનમાં કંઈક તર્ક વિર્તક કરતો હતો કે શું મુકતા મારું કહેવું નહિ માને? શું મારા રાજ વૈભવના સુખની આશા તે નહિ કરે? શું મને તે નહિ ચહાય? શા માટે મને નહિ ચહાય? મારામાં શી વાતની ખામી છે? ચાલ પ્રથમ તો તેને સમજાવું, છતાં નહિ સમજે તો કેદ કરી સાથે લેવી તેજ ઉત્તમ છે. આમ વિચાર કરી રાજસિંહે તરતજ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. આ વખતે મુકતાદિવાલ પર માથું ટેકવી ઉભી હતી. તેને અનેક જાતના મનમાં વિચાર આવતા હતા કે હવે મારે શું કરવું? નીચ રાજસિંહ પણ આવી પહોંચ્યો છે. જરૂર આજે તે મારા માથે જીલમ ગુલામરશે હવે હું ક્યાં જાઉં? કોનો આશ્રય લઉં? પિતા ઉઠીને પુત્રીને ભણ કરે ત્યાં કોની મદદ લેવી? હવે આ સ્થાન મારા માટે દુઃખ રૂપ છે, તો

અહીં રહેવું શા માટે? ચાલ જીવ પાછળના દરવાજેથી નાસી જઈ, આમ વિચાર કદી મુકતા બાહર જવા લાગી, ત્યાં સામે રાજસિંહને ઉભેલો જોયો, તેને જોતાંજ મુકતા ગભરાઈ ગઈ, અને નીચું જોઈ ઉભી રહી.

રાજસિંહ—મુકતા મારા સામું જો, કે હું કોણ છું. મને જોઈ તારે રાજ થવું જોઈએ; તેને બદલે નિસાસા નાખતી નીચું શા માટે જોઈ રહી છો? મુકતા હું તને સુખી કરીશ. મારે ત્યાં તું જે સુખ ભોગવીશ, તે સુખ બીજે કયાંય પણ ભોગવી શકીશ નહિ. મારી સત્તાનો ખ્યાલ કર, મારી સામું તો જો.

મુકતા—કુમાર, આપ મોટા રાજ્યના માલીક છો, તે વાત હું સારી રીતે સમજું છું, પણ મારો ધર્મ તે વાત સમજી શકતો નથી. આપની જાહેરાતો હું જોઈ શકું છું, પણ મારો ધર્મ તે જોઈ શકતો નથી, તમારો રસ્તો જુદો છે, મારો રસ્તો જુદો છે; સિંહણ અને હાથીનો મેળાપ કયાંય સાંભળ્યો છે? મારી આશા આપ છોડી દો, હું પ્રાણાંતરે પણ આપને ચાહી શકું તેમ નથી. મારા અને તમારા રસ્તામાં વજ્રમય લોખંડની દિવાલો બંધાઈ ગઈ છે, તે કદી પણ તુટે તેમ નથી, માટે આપને હું આજીવન કહું છું કે મારો પીછો છોડી દો, હું નિરાધાર છું, મને ના સતાવો.

રાજસિંહ—મુકતા તું શું નિરાધાર? કદી નહિ. હવે તો તું એક વિશાળ રાજ્યની રાણી થઈશ.

મુકતા—મારે રાજ્યરાણી થવું જ નથી. રાજસિંહ માનમાં રહો, આપનો ક્ષત્રિ ધર્મ યાદ કરો. તમે તો પ્રજાના રક્ષક કહેવાઓ છો, પિતા કહેવાઓ છો. પિતા ઉઠી પુત્રીપર ખરાબ નજર કરે, તો પછી દુનીયામાં બાકી શું રહ્યું?

રાજસિંહ—મુકતા, હું તારા ધર્મના પોશ્વ સાંભળવા નથી આવ્યો. તારા પિતાએ પોતાની મરજીથી મને તારો હાથ સોંપેલ છે. હું મારી મુશીમાં આવે તેમ તારાથી વર્તું તેનો પુર્ણ હક હવે મને છે.

મુકતા—રાજકુમાર, આપ ભુલો છો, આપની ખુશી આપના રાજ્યમાંજ અજમાવો, અહીં તમારી ખુશી, નિરાશાના રૂપમાં ફેરવાય ન જાય, તેનો કંઈક ખ્યાલ કરો.

રાજસિંહ—મુકતા, હઠીલી ન થા, આવ મને ભેટ મારી આજ્ઞાને શરણ થા. મારા બોલને ઝીલી લે, તારૂં હૃદય મારા હૃદયથી ભેડી સુખી થા.

મુકતા—રાજસિંહ, હજી પણ ફરીથી કહું છું કે માનમાં રહો, મુખમાંથી નીકળતા જેરી બોલને અટકાવો, જે કે હું નીરાધાર છું; છતાં પણ મારૂં શીયળ સાચવવાની મારામાં શક્તિ છે. મારાપર તમામ માનવ જાત દયાહીણ બની છે; તો મારો આધાર એક પરમાત્મા પર રાખીશ. આપ સત્વર અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, તમને ભેઠ મારા શરીરમાં આગના શોળા ઉછળી રહ્યા છે, તેમાં આપ સળગી ન જાઓ, માટેજ તમને ચેતાવું છું કે આ સ્થાન છોડી ચાલ્યા જાઓ.

રાજસિંહ—અરે દિવાની બાળા ! જેમ જેમ તને હું પ્રેમથી બોલાવું છું, તેમ તેમ તું વધારે ચડતી જાય છે, હવે હું આજ તને સાફ જણાવું છું, કે આજ તારે મારી સાથે લગ્ન કરવા પડશે, જે સીધી રીતે નહિ માને, તો જબરજસ્તીથી અવશ્ય આજ તારે મને ભેટવુંજ પડશે. આવ. પ્રિયા આવ, મને ભેટી મારા જખમી થયેલા હૃદયને શાન્તિ આપ. મુકતા હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે આજ પછી તારા સિવાય કોઈને પણ નહિ આહું. મારા પર વિશ્વાસ રાખ, જરૂર હું તને સોનાના શિખર પર બીરાજમાન કરીશ.

મુકતા—રાજકુમાર! શા માટે હઠ કરો છો? મારી આશા તમો તો શું? પણ દેવ કે દાનવ પણ હવે ઠરી શકે તેમ નથી. કારણ મેં માફ હૃદય અમલ્ય કિંમતે વેચી નાખ્યું છે, મારા હૃદય પર મારો હવે હક નથી. માફ હૃદય મેં એ કિંમતમાં વેચ્યું છે કે જે કિંમત તમારી રાજ્યધાનીમાં તો શું, પણ સ્વર્ગમાં વસ્તા દેવો પાસે પણ નથી.

રાજસિંહ—તારા વેચાયેલા હૃદયનો માલીક શું મારા કરતાં પણ અમીર છે?

મુકતા—અમીર નહિ, પણ લિખારી ફકીર છે. ફકીર છે; છતાં અમીરનો પણ અમીર છે.

રાજસિંહ—તે કોણ?

મુકતા—તે મહેન્દ્ર! કે જેના ઉપર તમોએ દુઃખના ડુંગરો તોડી પાડ્યા છે. એ મહેન્દ્ર કે જેનું હૃદય, શુદ્ધ પ્રેમથી ભરપૂર છે; જેના પ્રેમના ઝરા પાસે તમારા દુર્ગાંધ મારતા સ્વાર્થી પ્રેમની કિંમત હું એક કોડીની પણ આંકી શકતી નથી, તમો રાજકુમાર છો, છતાં પણ એ લિખારી મહેન્દ્રના જોડા ઉપાડવા યોગ્ય પણ તમને હું લેખતી નથી.

રાજસિંહ—શું એ લિખારી મહેન્દ્રને તું ચહાય છે?

મુકતા—લિખારી ખરો; પણ પ્રેમનો, નહિ કે તમારી માફક સ્વાર્થનો.

રાજસિંહ—મુકતા! આગમાં ઘી હોમાય છે. શું કરું મને તારા પર દયા આવે છે, નહિતર હમણાજ તને બતાવી આપત કે અપમાનનો બદલો કેવો મળે છે?

મુકતા--વાહ દયાના પુતળા વાહ ! તમારા જેવા કામાંધ રાક્ષસી રાજના દીલમાં દયા હોય શાની ? કોની પર તમેએ દયા કરી ? દયા શું ચીજ છે, તે તમે જાણો છો ? દયા નામ ઉચ્ચારવાનો તમારો હક શો છે ?

રાજસિંહ--હું બીજી વાત નથી ઇચ્છુનો, હું એકજ વાત ઇચ્છું છું કે મારી સત્તાને તારે આધીન થવુંજ પડશે. આ ઘર તુજ તારે સદાને માટે મારે ત્યાં વાસો કરવોજ પડશે.

મુકતા--તારા મહેલમાં મને વાસો કરાવવા તારે આ નરાધમ દેહ છોડી બીજો અવતાર લેવો પડશે.

રાજસિંહ--ગર્વિષ્ટ બાળા ! જોઈ લે કે હવે તારા શું હાલ થાય છે. જે મહેન્દ્રને તું ચહાય છે, તે મહેન્દ્રને કાલ સુર્યાસ્ત થતાં પહેલાં તારી નજરની સામે આદુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય કરી આપીશ. મેં દયાની ખાતર તેને મારી જેલમાં જીવતો પુરી રાખ્યો છે, પણ હવે તો તારી સામે તેનું મસ્તક કાપી ઠોકરેથી ઉડાવવામાં આવશે.

મુકતા--શું મહેન્દ્ર તારા જેલખાનામાં કેદ ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! આ હું શું સાંભળું છું ? શું મારો મહેન્દ્ર શત્રુની છાયામાં ? શું સિંહ શિયાળના બંધીખાનામાં ?

રાજસિંહ--હા, તેજ મહેન્દ્ર મારા જેલખાનામાં, અને તને પણ અત્યારે ત્યાંજ લઈ જઈશ. તારી સામે તેની ગરદન કાપી તને ભેટ આપીશ. એટલું કહી રાજકુમાર બહાર ગયો. બહારઉભેલા ગુલામરાય તથા સિપાઈઓને બોલાવી મુકતાને બાંધી સાથે લેવાની આજ્ઞા કરી.

બહાદુર મુકતા ઉંડા વિચારમાં પડી કે હવે મારે શું કરવું ? શું મહેન્દ્ર જેલખાનામાંજ હશે ? શું મારો શિરછત્ર, દુઃખ

મય દશામાં? મહેન્દ્ર હું ત્યાં આવીશ, હું જરૂર તમારી પાસે આવીશ, તમારો દેહ પડતાં મારા દેહને તેની સાથે મેળવી દઈશ. આ અવતાર આપણે માટે દુઃખમય બની રહ્યો છે; તો પરમાત્માના ધામમાં જવું એ વધારે યોગ્ય છે. અરે આપણ બંને નિરાધાર થયા, મારે તો તમારો આશરો છે, પણ તમને તો પરમાત્મા સિવાય કોઈનો આશ્રય નથી.

ગુલાબરાય સિપાઈને લઈ ઘરમાં દાખલ થયો, ને મુક્તા તરફ આંગળી કરી કહેવા લાગ્યો કે સિપાઈઓ આ છોકરીને આપણી સાથે લઈ ચાલો. સિપાઈ આગળ વધવા જતા હતા, એટલે મુક્તા બોલી બબરદાર! જો એક પણ પગલું આગળ ભર્યું છે, હું ખુશીથી તમારી સાથે આવું છું. હવે સર્વે સ્થાન મારે મન સરખાં છે. અહીંઆ રહેવા કરતાં તો ત્યાં આવવામાંજ લાલ છે, કે જેથી હું મારા શિરતાજના દર્શન કરી શકીશ, એટલું કહી મુક્તા ઘરમાંથી બહાર નીકળી.

રાજસિંહ પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુક્તા હવે સમજી ગઈ જણાય છે, પણ એ મૂર્ખા ને શું બબર કે મુક્તા તો મહેન્દ્રના દર્શન કરવા આવે છે, સર્વ બહાર આવી ઘોડાપર સ્વાર થઈ ચંદ્રપ્રભાના ઘર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

છંછેડાયેલી કાળી નાગણ.

તુષ્યન્તિ મોજેને વિપ્રા મયુરા ઘન ગર્જિતે

સાધવઃ પર સંપત્તૌ સ્વલાઃ પર વિપત્તિષુ ॥

ભોજન વેળાએ બ્રાહ્મણ સંતુષ્ટ થાય છે. વર્ષાદની ગજના સાંભળી મોર આનંદમાં ડોલે છે. બીજને સુખ તથા સંપત્તિ મળતી જોઈ સંત પુરૂષ ખુશ થાય છે, પણ દુષ્ટ પુરૂષ તો બીજને દુઃખી થતા જોઈ આનંદ પામે છે.

„ જો જગ સુખી તો હું સુખી, એમ ચિત્તમાં જે ચહાય છે,
„ અવરતાણું હીત જોઈને, જે હૃદયમાં હરખાય છે;
„ સાધુ પુરૂષ તો તેજ છે, જે ખુરું કોઈનું ના કરે,
„ કુર પાપી તેને જાણવા, નિર્દોષના જે જીવ હરે.

૧૧ વળને તોડવાથી કાંટા વાગે છે, પણ ગુલ પુષ્પ તોડવાથી સુગંધ આપે છે. મોટા થયા તેથી શું? તાડનું વૃક્ષ લંબાઈમાં ઘણું મોટું ગણાય છે, છતાં તે શીતળ છાયા આપતું નથી. સર્જન પુરૂષો ગુલાબ જેવા છે. દુષ્ટ પુરૂષો બાવળ જેવા છે, દ્રૌપદીના વસ્ત્ર ખેંચાતા જોઈ દુશાશન તથા દુર્યોધન બંને હરખાયા, પણ ભીષ્મ તથા વિદુર દુભાયા સ્વાર્થમાં અંધ બનેલા મનુષ્યો સારા અને નરસાનો ભેદ ભુલી જઈ ફક્ત ક્ષણિક સુખ ખાતર એવા દગાબાજ અને ભયંકર કર્મો કરે છે કે જે સાંભળતા હૃદયમાં હાયની ખુમ અનાયાસે નીકળી પડે છે.

સુચં અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો, તે વખતે રાજસિંહની સ્વારી ચંદ્રપ્રભાના ઘર નીકટ આવી પહોંચી. તેણે ચંદ્રપ્રભાનું સંગીત સાંભળ્યું હતું, જેથી તેને સંશય થયો કે ચંદ્રપ્રભાએ

કેનું ફીલરંજન કરવા સંગીત લલકાયું હશે ? ચંદ્રપ્રભાએ આવખતે બારીમાં જોયું; તો રાજસિંહ આવતો જણાયો. હજીસુધી મહેન્દ્ર શુધિમાં ન હતો, માટે ચંદ્રપ્રભા તેને ઉઠાડવા લાગી; અને બોલી કે ઉઠો મહેન્દ્ર ઉઠો ! તમારો શત્રુ અહીં આવતો જણાય છે. તમે હવે શુધિમાં આવો, અને સત્વર અહીંથી છુપાઈ જાઓ, આ સમય લેશ માત્ર જીવ કરવાનો નથી. તમારો જીવ જોખમમાં ન આવે માટે હું તમોને સોગન આપી કહું છું કે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ન કરતાં જલ્દી અંદર ચાલ્યા જાઓ. ચંદ્રપ્રભાએ મહેન્દ્ર ને ઘણું સમજાવ્યો; છતાં તે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો નહિ; એટલામાં રાજસિંહની સ્વારી ચંદ્રપ્રભાના ઘર પાસે આવી પહોંચી, ચંદ્રપ્રભાએ બારીપાસેથી બરાબર જોયું તો તેને જણાયું કે રાજસિંહની સાથે રાજકુંવરી જણાય છે, શા માટે તેને અહીં લાવ્યો હશે ? એવા અનેક વિચાર કરવા લાગી, હા હા ! હું સમજી. મને તે અહીં જેમ ફસાવીને લાવ્યો; તેમ તેને પણ લાવ્યો હશે. મને મહારાણી બનાવવાની અનેક આશાઓ આપી છેતર પીંડીથી અહીં લાવ્યો તેમ તેને પણ લાવેલો હોવો જોઈએ. ફરીને તે નિરખીને જોવા લાગી તો રાજસિંહ જેલ તરફ જતો જણાયો. પ્રભા વિચાર કરવા લાગી કે કોણ જાણે એ નીચ કામાંધે તો કેટલીયે રાજકુંવરીઓના લવ બગાડ્યા હશે.

વાત વાતમાં તે પોતાનો ગુમાની તોર બતાવે છે; તો હું પણ તેને બરાબર બતાવી આપીશ કે નિર્દોષ સ્ત્રીઓને કલંકીત કરવાથી કેવી વીપરીત દશામાં આવવું પડે છે ? થોડીવારમાં રાજસિંહ જેલખાના પાસે જઈ પહોંચ્યો, તેને મહેન્દ્ર જેલમાં જોવામાં આવ્યો નહિ; તેમ સિપાઈઓ પણ કોઈ દેખાતા ન હતા; જેથી રાજસિંહ ગુલાબરાય પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે ગુલાબરાય ! મહેન્દ્ર નાસી ગયો હોય તેમ જણાય છે.

ગુલાબરાય—જો તો પ્રથમથીજ મેં આપને કહ્યું હતું કે તેને જીવતો રહેવા દેવો એ હાનિકારક છે; છતાં આપના ધ્યાનમાં ન આગ્યું તેમાં હું શું કરું?

રાજસિંહ—છટકીને તો તે ક્યાં જનાર છે? સીપાઇઓએ તેની પુઠ પકડી હોય એમ જણાય છે. હમણા પકડીને તેને હાજર કરશે; ત્યાં સુધી મુકતાને આ જેલખાનામાં પુરી રાખો.

આ સાંભળતાંજ મુકતા તો પોતાની મેળે જેલખાનામાં જઈ બેઠી, રાજસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો કે શું બહાદુર બાળા છે? ખરેખર! જો આનાથી લગ્ન સંબંધ જોડાય તોજ જીવંતી સફળ થાય; આમ ધારી મનમાં વિચાર કર્યો. આ હઠીલી બાળાને સમજાવવાનું કામ શાન્તાને સોંપું. જરૂર તે મુકતાને સમજાવી મારા તરફ તેનું મન લલચાવશે. આમ વિચારી તે તરત ચંદ્રપ્રભાના ઘર તરફ રવાના થયો. જેલખાનામાં મુકતા પણ ઉંડા વિચારમાં પડી કે શું મહેન્દ્ર અહીંથી નાસી છુટ્યા? શું તે આ જ જેલખાનામાં કેદ હશે?

રાજસિંહે મને ભરમાવી તો નહિ હોય? શું બહાલા મહેન્દ્ર નો ફરી મેળાપ નહિ થાય? તેના પવિત્ર દેહના દર્શન હું નહિ પામું? શું પરમાત્મા એવો નિર્દય બનશે? મહેન્દ્રને મળવા શત્રુની છાયામાં હું અહીં આવી છું; છતાં આ અભાગણી મુકતા તેમના દર્શન તો નજ પામી. ખેર! પ્રભુ કરે તે સારા માટે, તે અહીંથી નાસી છુટ્યા તે ઠીકજ થયું; નહિતર જરૂર રાજસિંહ તેમને દુઃખજ આપત. માફતો અહીં ચાહે તે થાઓ, પણ પ્રભુ તેનું રક્ષણ કરી; જો કે રાજસિંહની તાકાત ન હતી કે મને બળાત્કારથી અહીં લઈ આવે, પણ હું તો મારી ખુશીથી અહીં આવી છું; હું એ આશાએ અહીં આવી છું કે અહીં મહેન્દ્રનો

મેળાપ થશે, તો અમો બંને જેલખાનામાં રહી સુખ દુઃખની વાતો કરી સુખી થઈશું; તેઓ જે દિવસથી મને છોડી ગયા, તે દિવસથી મારા શરીરમાં દુઃખનો અગ્નિ પેદા થયો છે, ભોજન મને જેર સમાન લાસે છે. નિદ્રા મને વેરણુ જણાય છે. રાત્રીના સ્વપ્નમાં પણ હું તેમનું નિર્દોષ સુખ જોઉં છું, હું દિન રાત તેમના વિયોગે આંખમાં આંસુ પાડું છું. મારા એ દુઃખની હું કેને વાત કરું? એ દુઃખના આંસુ જોઈ પિતાને પણ દયા ન આવી. તેના હૃદયમાં તો રાજ્ય લોભનો કીડો બેઠેલો છે. મહેન્દ્ર જે વખતે બગીચામાં આપણ બંને ફરતા, તે વખતે બધા પુષ્પો કેટલા સુંદર લાગતા હતા? પણ એજ પુષ્પો તમારા અલગ થયા પછી મને અંગારા માફક જણાય છે, આપને જોઈ જે ઝાડો ખુશ થઈ ડોલતા હતા, તે મને જોઈ શરમાવા લાગ્યા. જે ગુલાબના પુષ્પો લાલ રંગ ધારણુ કરતા હતા, તે શ્યામ રંગ ધારણુ કરવા લાગ્યા. આપના ગયા પછી હું કદી પણ પુષ્પને અડી નથી, આટલું કહેતાં મુકતાની આંખમાં અશ્રુબિંદુની ધારા વહેવા લાગી.

આ વખતે રાજસિંહ પણ ચંદ્રપ્રભાના ઘર નીચે આવી પહોંચ્યો, પ્રભા તેને જોઈ ગભરાઈ, તેણે મહેન્દ્રને આજીજી પુર્વાક જણાવ્યું કે આ સમયે તમો ભયંકર પ્રસંગમાં છો, તમારો શત્રુ ઉપર આવે છે, માટે તમો જલ્દી અહીંથી છુપાઈ જાઓ. આવી રીતે મહેન્દ્રને વીનવણી કરી ચંદ્રપ્રભા તેને અંદરના રૂમમાં લઈ ગઈ, અને બહારથી દ્વાર બંધ કરી દીધા.

એટલામાં રાજસિંહ પણ ઉપર ચડી આવ્યો, તેણે મહેન્દ્રને છુપાતાં જોયો, પણ ગમ ખાઈ આ સમયે તે શાન્ત ચિત્તે કોચપર બેઠો, પ્રભા મસ્ત બની દિવાનખાનામાં આમથી તેમ આંટા મારતી હતી.

રાજસિંહ—પ્રભા! આજ તો કંઈ નવીનજ વિચારમાં જણુઓ છો, દુરથીજ મને તમારા સંગીતમાં અજબ મીઠાસ લાગી. તમારું સંગીત તમે આ જંગલના પંહાડો તથા ઝાડોને સંભળાવતા હશે કાં ?

પ્રભા—હા ! હું મારું આજનું સંગીત મારા દીલના માલીક ને સંભળાવતી હતી.

રાજસિંહ—પ્રભા ! મને શંકા થાય છે કે આ ભુવનમાં કોઈ નવિન મનુષ્યનો વાસો હોય તેમ જણાય છે.

ચંદ્રપ્રભા—ધારોકે કદાચ તેમ હોય; તો પણ તમને પુછવાનો શો હક છે ?

રાજસિંહ—પ્રભા હવે આગમાં ઘી હોમાય છે.

પ્રભા—આગમાં ઘી હોમાય તેમાં ખોટું શું ?

રાજસિંહ—પ્રભા ! તારા બોલે બોલ પર મારો ક્રોધ ઉશ્કેરાય છે.

પ્રભા—હું તમારા જેવા પાપીઓના ક્રોધને ગણકારતી નથી.

રાજસિંહ—બેવકા ઓરત, મારા રસ્તામાં હવે આડે ન આવ. આ ઘરમાં મારો શત્રુ હોય તેમ જણાય છે; માટે જો તને તારા પ્રાણની પરવા હોય તો સત્વર અહીંથી દુર થા.

પ્રભા—તો હું પણ તમોને ચેતાવું છું કે જો તમોને તમારા પ્રાણની પરવા હોય તો જલ્દી અહીંથી નાસી જાઓ.

રાજસિંહ—ફૂટ પાપણી હું કાળો નાગ છું.

પ્રભા—તો નાગ કરતાં નાગણુને ઝેર વધારે હોય છે.

રાજસિંહ--પ્રભા યાદ રાખજે કે હું વઠરેલ વાઘ છું.

પ્રભા--તો વાઘ કરતાં સિંહણને ઝૂનુન વધારે હોય છે.

રાજસિંહ--પ્રભા તું દીવાની બની છો.

પ્રભા--હા, હા, હું દીવાની બની ગઈ છું, પણ તે અત્યારથી નહિ પણ જ્યારથી મારા સ્વામીને ત્યાંથી તેં મારું હરણ કર્યું, ત્યારથી હું દીવાની બની છું, હવે તારા પાપી કૃત્યો જોઈ હું વધારે દિવાની બની છું. રાજસિંહ! હવે મને તું આગળની પ્રભા ન સમજીશ, પણ હવે તો હું ઝેરી નાગણ બની છું. જો વધારે છંછેડીશ તો ડંશ કરીશ. નીચ મિત્ર દ્રોહી! આજ દીન સુધી હું શાન્ત રહી તે વખતને અનુસરીનેજ. પણ હવે મને એવો ધારીશ નહિ.

„ મીઠી વીણાના બોલ પર, જ્યારે નાગણી લલચાય છે,
 „ મોહી વીણાના સુરપર, તે વાદીને વશ થાય છે;
 „ જે વખતે એ નાગણી, વાદીના પાસમાં બંધાય છે,
 „ દઈ સમયને માન, થોડી શાન્ત તે દેખાય છે,
 „ વખતને અનુસરી, તે વાદીના કંડીયામાં પુરાય છે,
 „ પણ પાછી છુટતાની સાથ, પોતાની જાત ઉપર જાય છે.

કોઈના આવેશમાં આવેલી ચંદ્રપ્રભાએ આ સમયે વિકાળ રૂપ ધારણ કર્યું હતું. તેની મુખાકૃતિ પરથી તે હમણાજ જાણે રાજસિંહનું ખુન કરશે એમ જણાતું હતું. તેના હાથનો તમચો કોઈનું જાણે હમણા લોહી પીશે તેમ તે પણ ભયભીત જણાતો હતો. આ સ્વરૂપ જોઈ રાજસિંહ દિલ્લ મુઠ બની ગયો. કદી તેણે ચંદ્રપ્રભાને આવા ભયંકર પ્રસંગમાં દીઠી નહતી, તે મુજબ

લાગ્યો, ચંદ્રપ્રભા સમજી ગઇ કે રાજસિંહ મારાથી દૂર છે; માટે તેને ઉદ્દેશી બોલી.

ચંદ્રપ્રભા—રાજસિંહ ! ન ગભરા ! આજે તારૂં ખુન કરવાની મારી લેશમાત્ર ઇચ્છા નથી, પણ તારૂં ખુન તો એવી જગ્યાએ કરીશ, કે જ્યાં હજારો મનુષ્યોની મેદની મળી હોય, આજે તો હું પ્રેમના ભયંકર વંટોળીયામાં ઉડી રહી છું. આજે તારો વાંકો વાળ પણ કરનાર નથી; પણ આ તારૂં શ્યામ મુખ મારી નજરથી આજતો દુર કર, જા આ સમયે તો તને જીવત દાન આપું છું, આમ કહી ચંદ્રપ્રભાએ કોધાવેશમાં તમચાના બધા બાર હવામાં કર્યા. ગુલાબરાય આ અવાજ સાંભળી તરત ઉપર આવ્યો. ચંદ્રપ્રભાનું અનુની સ્વરૂપ જોતાં તેના હાંઝાઝ ગગડી ગયા, આ સ્થળે વધારે વખત રહેવું, એ ભયંકર જોખમ છે, આમ રાજસિંહને સંજ્ઞામાં જણાવી બંને ત્યાંથી નાસી છુટ્યા.

એટલામાં બે ઘોડેસ્વાર આવ્યા, તેણે નમન કરી રાજસિંહના હાથમાં પત્રિકા મુકી, પત્રીકા મહારાજની લખેલી હતી, તેમાં રાજસિંહને સત્વર આવવા વિષે લખ્યું હતું, પત્રીકા વાંચ્યા પછી રાજસિંહે રાજ્ય તરફ જવા નિશ્ચય કર્યો, પણ મુકતાની વાત યાદ આવતાં તે વિચારમાં પડ્યો; થોડીવાર પછી તેણે ગુલાબ રાયને જણાવ્યું કે ગુલાબરાય ! શાન્તા ક્યાં છે? તેને મારી પાસે બોલાવો.

ગુલાબરાય—કુમાર ! તે અહીં સામેજ છે; એમ કહી શાન્તાને તે બોલાવી લાવ્યો.

શાન્તા રાજસિંહને નમન કરી ઉભી રહી. રાજસિંહે તેને જણાવ્યું કે શાન્તા ! આજે તને એક કામ સોંપવાનું છે, મને ખાત્રી છે કે મારૂં એ કામ જરૂર તું પૂર્ણ કરીશ.

શાન્તા--કુમાર એમાં શું? આપ જે કામ મને સોંપશે તે જીવના જોખમે હું પુરું કરીશ.

રાજસિંહ--તો તેનું ધનિમ તને સાફ મળશે. જો સાંભળ જે બાળા સાથે હું લગ્ન કરનાર છું, તેને મેં સામેની જેલમાં પુરી છે. માટે ગમે તે પ્રયત્ને તેનું દીલ મારા તરફ લલચાવવું અને તેના સહવાસમાં તારે રાત દિવસ રહી તેનું મન રીઝાવવું એ મુખ્ય તારી ફરજ છે. હાલ તો હું જરૂરી કાર્ય પ્રસંગે રાજ્ય તરફ જાઉં છું; ત્યાંથી પુનઃ સત્વર પાછો આવી પહોંચીશ. કહે જોઈ એ આ બાબતમાં તું હવે શું કરીશ?

શાન્તા--કુમાર! આપ બેફીકર રહો. તમારા કહેવા પ્રમાણે હવે હું મુક્તા તરફજ અહીંથી જાઉં છું; આમ કહી શાન્તા ચાલતી થઈ, રાજસિંહે જતાં જતાં ગુલાબરાયને જણાવ્યું કે તારે હવે અહીંજ રહેવાનું છે, આપણી આગળની ગોઠવણ પ્રમાણે બે ચાર દિવસમાં કોઈ પણ માણસનું ખુન કરી, તે ખુનનો આરોપ મહેન્દ્ર પર મેલી, તેને પકડી તરતજ તારે રાજ્ય દરબારમાં આવવું, યાદ રાખજે કે આ કામ તારે પૂર્ણ ખંતથી કરવાનું છે, જો હું અહીં રહીશ, અને ખુન થશે, તો પિતાશ્રી મારા પર શંકા લાવશે કે મહેન્દ્ર પર આ ખોટું આળ ચઢાવવા રાજસિંહે તરકટ રચ્યું છે, પણ જો હું ત્યાં હાજરશ, તો પિતાશ્રીને પણ મારા પર વહેમ નહિ આવે; વળી હું ત્યાં હાજરશ, તો આ ખુનની શિક્ષા પણ મહેન્દ્રને મોતની અપાવી શકીશ, આમ કહી રાજસિંહ ત્યાંથી ચાલીનીકળ્યો.

રાજસિંહના ગયા પછી ગુલાબરાય તથા શાન્તા બંને એકાંતમાં બેઠા, શાન્તાએ ગુલાબરાયને જણાવ્યું, ગુલાબરાય હાલ તો આપ બહુ ખટખટમાં પડ્યા છો. શું મને યાદ કરવાનો પ્રસંગ પણ આપને મળતો નથી?

ગુલાબરાય—શાન્તા એ શું બોલી? સ્નેહીને શું બુઢી જવાય? તું તો મારા હૈયાનો હાર છે. તને તે બુઢાય?

શાન્તા—જાઓ, જાઓ, ખાલી ન બનાઓ. સ્વાથનીજ પ્રીતિ આખી દુનીયામાં ચાકી રહી છે; તમે પણ સ્વાર્થી છે હો! આમ કહી શાન્તાએ ગુલાબરાયના ગાલપર કોમળ હસ્તથી પ્રહાર કર્યો.

ગુલાબરાય—શાન્તા! તારી મનમોહક છબીએ મને ઘેલો શા માટે કર્યો તે તું કહીશ?

શાન્તા—હવે ખાલી બનાવવાની વાત છોડો મારે મુકતા બાની સારવારમાં હવે જવાનું છે.

ગુલાબરાય—શા માટે?

શાન્તા—મુકતા બાની પ્રીતિ રાજસિંહ તરફ ખેંચવા માટે.

ગુલાબરાય—તું બધાનાં કાર્ય કરે છે, પણ મારું કામ શા માટે કરતી નથી?

શાન્તા—ફરમાઓ આપનું કામ પણ કરવા આ શાન્તા ખડે પગે તૈયાર છે.

ગુલાબરાય—જો સાંભળ, આપણે એક માણસને આ સંસારમાંથી સદાને માટે વિદાય કરવાનો છે, સમજ કે?

શાન્તા—ના, હું બિલકુલ ન સમજી. વિદાય કરવો એટલે શું?

ગુલાબરાય—વિદાય કરવો એટલે તે મનુષ્યનું જીવન હરી લેવું હવે સમજી?

શાન્તા--હા, તે તો રાજસિંહ બાપુએ બરાબર શીખડાવ્યું છે કે મુક્તાનું જીવન હરી લેવું, અને તે જીવન મને સોંપી દેવું. અરે તેમાં તે શું મોટી વાત છે, એજ કે બીજું કંઈ?

ગુલાબરાય—ગાંડી રે ગાંડી ! હજી પણ ન સમજી. આપણે કોઈ મનુષ્યનું જીવન હરવાનું નથી; પણ જીવન હરવાનું છે, એટલે તેનું ખુન કરવાનું છે.

શાન્તા—ખુન ! અરરર બાપ રે ! શા માટે ખુન કરવું છે ?

ગુલાબરાય—રાજ્ય કારસ્થાનમાં તું શું સમજે ?

શાન્તા—શું નિર્દોષના ખુન કરવામાં રાજ્યની શોભા ગણાય ? શું રાજ્યમાં આવાં કારસ્થાન થતાં હશે ?

ગુલાબરાય—આ બાબતમાં તારે પડિતાઈ બતાવી મને શીખામણ આપવાની જરૂર નથી, તારે તો મારી વાતમાં હા એ હા કરવાની છે, જો આ કામ તું ચતુરાઈથી પાર પાડીશ, તો તને અમુલ્ય ઈનામ અપાવીશ સમજી કે ?

શાન્તા--ઠીક ચાલો કબુલ પણ કહો જોઈએ ખુન કેનું તથા શાથી કરવું છે ?

ગુલાબરાય—શાન્તા ! ખુન કરનાર આ બહાદુર ગુલાબરાય છે. જો આ શમશેરથીજ તેનું શીર ઉડાવવાનું છે, પણ કરવું કેનું ? તેની કંઈ ગમ પડતી નથી, તારા ધ્યાનમાં એવો કોઈ પાપિષ્ટ મનુષ્ય છે ?

શાન્તા--હા હા ઠીક યાદ આવ્યું, જુઓ હું સવારે જ્યારે કુલ વીણવા બેઠું છું, ત્યારે એક ખુદ્દો હર હરેશા

છેટે ઉભો રહી મને આંખના ઇસારા મારે છે, રોજ તે મને સતાવે છે, પણ હું તેનાપર દ્રષ્ટિ ફેંકતી નથી, છતાં તે રોજ નિસાસા નાખી ચાલ્યો જાય છે. તેના દેખાવ પરથી તે કોઈ સોદાગર હોય એમ જણાય છે. તમારી મરજી હોય તો કાલે તેનો આપને ભેટો કરાવું.

ગુલાબરાય—જે કાલ તું મને તેનો ભેટો કરાવ, તો હું તેને સંદાને માટે ઇશ્વરનો ભેટો કરાવું; વળી તારી સામે ઇસારા મારતો પણ બંધ થાય, આપણું ધાર્યું કામ થાય, અને આપણને રાજસિંહ પાસેથી મોટામાં મોટું ઇનામ મળે, વળી એક કાંકરે બે પક્ષી મરે,” આથી બીજું શું નોંધ્યે ?

શાન્તા—ના ના, મારે રાજસિંહની પાસેથી ઇનામ નથી નોંધતું, મારે તો તમારી પાસેથી ઇનામ લેવાતું છે, શું તમે મને ઇનામ નહિ આપો ?

ગુલાબરાય—અહો મારા દીલની દીલદાર! એ શું બોલી ? તું જે માગે તે આપવા આ રસીક વર સદા તૈયારજ છે.

શાન્તા—શું હું જે માંગીશ તે તમે આપશો ? ત્યારે આપો વચન.

ગુલાબરાય—લે આ વચન; શું વીર નરના બોલ પાછા ફરતા હશે ?

શાન્તા—ગુલાબરાય! આવા નિર્દોષનું ખુન કરી, રાજસિંહ આપુ શું કરવા ધારે છે ?

ગુલાબરાય—આ ખુનનો આરોપ મહેન્દ્ર પર નાખી તેને, મોતની શિક્ષા અપાવવાની છે, કે જેથી રાજસિંહ બાપુના રસ્તામાંથી એક કદો વેરી સદાને માટે દુર થાય.

શાન્તા—પણ નિર્દોષ મહેન્દ્ર પર આવું તરકટ રચવાનું કારણ શું?

ગુલાબરાય—તે વખત આવ્યે તને જણાવીશ, શાન્તા રાત ઘણીજ ગઈ છે, માટે હવે તું મુકતા પાસે જ, હું પ્રભાતમાં તને બગીચા પાસે મળીશ; આમ કહી શાન્તા તથા ગુલાબરાય બંને વિદાય થયાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મહાબત કે ખૂન.

ગંધઃ સુવર્ણે ફલમિશ્લુદ્ધ નાકારિ પુષ્પં સ્વલુ ચંદનસ્ય ।

• વિદ્વાન્ધની ભૂપતિ દીર્ઘજીવીધાતુઃ પુરાકોઽ પિનબુદ્ધિદોઽભૂત ॥

વિધાતાએ સુવર્ણમાં ગંધ, શેરડીમાં ફળ, ચંદનમાં પુષ્પ, વિદ્વાનને ધનવાન, તથા રાજાઓને અમર ન કર્યા તેનું કારણ શું? શું વિધાતાને કોઈ બુદ્ધિ આપનાર સલાહકાર તે સમયે નહિ મળ્યો હોય ?

„ અદ્ભુત લીલા ઇશની છે, માનવી ત્યાં શું કરે ?
 „ કોયલ બનાવી શ્યામ તોયે, કંઠમાં અમૃત ઝરે;
 „ ગુલ પુષ્પમાં કાંટા ખીછાવ્યા, કસ્તુરી કાળી કરી,
 „ આવળના પુષ્પ દેખાવડા, પણ વાસ તેમાં નહિ ભરી.

કુદરત આ વિશ્વની અગમ્ય ઘટમાળ ઘડી રહી છે, તેની લીલા અગાધ છે, તેની કળાનો અંત નથી, મહાન વિદ્વાનો ધન વિના હેરાન થાય, અને કંઈક મૂર્ખાઓ અઢળક લક્ષ્મીના જોરે મોજ મઝા ઉડાવે એ શું કુદરતની અગાધ માયા નહિ? વિભિષણને રાજ્ય મળે અને હનુમાનજીને તેલ ચડે એ શું કુદરતની ઉલટા સુલટી બાજી નથી? લકતજનો! દુઃખી થાય, અને પ્રપંચીના પોખાર પડે, એ ભેદ શું અકળ નથી? પતિવ્રતા અન્ન વસ્ત્ર વિષ્ણુ કષ્ટ પામે, અને કુલટાઓ હીરા મોતીથી દેહ દીપાવે એમાં શું કુદરતની ગંભીર ભુલ નથી? કુલીન હંસ જેવી કુમારીક

નાદાનના પંજમાં સપડાય અને કુલટા ધર્મવીર સાથે જોડાય એમાં શું કુદરતનો ઉંડો સંકેત નથી ?

લક્ષ્મી બે તરેહની છે, સુરી તથા અસુરી, સુરી લક્ષ્મીનો માલીક તેનો વ્યાજખી ઉપયોગ કરે છે, પોતે તેનાથી સુખી થાય છે, અને બીજાને તે ધનથી સુખી કરી શકે છે. અસુરી લક્ષ્મીનો માલીક મધપુડાની મધમાખના જેવો છે, મધમાખ પોતે તેનો ઉપયોગ કરતી નથી, બીજાને કરવા દેતી નથી પણ પારધિ અચાનક જેમ મધપુડાને લઈ જાય છે, તેવીજ રીતે અસુરી ધનનો સ્વામિ તેનું સુખ લઈ શકતો નથી. પણ અનીતિ અનાચાર, તથા કુકર્મી ધંધા કરી પોતાની લક્ષ્મીનો, તથા પોતાનો પણ નાશ કરે છે.

પ્રાતઃકાળનો સમય છે, ધંધાદારી મનુષ્યોની આવ જાય થવા લાગી છે. જાહેર રસ્તા પર પાણીનો છંટકાવ થઈ રહ્યો છે. સુર્ય-નારાયણ પણ પોતાના ઉગતા પ્રકાશીત કીરણોથી વિશ્વને દિપાય-માન કરી રહ્યા છે, તે સમયે શાન્તા તરતજ બેઠી થઈ, અને બોલી, બેન મુકતા! હું તમારા માટે બગીચામાંથી થોડાં પુષ્પ ચુંટી લાવું ?

મુકતા—નહિ બેન, હું પુષ્પનો ઉપયોગ કરતી નથી.

શાન્તા—બેન ! એમ કેમ બોલો છો ? પુષ્પ કોને ન ગમે ? પુષ્પ તો દેવને પણ દુર્લભ છે.

મુકતા—હશે, પણ મારે મન તો આ સમયે તે અંગારા રૂપ છે, હવે પછી તું પુષ્પનું નામ લઈ મને દુઃખીને વધારે દુઃખ ન આપીશ. શાન્તા સમજ કે મુકતાને પુષ્પ ઉપર પ્યાર નથી; હવે મારે પણ અહીંથી ગુલાબરાયને મળવા જવું છે,

તો મારે મુક્તા પાસેથી કેવી રીતે રજા મેળવવી? ઠીક યાદ આંચું, મુક્તાને હળુ સ્નાન કરાવવું છે, માટે તેની પાસેથી જળ સિંચનનું નીમીત કાઢી અહીંથી જાઉં. આમ વિચાર કરી મુક્તાને કહ્યું બેન હવે હું આપના માટે જળ સીંચવા જાઉં છું. આટલું કહી શાન્તા બગીચા તરફ રવાના થઈ.

ગુલાબરાય તે ઘણો સમય થયા શાન્તાની રાહ જોતો હતો; એટલામાં શાન્તા આવી. તેને જોઈ ગુલાબરાય બોલ્યો શાન્તા! તે બુઢ્ઢા આવી પહોંચ્યો?

શાન્તા--ના, તે હમણા આવ્યો જોઈએ. હવે હું બગીચામાં જાઉં છું, તમે અહીં વાડની પાછળ છુપાઈ રહો, એમ કહી શાન્તા બગીચામાં ગઈ, અને પુષ્પ વીણવા લાગી. ગુલાબરાય હાથમાં ખુલ્લી તલવાર લઈ ત્યાંજ છુપાઈ રહ્યો હતો; એટલામાં સામેથી એક બુઢ્ઢા ખચ્ચર આવતો જણાયો. શાન્તા તેને જોઈ નીચું નિહાળી પુષ્પ વીણવા લાગી. બુઢ્ઢા બગીચા બહાર ઉભો રહ્યો, અને શાન્તા તરફ એકી નજરથી જોઈ મનમાં બબડવા લાગ્યો કે આ સુંદરીને વશ કરવા હું દરરોજ અહીં આવું છું, છતાં કોઈ દિવસ તે મારી સામું પણુ જોતી નથી. પ્રભાતમાં જ્યારે બધા મનુષ્યો પ્રભુનાં દર્શન કરવા જાય છે; ત્યારે હું તેનાં દર્શન કરવા સીધો અહીં આવું છું, છતાં તે કંઈ મને દાદ આપતી નથી. આજે તો ઘરેથી નિકળતાં શુકન પણુ સારાં થયાં છે. માટે પ્રભુ આજે તો મારી દાદ સાંભળશે. આ સમયે શાન્તા પણુ તે બુઢ્ઢા સામું જોઈ હસવા લાગી. તેને હસ્તી જોઈ બુઢ્ઢા ખુશી થવા લાગ્યો; પણુ એ જાણતો નથી કે પરમાત્માએ મારા માટે આજે મોતનાં દ્વાર ખુલ્લાં કીધાં છે. શાન્તાને હસ્તી જોઈ તે પણુ તેને ઇસારા મારવા લાગ્યો. એટલે શાન્તાએ તેના તરફ તીરછી નજર ફેંકી, અને ઇસારતથી પોતાની

પાસે બોલાવ્યો. ખુદ્દો તરત સમજી ગયો, અને શાન્તા પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

શાન્તા--આપ કોણ છો? અને અહીં દરરોજ શા માટે આવો છો?

ખુદ્દો--તમે જાણો છો, છતાં શા માટે મને પુછો છો? હું દરરોજ સવારના પ્રભુનાં દર્શન છોડી તમારાં દર્શન કરવા આવું છું. તમેજ ખ્યાલ કરો કે એમ હું શા માટે કરતો હઉંશ?

શાન્તા--હું તો કંઈ પણ જાણી શકતી નથી, કે આપ આપનાં પનોતાં પગલાં અહીં શા માટે લાવો છો?

ખુદ્દો--ત્યારે હવે તમને હું ખુલ્લું જણાવી દઉં? અહીં કોઈ માણસ તો નથી ને?

શાન્તા--ના, કોઈપણ નથી, આપ નિર્ભય થઈ જણાવો, પણ કહો જોઈએ પ્રથમ તમારું નામ શું છે?

ખુદ્દો--મારું નામ કલ્યાણરાય છે. હું જાતે વણીક છું. વેપારને અર્થે અહીંથી બેગાઉ પર આવેલા શીંહોર ગઢમાં મારે દરરોજ જવું પડે છે, એક વખત જરૂરના કામસર મારે વહેલું ઉઠી શીંહોરગઢ તરફ જવાનું હતું, સુર્ય જરા ચડેલો હતો, તે સમયે હું આ સ્થાન પરથી પસાર થતો હતો, એટલામાં તમે આ બગીચામાં પુષ્પ વીણતાં હતાં, હું ઉભો રહી તમને બરાબર જોવા લાગ્યો. જેમ જેમ હું તમને જોતો ગયો, તેમ તેમ મારા શરીરમાં નવી જીવાની આવતી જણાઈ. મને તમારી સાથે વાત કરવાનું મન થયું, પણ વાત હું શી રીતે કરી શકું? તમે પણ પુષ્પ ચુંટી ચાલતાં થયાં. જેથી હું પણ નિરાશ થઈ તે દિવસે

તો ચાલ્યો ગયો. પણ તે દિવસથી હું મારો ધંધો છોડી દરરોજ પ્રભાતમાં તમારાં દર્શન કરવા આવું છું. મારાં અહોભાગ્ય કે તમારી સાથે આજે વાત કરવાનો શુભ પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થયો. આપે મને બોલાવી મારું જીવન સફળ કર્યું.

શાન્તા—બહુજ સારું થયું હવે તમે અહીં બેસો.

બુદ્ધો—પણ મને ડર લાગે છે, કે મને કોઈ જોઈ જશે તો?

શાન્તા—અહીં કોઈ નથી, તમે ગલરાશો નહિ. પણ કહો જોઈએ તમે મારી પાસેથી શું મેળવવાની ઇચ્છા રાખો છો?

કલ્યાણુરાય—હજી પણ તમે ન સમજ્યા? હું તમને જોઈ દિવાનો બન્યો છું. આ દિવાનાને ઠેકાણે લાવવો એ તમારી ફરજ છે. પણ મને તમારાપર દયા આવે છે કે તમે રાજકુવરી જેવાં જણાઓ છો, છતાં તમારા અંગપર એક પણ ભુષણ નથી તેનું કારણ શું? દેવો હું તમારા માટે સાચા મોતીનો હાર લાવ્યો છું તે તમે સ્વીકારો. શાન્તાએ તે હાર લઈ પોતાના કંઠમાં નાખ્યો, અને બુદ્ધને બનાવવા બોલી, વાહ વાહ ! શું હાર કિંમતી છે? શેઠ આ હાર તમે ક્યાંથી મેળવ્યો?

કલ્યાણુરાય—મોતી બજારમાંથી.

શાન્તા—પણ રૂપિઆ ક્યાંથી કાઢ્યા?

કલ્યાણુરાય—અરે એ શું બોલ્યા? અમે વાણીઆ ભાઈ બધા ધંધા કરીયે, દલાલી કરીયે, વેપાર કરીયે, અને હુંડી પત્રીકાની પણ ફેરવણી કરીયે.

શાન્તા—હુંડી એટલે શું?

કલ્યાણુરાય--બજારમાં દેખાડતાની સાથે બજ કલહારમ્ રૂપિઆ ખનનન પતી જાય તે હુંડી, હમણા બે માસ પડેલા મેં ઉપરાપર ત્રણ હુંડીઓ વટાવી હતી.

શાન્તા--આ હુંડી કયા ગામની હતી?

કલ્યાણુરાય અરે! તે હુંડીનું વળી ગામ રાય? મારા ઘરમાં ત્રણ હુંડીઓ હતી. જે મેં બધી વટાવી.

શાન્તા--કંઈ સમજાતું નથી કે તમે શું કહો છો?

કલ્યાણુરાય--જુઓ! હમણાના વખતમાં નવી હુંડીના ધંધો, ધમધોકાર ચાલે છે. આ હુંડી નવીન પ્રકારની છે. પેલી હુંડી આંટની તથા સરાફી ગણાય છે, જ્યારે આ હુંડી દીકરી-ઓની વેચાય છે, દશ વર્ષની હોય તો દશ હજાર, બારહજાર જેવો હુંડીનો વેચનાર અને જેવો હુંડીનો સ્વીકારનાર.

શાન્તા ઓ બાપરે! આ તો દીકરી વેચીને માલહાર થવાનો ધંધો, શેઠ! તમારી જ્ઞાતીમાં કોઈ પુછનાર નથી એમ ખરું કે? શું મહાજન આ ધંધો ન અંકાવી શકે?

કલ્યાણુરાય--મહાજન બહુ કરે તો દંડ કરે બીજું શું કરે? તે દંડ લે છે, પણ અમે તો એમ સમજીએ છીએ કે તેને સેંકડે અમુક ટકા દલાલી આપી છે. અરે લક્ષ્મી દેખી મુનીવર ચળે તો અમ સરીખા પામરનું ગળું શું?

શાન્તા--તમે આ પ્રકારની કેટલી હુંડીઓ વટાવી?

કલ્યાણુરાય--ત્રણ હુંડી.

શાન્તા--આ ત્રણ હુંડીમાં શું મળ્યું?

કલ્યાણુરાય—પહેલીના પચીસ હજાર, બીજીના અઠાર હજાર, અને હવે ત્રીજીના તો પચીસ હજારથી પણ વધારે લેવાનો વિચાર છે. કારણકે દેગકરી સારી છે. હમણાજ ફતેગદથી ફકીરચંદ ફતવાજીનું માણું આવ્યું છે, તે બાવીશ હજાર આપે છે, પણ મારે તો સતાવીશ હજાર લેવાના છે.

શાન્તા—આ કન્યાનો આટલો બધો ભાવ વધારવાનું કારણ?

કલ્યાણુરાય—કારણ બીજું શું હોય? ફતવાજી શેઠ પાંસઠ વર્ષની ઉમ્મરના છે, અને અમારી કંકુડી તો બિચારી સોળ વર્ષની નાની બાળકી છે.

શાન્તા--વાહવા ! ત્યારે તો “ લાકડે માકડું ” વળગાડવા જેવો ઘાટ ઘડયો છે. પણ શેઠ હવે તમો મારી પાસેથી શું ઇચ્છા રાખો છો?

કલ્યાણુરાય--તમારા રનેહની !

શાન્તા--બુઢ્ઢા થયા છતાં હજી રનેહ યાદ આવે છે ?

કલ્યાણુરાય--કેમ યાદ ન આવે ? હું બુઢ્ઢા પણ મારો આત્મા તો હજી બહુજ નાનો છે વળી રોજ એક તોલો હું પુષ્ટિકારક શીલાજીત ખાઉં છું.

શાન્તા--શીલાજીત ખાધાથી શું થાય ?

કલ્યાણુરાય--શક્તિ વધે.

શાન્તા--પણ શક્તિ વધે શું થયું? ક્યાં તમારી ઉમ્મર અને ક્યાં મારી ઉમ્મર, આપણે બંને સાથે ફરવા નીકળીયે તો બાપ અને દીકરી જેવો સંબંધ જણાય.

કલ્યાણરાય—એ જમાનો ગયો, હવે તો ઘણી ખરી જ્ઞાતિમાં એવાજ સંબંધ જોડાય છે.

શાન્તા—પણ બુદ્ધા માણસો નાની ઉમ્મરની કન્યા સાથે તેનો ભવ બગાડવા શા માટે લગ્ન કરતા હશે?

કલ્યાણરાય—પ્રાણીઆ વૈદે મને કીધું છે કે જે બુદ્ધાઓ નાની ઉમ્મરની કન્યા સાથે લગ્નનું સુખ માણે, તો તેની આયુષ્ય વધે છે, માટેજ હું નાની ઉમ્મરની સુંદરી સાથે ખ્યાર કરવા નીકળી પડ્યો છું.

શાન્તા—ખાપરે! નખોદ જન્મે એવા પ્રાણીઆ વૈદનું કે જે બિચારી બાળકીનો ભવ બગાડવા બુદ્ધાઓને એવી નીચ સલાહ આપે છે. શેઠ! ત્યારે તમે શું આયુષ્ય વધારવા માટેજ અહીં આવ્યા છો? પધારો મોંઘેરા મેમાન, આજે તમારી આયુષ્યમાં સદાને માટે હું વધારો કરીશ. એટલામાં ગુલાબરાયે છેટેથી બુમ પાડી.

ગુલાબરાય—શાન્તા ! તે વધારો મારા હાથથીજ થવો જોઈએ.

કલ્યાણરાય—અરે શાન્તા! એ કેણ બોલ્યું ?

શાન્તા—એ તમારી આયુષ્યને વધારનાર તમારા મોતનો રણકાર બોલ્યો. એ રણકારથી તમે ચમકો નહિ, પ્રેમ તો શીર સાટેજ મળે છે. આવો પધારો ! અને મારા યાવન ખ્હારનો બાગ લુટી તમારી આયુષ્ય વધારો.

કામાંધ કીરો કલ્યાણરાય શાન્તાને આલીંગન આપવા તૈયાર થયો પણ અફસ ! ગુલાબરાયની શમશેરથી કલ્યાણરાયનું શીર

ધડથી જીડું પડ્યું. માણસ ધારે છે કંઈ, અને કુદરત કરે છે કંઈ, કલ્યાણરાય શાન્તાની સગે રમણ કરી ઉમ્મર વધારવાની આશાએ આવ્યો હતો; છતાં તેની બાકી રહેલી ઉમ્મર પણ અહીં પુરી કરી ઇશના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો. તેને થોડી ખબર હતી કે મારા ગયા પહેલાં વિધાતાએ મારા મોતની જાળ પ્રથમથીજ પાથરી હતી. ચેતો ચેતો ! પરસ્ત્રીના પ્રેમમાં પતંગીઆ માફક પટકાતા પામર કામાંધ કીડાઓ ચેતો ! પરસ્ત્રીને મોતનું દ્વારજ સમજે."

કલ્યાણરાયનું ખુન જોતાંજ શાન્તા દિલ્લમુઠ બની ગઈ, આજ દિવસ સુધી તેણે કોઈનું પણ ખુન થતું જોયું ન હતું. તેના મનમાં આ સમયે દયાનો ભાસ થયો. તે મનને ધીકકારવા લાગી કે આ સર્વે મારાં કારસ્થાન છે.

ગુલાબરાયે આ કામ માટે શાન્તાને ધન્યવાદ આપ્યો, શાન્તાએ કહ્યું કે મને ધન્યવાદ આપી તમારાથી છુટાય તેમ નથી, પણ મને આપેલ વચન યાદ રાખજો, લ્યો હવે હું મુક્તા પાસે જઈ છું.

ગુલાબરાય લોહીથી ખરડાયેલી તલવાર સાફ કરતો હતો; એટલામાં મહેન્દ્રની શોધમાં ગએલા સિપાઈઓ સામેથી આવતા જણાયા. ગુલાબરાય તેને જોતાંજ ખુમ પાડવા લાગ્યો કે ખુન ! ખુન ! સિપાઈઓ મહેન્દ્રને પકડે. તે ખુન કરી નાસી જાય છે.

આ ખુમ સાંભળી સિપાઈઓ ગુલાબરાય પાસે આવી પહોંચ્યા, અને લાસ જોઈ ચમકી ઉઠ્યા. ગુલાબરાયે તેને જણાવ્યું કે આ લાશને મહારાજા નરેન્દ્રનાથ પાસે લઈ જાઓ, અને જણાવો કે મહેન્દ્ર એક નિર્દોષનું ખુન કરી નાસી ગયો છે.

સિપાઈ—મહારાજ અમને પુછશે કે મહેન્દ્રને આ ખુન કરવાનું કંઈ કારણ ? તો અમારે શું જણાવવું ?

ગુલાબરાય—તમારે જણાવવું કે મરનાર પાસે હીરા મોતીના દાગીના હતા, તે લઈ લેવા માટે ખુન કરી મહેન્દ્ર નાસી ગયો છે. જાઓ તમો સત્વર આ લાશને મહારાજ પાસે લઈ જાઓ, હું પણ ત્યાં આવી પહોંચું છું; આટલું કહી ગુલાબરાય ચાલતો થયો, ગુલાબરાયના ગયા પછી સિપાઈઓ લાશને ધારી ધારી નિહાળવા લાગ્યા.

૧ સિપાઈ—દેખો દેખો ! એ ખુન કીસકા હુવા હય; વો ઓરત હય કે મરદ.

૨ સિપાઈ—કયું મીંચા અંધે હો ! આપકુ ઇતિનાળી માલુમ નહિ હય કે વો બુદ્ધા જેસા મરદ હય !

૩ સિપાઈ—મગર ઇસકે મુખપે મુછા નહિ હય, કયા ઇસકા ચાચા મરા હોગા ?

૪ સિપાઈ—અરે છોટો મીંચા એસી ખાત ! ચચા સરીખા તો વોહી લગતા હય, મુખપે મુઝા નહિ રખની વો તો આજ કલકી ફેશન હય.

૫ સિપાઈ—અબે દેખે તો સહી ! એ તો અપને ગામકા કલીયાનીયા હય, જીસને અપની બેટીકા પચ્ચીસ હબર રૂપિયા લીયે હય.

૧ સિપાઈ—કમબખ્ત સાલેને કયા લડકીકા પચ્ચીસ હબર રૂપિયે લીયે, ઇસકુ પુછો તો સહી વો રૂપિયે કીધર રખે હય, અપનેકુ બી થોડાસા મીલ જાવે તો અપના બી બેસ પાર હો જાવે.

૨ સિંપાઇ--તુમ સખ ઉલુ કે પઠે હો ! અખી કયા મુરદે જવાખ દેઈંગે ? લ્યાનત હો એસે પૈસે પર, એસા હરામી પૈસા વો બનીયાને અપની બેટીકા લીયા; ઇસમેંજ ઇસકા એ હાલ હુવા. અખી આપલોક પણુ જો વો પૈસા ખાવે, તો અપના બી જડા મુળસે જાવે.

૩ સિંપાઇ--મગર વો બનીયા ઇધર કાયકુ મરા, સાલે ઇતના બી નહિ સમજા કે બીયાબાન જંગલમેં મેરી કોણુ તરખડ કરેંગે.

૪ સિંપાઇ--અખી ઇસકુ ઢાકર લેજના પડેગા ઇસકુ કીસ તરેહસે ઉઠાઇગા ?

૧ સિંપાઇ--ઇસમેં કયા બિચાર કરતે હો, તુમ ઉઠાવો ઇસકા શીર, મેં ઉઠાઉ ઇસકા બદન, ચોર મામુદમીયા તુમ ઉઠાઓ ઉસકા પાઉં. યું કર ઇસ મુરદેકુ લે ચલો.

૨ સિંપાઇ--એસી તરેહસે લેનેમેં અપના કપડાં સખ ખુન ખુન હો જાયગા.

૩ સિંપાઇ--અખી તો જુધર દેખો ઇધર ખુનકી ખાતા ચલ રહી હય, ઘાસકી તરેહસે એ જમાનેમેં આદમ જાત કટ્ટા રહી હય.

૪ સિંપાઇ--જમાનેકી ખાત છોડ દો. અપને ચચેકે જમાનેમેં ઘરકુ શીલ મારનેકા કાયદા હોતા, અખી તો ખાત રાજ્યમેં મુખચર શીલ લગાતે હય, જમાનેકી ખાત છોડ દો. સાલે ખુરે જમાને મેં બટ્ટીકાજ ધંધા ચલ રહા હય, રાજા કુ તો કુચ્છ ખાત કી ખાતમી બી નહિ મીલતી.

૫ સિંધાઈ--રાજકી કસુરમે' રાજ કયા કરે? અપને નરેન્દ્રનાથ મહારાજ કીતના લોલા, ઓર પરહેજગારી રાજ હય, કયા વો જન શકતે હય કે મેરે રાજ્યમે' એસા અધેરા ચલ રહા હય, અપને દરબારમે' એક બડા કમખખ આદમી હય.

૧ સિંધાઈ--અખ સખ ખાત છોડ દો. બદીકા ખ્યાલા જખ લરા જાયગા, તખ અમીર, ઉમરાવ, સખ બડે બડે આદમીકી બી મીટી ખરાખ હો જાયગી સચ હય.

„ હમેશાં બદલતા હય, એસા જમાના

„ અજ ઇસકા કલ ઉસકા જમાના

„ દીખાતા હય નારંગ કયા કયા જમાના

„ બહુત યાદ આતા હય પીછલા જમાના

આવી અનેક ખાવા આદમ વારીની ભાંગીતુટી હિંદી વાતો કરતા સિંધાઈઓ કલ્યાણરાયના શબને ઉંચકી ચાલતા થયા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચંદ્રપ્રભાનું કારસ્થાન.

વરં ન રાજ્યં નકુ રાજ રાજ્યં વરંન મિત્રં ન કુમિત્ર મિત્રમ્ ।

વરં ન શિષ્યો નકુ શિષ્ય શિષ્યો વરં નદારા ન કુદાર દારાઃ ॥

જન્ય ન રહે અગર ન હોય તે સારું. પણ ખરાબ રાજ્ય
સારું નહિ, મિત્ર ન હોય એ રીક, પણ ખરાબ મિત્ર સારો નહિ,
શિષ્ય ન હોય તો કંઈ વાંધો નહિ. પણ ખરાબ શિષ્યથી સાર
શે? તેવીજ રીતે સ્ત્રી વગર વાંઢા રહેવું એ સારું, પણ કુલટા
અને અધર્મી સ્ત્રી મળી હોય તેમાં ફાયદો શો? સુખ શું?

„ પાપી રાજના રાજ્યમાં, રહેનારની પણ ભુલ છે,
„ કુલટા મળે એ કારમી, તો જીવગાની ધૂળ છે;
„ સુખ, શાન્તિમાં હાજરકહેનારા, તાલી મિત્ર અનેક છે,
„ આપત્ત સમે જે શીર આપે, લાખોમાં કોઈ એક છે.

મનુષ્ય પોતાના સુખ માટે તન પટકારી દરેક કામ
કરે છે, પણ ખરું સુખ તેઓ સંપાદન કરી શકતા
નથી. પવિત્ર પ્રેમ એ જ મનુષ્યનો જીવન દાતા આરામ
છે. સ્વાર્થીયા પ્રેમની કિંમત શી? તેનું માન શું? મોહનાશ
પામતાંજ દુષ્ટ પ્રેમ નાશ પામે છે. તન, મન, અને ધન ઉપર મરી
ફીટનારા બાહ્યાંતર પ્રેમીના પ્રેમનું ખરું સુખ માણી શકતા નથી.
યુવાન વયના કામાંધ મનુષ્યો વિશુદ્ધ પ્રેમની બ્યાબા
સમજ્યા સિવાય ઉપર ટપકેથીજ આડના કરે છે. હમયંતી
જંગલે જંગલ શા માટે ભટકી? સાવિત્રીએ સત્યવાનનું મૃત્યુ
બાણના છતાં તેનેજ કેમ વરી? પ્રજ્ઞાને ઉચ્ચા કુખરની

ટાંચપરથી ફેંકવા છતાં તેણે પિતાનું કહેણ શા માટે ન માન્યું? આનું નામજ વિશુદ્ધ પ્રેમ! આ પ્રેમથીજ વિશ્વની સત્ય ઘટના ચાલી રહી છે. બાકીના પ્રેમ તો કામચલાઉ લાડુતી છે. ચાંપ-રાજના શિર બદલે પોતાનું શીર આપવી તૈયાર થનાર પહાડસીંગ સરખા કુલીન મિત્રો હાલ ક્યાં છે? સ્વાર્થ પાસે પ્રેમની કિંમતજ નથી.

ચંદ્રપ્રભા ! મહેન્દ્રપર દિવાની થઇ, તેને જોતાં તે શુદ્ધ સાન ભુલી, છતાં ખરા પ્રેમની તે પુબ્ધિ છે, એમ આ સ્થળે આંપણથી કેમ કહેવાય? નિર્દોષપર ખોટું આજ ચડાવી પોતાના સુખ ખાતર બીજા મનુષ્યનું અહીત કરવું તેમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ ક્યાં રહ્યા? પ્રભા ! તું ગમે તેટલી પ્રેમાળ છતાં તારા હૃદયમાં પાપી પ્રેમનીજ ધારણા હતી. શું આ પ્રેમથી તું મહેન્દ્રપર જીત મેળવીશ? કદી નહિ, તું જાણે છે કે ચંપો ગમે તેવો સુવાસીક હોવા છતાં ખરો જીવન તેની પાસ જતોજ નથી.

મધ્યાન કાળનો સમય હતો. પ્રચંડ તાપથી જળ, સ્થળ, તથા વનમાં વિહાર કરતાં પ્રાણીઓ પોતાનાં સ્થળમાં ભરાઈ બેઠાં હતા, આ વખતે ચંદ્રપ્રભા પોતાના અવાસમાં વિચાર કરતી હતી કે રાજસિંહ ગઈ કાલે જે બાળાને કેદ કરી લાવેલ છે, તે બાળા કોણ હશે? શાન્તા તે બાળાની સારવારમાં છે; માટે તે આ બાબતમાં ખુલાસો કરશે. આમ ધારી પ્રભા શાન્તા પાસે ગઈ. પ્રભાને જોઈ શાન્તાએ માનપૂર્વક તેને નમન કર્યું, પ્રભાએ મુકતાને જોતાંજ માની લીધું કે મહેન્દ્ર જેને ચલાય છે; તેજ આ બાળા છે. મુકતા પણ પ્રભા સામું ટગર ટગર જોઈ રહી. મુકતાનું લાવણ્ય જોઈ ચંદ્રપ્રભા આશ્ચર્ય પામી. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે મારા કરતાં આ બાળા બહુજ રૂપવંતી છે, પણ તેથી મારે શું? મારે તો આ સમયે તેને દિલાસો આપી તેની

હૃદય લાવના શી છે તેજ જાણવું છે. આમ ધારી પ્રભા મુકતા પ્રત્યે કહેવા લાગી.

બેન! ગભરાઈશ નહિ, દુઃખમાં ધૈર્ય ધરી પ્રભુ સ્મરણ કરવું તે મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે, આપણે તો વીર ક્ષત્રાણીઓ છીએ, તો શા માટે ગભરાવું જોઈએ? બેન! હું તને કંઈ પુછવા આવી છું. મને ખરો ખુલાસો આપીશ?

મુકતા—જે પુછશે તે સત્યતાથી જણાવીશ.

પ્રભા—તારૂં નામ શું? તથા તને અહીં કોણ લાવ્યું?

મુકતા—મારૂં નામ મુકતા છે, તથા મને અહીં રાજસિંહ લાવેલ છે.

પ્રભા—શા માટે?

મુકતા—તે હું કંઈ જાણતી નથી, આટલું કહેતાં તેનો કંઈ રૂંધાઈ ગયો.

પ્રભા—ન ગભરા, બેન! તું રાજસિંહને પ્રેમથી ચાહે છે?

મુકતા—કદી નહિ.

પ્રભા—છતાં તને લાવવાનું કારણ?

મુકતા—બેન! હું અહીં ખીજી આશાએ આવી હતી. તે નરાધમે મને જણાવ્યું કે તું જેને ચાહે છે, તે મારા જેલખાનામાં છે, કાલે સુર્ય અસ્ત થવા પહેલાં તેનો શિરચ્છેદ થવાનો છે મેં તે વાત સાચી માની, અને મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે સ્વામિના એક વખત પણ દર્શન થાગ તો પછી આ દુઃખી જીવનનો અંત આણવો.

પ્રભા—તે આ વાત શા પરથી માની?

મુકતા—તે સાચું બોલે છે, એમ તો માન્યું જ નહિ, પણ રાજસિંહે તેમને જેલમાં પુર્યા છે; એ વાત હું બહુતી હતી; જેથી તેના બોલવા પરથી અહીં આવી છું. પણ મને હજી તેમના દર્શન થયાં નથી. પ્રભા આ વાત સાંભળી મનમાં કહેવા લાગી કે બિચારી આ બાળાને શું ખબર કે તું જેના દર્શનની ઉપાસક છો, તેને તો મેં મારા અવાસમાં રાખેલ છે. વાડ બેન! તારા પ્રિયતુ નામ શું?

મુકતા—મહેન્દ્રરાજ!

નામ સાંભળતાં પ્રભા ચક્રીત થઈ; નક્કી હવે મારા પ્રેમમાં ભંગાણુ પડશે, મુકતા મારા પ્રેમની હરીફાઈમાં ઉતરવા આવી છે, તે જરૂર માડું દીલભંગ કરશે, માટે આજે મહેન્દ્રને વચનથી બાંધી તેમની પાસે પ્રેમલિક્ષા માગું મને મુકતાની દયા આવે છે, પણ લાચાર કે તે મારા રસ્તામાં કાંટા રૂપ છે. પ્રભાને આમ વિચારચુકત જોઈ મુકતા બોલી:—

મુકતા—બેન! તમે કેમ વિચારમાં પડ્યા?

પ્રભા—કંઈ નહિ, એ તો તને હવે મારે કેવી રીતે મદદ કરવી તે વિચાર કરતી હતી. બેન ધીરજ રાખજે, પ્રભુ તારું શ્રેય કરશે, આમ કહી પ્રભા ચાલતી થઈ.

મુકતાએ વિચાર કર્યો કે મહેન્દ્રનું નામ સાંભળતા એ વીર-બાળા શા માટે ચમકી? શું તે તેમને ઓળખતી હશે? ગમે તેમ હો, મારે શું? પ્રભા પુનઃ મુકતાનાજ ઘાટ ઘડવા લાગી. આ વીર-બાળા પર ગમે તે તરકટ રચી તેના અને મહેન્દ્રના પ્રેમમાં ખલલ પહોંચાડું, તોજ હું મહેન્દ્રનો પ્યાર મેળવી શકું. અરેરે મહેન્દ્ર! તારા માટે હું શું શું કરી રહી છું? મુકતાને સુખી કરવાને બદલે તેનું અહીત કરવા તૈયાર થઈ છું. પ્રભુ! આજે હું

આ શું કરવા બેઠી છું? મહેન્દ્ર! તમે જાણો છો કે ચંદ્રપ્રભા આજે તમેને પ્રપંચી જાગમાં જકડનારી છે? આવા અનેક તર્કમાં ડુબેલી પ્રભા મહેન્દ્ર પાસે આવી પહોંચી. તેને જોઈ મહેન્દ્ર બોલ્યો.

પ્રભા! આજે મારું કંઈ અનિષ્ટ થવાનું હોય, એવો મને લાસ થાય છે, હવે તો અહીંથી સત્વર આ સ્થળ છોડવા માગું છું.

ચંદ્રપ્રભા—તમેને જવાની રજા કેમ આપું? તમારે તો અહીંજ રહેવું પડશે, અગર તેમ ન કરો તો મને સાથે લઈ જવી પડશે.

મહેન્દ્ર—પ્રભા! મારી જેવા પ્રવાસી મુસાફર સાથે તારે આવો અસીમ પ્રેમ શા માટે રાખવો જોઈએ? તું અહીં સુખી હોવા છતાં શા માટે મારી સાથે દુઃખ ભોગવવા આવવું જોઈએ?

પ્રભા—હું આ સુખ ભોગવવા માગતી નથી. મારું સુખ આપના સુખમાં સમાયું છે. આપ જ્યાં ત્યાં હું.

મહેન્દ્ર—પ્રભા! તે તો નહિ બને, કઈ આશાથી મારી સાથે આવી તું દુઃખી થવા ઇચ્છે છે?

પ્રભા—તે શું આપ નથી જાણતા? તમે સર્વ જાણો છો છતાં શા માટે પુછી મને દુઃખી કરો છો?

મહેન્દ્ર—પ્રભા મેં તમને પ્રથમથીજ જણાવ્યું છે કે એ તમારી આશા આ ભવે તો હું પુરી કરી શકું તેમ નથી; છતાં એની એ વાત કરી શા માટે મારા બળતા હૃદયમાં ભડકો કરો છો?

પ્રભા—મહેન્દ્ર! શું આપ મારી આશાની ઘાત કરશો?

મહેન્દ્ર—લાચાર, મારા હૃદય ઉપર મારો પોતાનો હક નથી; તો પછી તે હૃદય તમને શી રીતે આપું ?

પ્રભા મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે મહેન્દ્ર ! તમે તો મને શીખાવો છો; છતાં હું તો તમને કરગરું છું. પણ આપ તો એમજ કહો છો કે મારું હૃદય મેં બીજાને આપી દીધેલ છે. ના, ના, તે હૃદય તમારે પાછું ખેંચી લેવું પડશે. હું તે હૃદયની બીજારણુ છું. બીજના બદલામાં તે હૃદયની ભેટ મને આપવી પડશે. તમે સીધી રીતે નથી માનતા તો હવે હું મારી વધારે પાપની છાયા તમારા પર અજમાવીશ. જે મુકતાને તમે ચાહો છો, તે મુકતાને આજે તમારા જીવનમાંથી દુર કરીશ. આમ વિચાર કરી તે મહેન્દ્ર પ્રત્યે બોલી.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આપ મારી પાસે બેસો, હું તમને એક ખાનગી વાત કહેવાની હતી, પણ તે વાત સાંભળી તમે ઉશ્કેરાઈ જઈ તોફાન કરી ન બેસો એટલા માટે મેં તે વાત આપનાથી છુપાવી હતી. પણ લાચાર કે અત્યારે તે કીધા સિવાય રહેવાતું નથી, જો કે કોઈનું ખરાબ ચારિત્ર ખુલ્લું કરવું તેમાં પાપ છે; પણ તમે નિર્દોષ એ પાપની છાયામાંથી બચો એટલા માટે તે પાપ હું મારા માથે બેસાડી લઈ અત્યારે એ વાત તમને જાહેર કરવાની છું.

મહેન્દ્ર—તે તો હું પણ જાણું છું; કે રાજસિંહે મારો જીવ લેવા ધાર્યો હતો.

પ્રભા—ના, આમાં તો રાજસિંહનું નામ પણ નથી.

મહેન્દ્ર—તો પછી મને બીજાની શું ધાસ્તી છે કે હું તેના પાપની છાયામાં આવી જઈ ?

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! હું અત્યારે જે વાત કહેવાની છું, તેનો તમોને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોય. કારણ કે તમો હજી સ્ત્રી ચરિત્રને ઓળખતા નથી. જેથી મારી વાત તમારા ધ્યાનમાં નહિ આવે.

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! આવા સંશય ભરેલા બોલ બોલી તું મને અધીરો ન બનાવ, જે વાત કહેવી હોય, તે મને ખુલ્લે ખુલ્લી જણાવ.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આપ તે વાત સાંભળી કંપી ઉઠશો; માટે હૃદય કાબુમાં રાખી એક ચીત્તથી સાંભળજો. આપ જેને ચાહો છો, રાત દિવસ જેને યાદ કરો છો, તે તમોને કેવી રીતે ચાહે છે તે તમો જાણો છો ?

મહેન્દ્ર—તેની શી વાત કરૂં ? તેની મારા તરફ પ્રેમની નજર તથા મારા દુઃખને હરનારા તેના મધુરા બોલ મને યાદ આવે છે; ત્યારે હું મનમાં રડી પડું છું. મારૂં તમામ દુઃખ હરવાનું તેનામાં જાડુ છે. તે તને અહીં શી રીતે બતાવું ? હું જે સમયે તેનાથી છુટો પડ્યો તે સમયે તે મારી પવિત્ર દેવી મુકતાના નયનોમાંથી ટપકતા આંસુ મને યાદ આવે છે; ત્યારે હું એમજ સમજું છું કે દુનીયા-પર વહેતી નદીયોનો તમામ પ્રવાહ કેમ જાણે તેના આંસુથીજ વહેતો હોય.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આપ બુલો છો, જ્યાં સુધી તમો તેની સાથે હતા; ત્યાં સુધી તો તે તમને ચાહતી હશે; પણ તમો છુટા થયા પછી એ જાણતી પણ નહિ હોય કે તમો દુનાયાપર ક્યાં છો.

મહેન્દ્ર—પ્રભા, હું નથી સમજી શકતો કે તમો મને શું કહેવાં માગો છો ?

પ્રભા—હું તમને એ કહેવા માંગુ છું કે જેની પાછળ તમોએ જગર પટકી માર્યું છે, તે તો ક્યારનોએ બીજા સાથે લગ્ન કરી ચુકી છે.

મહેન્દ્ર—શું બોલી? પ્રભા! તે તું શું બોલી? અટકાવી દે તે તારી બોલતી જવ્હાને. શું મારી પવિત્ર દેવીને કલંકીત બનાવે છે? પ્રભા! હવે પછી એક શબ્દ પણ બોલીશ નહિ. શું ધર્મ અનુની, એક વચની મુકતા બીજા સાથે લગ્ન કરે? તે સ્ત્રીમાં પણ કેમ મનાય?

પ્રભા—તમો તો તેની પાછળ દિવાના બની ગયા હો તમે જણાય છે. તમો પવિત્ર છો, એટલે તેને પણ પવિત્ર સમજો છો; પણ હું આજે મારી નજરથી જોઈ આવી કે તમારી મુકતા બીજાના પ્રેમમાં પડી છે.

મહેન્દ્ર—અરે પ્રભુ! આ હું શું સાંભળું છું? શું શીતળ પવનમાં આગનો વર્ષાદિ? શું અમૃતમાં ઝેર? શું મારી મુકતા બીજાના પ્રેમમાં? શું હૃદય વલ્લભા અન્યની સોડમાં?

પ્રભા—શું હજી પણ આપ માની શકતા નથી? શું મારા બોલ પર તમોને જરા પણ વિશ્વાસ નથી? વારું હું તમોને નજરે નજર બતાવી આપું કે તમારી મુકતા બીજા પુરૂષથી પ્રેમ કરી રહી હોય તો?

મહેન્દ્ર—શું હું મારી આંખોથી જોઈ શકું તેવી રીતે તું મને બતાવીશ?

પ્રભા—હા, તમો પોતેજ જોઈ શકો કે તે બીજા સાથે ખ્યાર કરતી હોય.

મહેન્દ્ર—ઠીક. ત્યારે ચાલ મને ત્યાં લઈ જા.

પ્રભા—ના, તેમ ત્યાં લઈ જવાય તેમ નથી. હું તમોને ત્યાં લઈ બઉં ખરી પણ એક સરત પર.

મહેન્દ્ર—ખોલ, તારી એ સરત શી છે ?

પ્રભા—જુઓ ! મારી સાથે તમો આવો. આપણ બંને છેટે ઉભા રહી એ બનાવ જોયા કરશું. પણ તમારે એક પણ શબ્દ બોલવો નહિ. ગુપ ગુપ જોઈ મારી સાથે પાછું ફરવું.

મહેન્દ્ર—ઠીક ચાલ મારે તે કબુલ છે.

પ્રભા—ના, એમ નહિ. તમે પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે એ બનાવ જોઈ મારે લેશ માત્ર ગુસ્સો કરવો નહિ.

મહેન્દ્ર—હું પ્રભુના સોગન ખાઈને કહું છું કે એક પણ શબ્દ બોલીશ નહિ. ચાલ પ્રભા જલ્દી મને ત્યાં લઈ જા; નહિ તો હું દિવાનો બની જઈશ.

પ્રભા—આમ અધીરા થશો તે કામ નહિ આવે. આજે તો હું તમારી સાથે આવી શકું તેમ નથી, કાલે તમોને હું ત્યાં લઈ જઈશ. હજી પણ તમારે એક બીજી સરત કરવી પડશે.

મહેન્દ્ર—વળી બીજી કઈ સરત છે ? તું મને નજરો નજર બતાવી દે પછી તારી સર્વ સરત મારે કબુલ છે.

પ્રભા—ના, તેમ નહિ. તે વાતની પણ તમારે સરત કરવી પડશે.

મહેન્દ્ર—જણાવ ત્યારે એ સરત શી છે ?

પ્રભા—તે એજ કે તમો જે સમયે મુકતાને બીબના પ્રેમમાં જુઓ ત્યારથી તમારે તમારું હૃદય મને સોંપવું; અને જે પ્રમાણે તમો મુકતાને ચાહતા હતા, તે પ્રમાણે તમારે મને ચાહવું.

મહેન્દ્ર—મારે એ પણ કબુલ છે. હું મુકતાને બીજના પ્રેમ-
માં જોઉં, ત્યાર પછી હું જે પ્રમાણે મુકતાને આહતો હતો તે પ્રમા-
ણે હવે તને આહીશ. હવે કંઈ વાંધો છે?

પ્રભા—ના હવે કાંઈ વાંધો નથી. અત્યારે રાત ઘણીજ ગઈ
છે, માટે તમો શાંતિથી આરામ કરો. કાલે પ્રભાતમાં હું જરૂર તમો-
ને ત્યાં લઈ જઈશ; આમ કહી પ્રભા ચાલતી થઈ. અત્યારે મહેન્દ્રની
ચિંતાનો તો પારજ ન હતો, તેને નિદ્રા તો શાની આવે? પ્રભા તે
તારી પાપી ઇચ્છા પુરી કરવા માટે મહેન્દ્રના હૃદયમાં મુકતા
માટે કેટલો ખોટો વહેમ ભરાવ્યો? જાંઝવાના જળની માફક ખોટી
મોહાધ આશામાં લપટાઈ શા માટે પાપ ઉપર પાપ કર્યું?

અરે મનુષ્ય જાતીમાં હોવા છતાં પિશાચણી પણ ન કરે,
તેવા અઘોર કર્મ કરવા શામાટે તૈયાર થઈ? પ્રભા! સત્યનો
સહાયક શ્રીહરી સ્મર્થ છે, તે શું તારા પાપી કર્મની તને શિક્ષા
નહિ કરે? તું જાણતી નથી કે,

“આ કૃત્ય કાળો કાઠ છે, જે રોમે રોમે કુટશે,

“આ કર્મ કાળું જોઈને, કીરતાર કાંપી ઉઠશે.

મહેન્દ્ર નિદ્રાવશ થયો, આ સમયનો લાલ લઈ પ્રભા જેલ-
ખાના પાસે ગઈ, અને શાન્તાને સંકેતથી પોતાપાસે બોલાવી.

શાન્તા—બેન! મધરાતના સમયે અચાનક આવવાનું
કારણ?

પ્રભા—શાન્તા! હું તને એક કામ સોંપવા આવી છું.

શાન્તા—જે કામ બતાવશો, તે હું ઘણી ખુશીથી પૂર્ણ
કરીશ.

પ્રભા—લે આ રાજકુમારનો પોષાક, આ પોષાક પહેરી કાલે તારે બગીચામાં મુકતા સાથે પ્યારમાં લુબ્ધ થવું સમજ કે?

શાન્તા—આવો વિચિત્ર પ્રેમ કર્યેથી મુકતાને તથા મને શો ફાયદો? તથા આમ કર્યેથી પ્રભા બેન તમને શું લાલ?

પ્રભા—લે તેના બદલામાં તને પ્રથમથીજ આ હાર ઇનામમાં આપું છું. મને આ બાબતમાં શો ફાયદો થશે, તેની તને આગળ ખબર પડશે આ કામ પુરું કર્યા પછી તને પુનઃ અમૂલ્ય ઇનામ આપીશ.

શાન્તા—પ્રભા બેન! તમારું આ કામ હું નિર્વિઘ્ને પાર ઉતારીશ તે બાબત આપ નચિંત રહેજો.

પ્રભા—શાન્તા! તું આ કામ ચતુરાઈથી પુણું કરજે, એટલું કહી પ્રભા ચાલતી થઈ.

શાન્તા પણ આજ વિષયપર તર્ક વિતર્ક કરતી નિદ્રાવશ થઈ. પ્રાતઃકાળે શાન્તા ઠંડેલી ઉઠી, અને મુકતાને જણાવ્યું, બેન! આજે તો હું સામેના જળાશયમાં સ્નાન કરવા જઈશ, તમે મારી સાથે આવશો?

મુકતા—ઘણીજ ખુશીથી આવીશ, ત્યાં આવવાથી કુદરતની લીલી હરીયાળીવાળા કંઈક દેખાવો દ્રષ્ટિએચર થશે. આમ કહી શાન્તા તથા મુકતા બંને સ્નાન કરવા ચાલ્યા, સ્નાન કર્યા પછી શાન્તાએ રાજકુમારનો પોષાક પહેર્યો. તે બેઈ મુકતા બોલી શાન્તા તેં આ શું પહેર્યું?

શાન્તા—રાજકુમારનો પોષાક!

મુકતા—આ પોષાક પહેરવાનું કંઈ કારણ?

શાન્તા—ધારણ એજ કે કુમાર બની આજે તારો સાથે લગ્ન કરવાં છે, તારા સાથે પ્યારમાં પડી તને સ્નેહાર્થીગન દેવું છે. મુકતા! તને આ ગમશે કે?

મુકતા—ગાંડીરે ગાંડી! સ્ત્રી સાથે સ્ત્રી પ્યાર કરે તેમાં ગમત શી? આનંદ શો? તેમાં સ્વાર્થ શાનો?

શાન્તા—પણ તું મને વાહે છે કે નહિ? કેમ કંઈ બોલતી નથી? અલી જરી તારા નયન બાણની બ્રહ્મી મારો તરફ તો ફેંકે. શું તારા લાયક નથી?

મુકતા—કંઈ સમજાતું નથી કે આજે તું પ્રેમ રસના ઉલટા પાઠ શા માટે પઢે છે?

આવી અનેક મીઠી મશ્કરી વાતો કરતા શાન્તા તથા મુકતા બંને બગીચામાં આવી કોય પર બેઠા. દુર્ગ્ધી આ બનાવ જોનાર ભ્રમણામાં ભુલ ખાય એમજ હતો. શાન્તાએ પેતાનો કોમળ હસ્ત મુકતાના કંઠમાં નાખ્યો, અને તેના ગુણાબી ગાલપર ચુંબન કર્યું. મુકતા શરમાઈ ગઈ, અને બોલી શાન્તા! આમ કર્યે થાં તને શો આનંદ મળે છે?

શાન્તા—મુકતા! મારી માફક મહેન્દ્રરાજ પણ તને આવા રીતે પ્યાર કરતા હતા કેમ ખરું કે?

મહેન્દ્ર નામ સાંભળતાં મુકતાની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યા. શાન્તા આંસુ લુછતાં બોલી. મુકતા! આ સંસાર દુઃખ-દાયક છે. આકાશના રંગ માફક મનુષ્ય માત્રની દશા અવનવા રંગ ધારણ કરે છે. સમય કોઈના એક સરખો રહ્યો નથી, રહેનાર નથી. તારામતી જંગલે જંગલ ભટકી નીચ વેર વેચાઈ, છતાં ધર્મથી અગ્રગ થઈ નહિ. જોન! સોતા સરખી જુગદંબા દેવીને

અસહ્ય કષ્ટ પડયાં, તો માનવી કોણ માત્ર ? તું આગળ જતાં સુખી થઈશ. આમ કહી પુનઃ શાન્તાએ મુકતાના ગાલપર કોમલ હસ્તથી પ્રહાર કર્યો, આ સમયે ચંદ્રપ્રભા પણ મહેન્દ્રને લઈ બગીચામાં આવી.

પ્રભા—જુઓ જુઓ મહેન્દ્રરાજ ! સામેના બગીચામાં શો બનાવ બને છે ? મહેન્દ્ર આ બનાવ નિહાળતાંજ કમ્પી ઉઠ્યો, તેણે બરાબર જોયું કે મુકતા કોઈ રાજકુમારના પ્રેમમાં તણીન બની છે. તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, હજારો વિછીંના ડાંખ કરતા પગ આ બનાવે તેને વધારે ડાંચ ધીધો. તે મનમાં બોલવા લાગ્યો કે શું વિશ્વમંથી સત્યતાનાં નાનાં સદાને માટે ગુમ થયો ? શું પવિત્ર ગંગાજીનું જળ પણ ભ્રષ્ટ થયું ? તે પુનઃ બબડ્યો.

„ શું આ દુનિયાના રોકમાંથી, સત્ય પણ ચાલ્યું ગયું,
 „ શુદ્ધ ગંગા નિર આજે, ભ્રષ્ટ દીને છે ખરું,
 „ દુર્ય ત્યાગી તેજ આજે, શ્યામતા દર્શાવતો,
 „ શાન્તિ ભરેલો પવન, સોગા આગના વર્તવતો,
 „ દેવ પણ દાનવ થકી, શું સત્યથી અજગા ગયા ?
 „ સત્યની તસ્ખીરના, ચુરે ચુરા આજે થયા.

આમ મનમાં બબડતો આમંદ્રી તેમ ચો પાસ મહેન્દ્ર ફરવા લાગ્યો; પ્રભા સમજી ગઈ કે વધારે સમય હવે અગ્નિ સાથે ચેડા કઢવામાં સાર નથી, આમ કહી મહેન્દ્રનો હાથ ઝાલ્યો.

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! મારો હસ્ત છોડી દે. મારા માટે આ સમય કેટલો કુર છે તે તું જાણે છે ?

પ્રભા—તમોએ મારી સાથે કરેલી સરત યાદ છે કે ?

મહેન્દ્ર—એટલા માટેજ હું વધારે બોલી શકતો નથી, નહિ તર આજ સમયે મુકતાના તથા તેના પ્રિય પ્રેમી રાજકુમારના ચુરેચુરા કરત.

પ્રભાએ મહેન્દ્રના ક્રોધાવેશને ખુબ અટકાવ્યો, ત્યારે મહેન્દ્ર પ્રભા સાથે ગયો. ક્રોધ મનુષ્યનો કદામાં કદો શત્રુ છે. ક્રોધાવેશમાં કંઈક મનુષ્યો ન કરવા જોઈતા સાહસનાં કામો કરી બેસે છે, મુકતા પ્રત્યે મહેન્દ્રને જે ક્રોધ થયો, તે અસહ્ય હતો, જો ચંદ્ર-પ્રભા સાથે ન હત, અગર તેને સમજાવીને લઈ ગઈ ન હત, તો અવશ્ય મુકતા તથા શાન્તાનો નાશ થાત.

પ્રભા મહેન્દ્રને લઈ પોતાને ઘેર આવી, મહેન્દ્ર આકુળ વ્યાકુળ દગ્ધ હૃદયે કોચ પર બેઠો.

પ્રભા—મહેન્દ્રરાજ! આપ જરા હવે આરામ લ્યો.

મહેન્દ્ર—એ શું બોલી પ્રભા? આરામ મારે માટે જગત પિતાએ નિર્માણ કર્યોજ નથી. હવે તો અહીંથી સત્ત્વર જઈ તોજ કંઈક આરામ મળે.

પ્રભા—મને એકલી મુકી તમે ક્યાં જશો? હવે તો તમારે મને આપેલું વચન બરાબર પાળવુંજ પડશે.

મહેન્દ્ર—પ્રભા! એ વચન ક્યારે પાળીશ, તે તું જાણે છે? હું તે વચન ત્યારેજ પાળીશ કે જ્યારે બગીચામાં વિહાર કરતા પેલા બંને કામાંધ કીડાઓને યમદ્વારા પહોંચાડીશ. પ્રભા! હવે મને ન બોલાવીશ, મને આજે કંઈ ગમતું નથી. સમય જોઈ પ્રભાએ બોલવું બંધ કર્યું; એટલે બંને પ્રેમ પીડીત પાંખીડાઓ નિદ્રાને વશ થયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શાન્તાની કર્મ કથની.

નપश्यति व जन्मान्धाः कामान्धो नंव पश्यति !

मदोन्मत्तान पश्यन्ति अर्थो दोषं न पश्यति ॥

જન્માંધ કયાંથી જોઈ શકે ? કામાંધ પણ કોઈને જોતોજ નથી, મદોન્મત કોઈનું સાંભળવા ઇચ્છતો નથી, તેમજ સ્વાર્થ દોષ યુક્ત કાર્ય કરવામાં પણ પાછી પાની કરતો નથી.

„ વ્યલિચારીણી અબળા નહિ, પણ પ્રબળ તેને માનજે,
„ તેની સંગાથે પ્રેમ કરતાં, સન્નજન સૌ સંભાળજે;
„ વનિતા વંઠી જે આપથી, સંભાળવી મુશ્કેલ છે,
„ નીજ નાથનું શીશ કાપવું, એ દુષ્ટ સ્ત્રીને સહેલ છે.

જાતી સંસારમાં સ્વતંત્ર રહેવા કદી સરળચેલી નથી, બાળપણમાં તેને માબાપ સંભાળે છે, યુવાનીમાં તેનો સ્વામી તેનું રક્ષણ કરે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં સંતાનો તેની સેવા ચાકરી કરે છે, માટે સ્ત્રી કદી સ્વતંત્ર નથી. બાળપણના સંસ્કાર બચ્યાપર અજબ અસર કરે છે. શ્રીમંત માતપિતાના સંતાનો હદ બહારના લાડથી ઉછરે છે; પણ દરેક મા બાપે બચ્યાપર પુરતો અંકુશ રાખવાની જરૂર છે; નહિતર આ નજીવી ભુલથી આગળ જતાં બચ્યાંઓ ખરાબ રસ્તે ચડી જશે.

કન્યા કેળવણીની હાલ ચોપાસ ખુબ સંભાળાય છે. તેમજ કન્યાને કેળવવી એ પણ માબાપની પ્રથમ ફરજ છે, છતાં આ કેળવણી એવી તો નજહોવી જોઈએ, કે જે કેળવણીથી બાળાઓ

ઉદ્ધત, તથા સ્વચ્છંદી બને. યુવાની દીવાની છે, મગજમાં સ્વતંત્રતાનો ફાંકો રખાવનારી મોહાંધ અવસ્થા છે. આ અવસ્થામ દરેક નરનારીએ પુણી નીતિયુક્ત જીવન ગુજારવું જોઈએ. દુષ્ટન સોબત, હલકા ખાનપાન, નિર્વજ પહેરવેશ, તથા હલકા શૃંગાર નોવેલો ઉંધે રસ્તે દોરી જનારા છે, માટે તેનાથી બચવાની દરેક કુમારીકાની પ્રથમ ફરજ છે. શાન્તા જેવી કુદ્દીન કુટુંબની કુમારીકા હદમહારની સ્વતંત્રતાથી કંઈ સ્થિતિમાં સપાટી તે નીચેની વાતપરથી જણાશે.

શાન્તા મુકતાને લઈ પાછી જેલખાનામાં આવી. લોખી બિચારી મુકતા શાન્તા તથા ચંદ્રપ્રભાના કારગ્રામ સમજી શકી નહિ, તે તો એમજ સમજી કે શાન્તા મને હાસ્ય રસની મીઠી મશકરી કરી રીઝાયમાન કરવા માગે છે. પણ તે બાંચારીને થોડી બબર હતી કે આ મશકરી મને કંઈ સ્થિતિમાં મુકશે? આ સમયે શાન્તા પણ આવી પહોંચી અને બોલી.

શાન્તા—બેન! કેમ ઉદાસમાં જણાયો છો?

મુકતા—મારા કર્મમાં સદાને માટે ઉદાસીજ લખાએલી છે.

શાન્તા—બરા પ્રેમીઓ તો સંસારમાં દુઃખ લોગવવાજ સરખાયેલાં છે; પણ દુઃખ શું કાયમ રહે છે? કદી નહિ.

આ વાત સાંભળી મુકતાએ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો અને બોલી શાન્તા! ખરેખર તેમજ છે. હું પણ પ્રેમમાંજ બળી રહી છું, અને પ્રિયના વિયોગે દુઃખ લોગવું છું.

શાન્તા—કોમળ વીરબાળા! તમારા દુઃક મુદતના સહવાસથી મારી રહેણી કરણીમાં અજળ ફારફેર થયો છે, તમારી ધાર્મિક રહેણી કરણી, શુદ્ધ સાત્વીક જીવન ! અને પરહીતકારી ભાવના, જોઈતમને લાખોવાર ધન્યવાદ આપું છું. પણ બેન

મને કહેશે કે તમે કોણ છો? રાજસિંહ તમને અહીં શા માટે લાવ્યો? તથા તમારા પ્રિય કાન્તની કંઈ ઓળખાણ આપશે?

મુકતા—ઓ પાસે દુઃખની વાત જણાવતાં હૃદયમાં દુઃખનો ભાર ઓછો થાય છે. શાન્તા ! મારી કર્મ કથની દુઃખ હાયક છે, જે સાંભળ, આમ કહી મુકતાએ અથગી તે ઈતિ સુધીની વાત શાન્તાને જણાવી. વાત કરતાં તેના નયનમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. શાન્તાએ પોતાના પાલકથી મુકતાના આંસુ લુછી નાખ્યા, તથા દીક્ષાસાયુક્ત શબ્દો કહી તેના મનનું સમાધાન કરવા તે ઓલી.

મુકતા ! આ માયાવી સંસાર સ્વાર્થતાથીજ ભરપુર છે. યુવાની દીવાની છે. તેને સંભળતી એ લે.ખડની ધાર સંભાળવા બરાબર છે. તમે તમારી ધાર્મિક ફરજ બજાવી, શુદ્ધ ક્ષત્રાણી વીરબાળાને છાજે તેવા વારત્વના કામ કરી દુઃખ પામ્યાં છો; પણ મેં પાપીણીએ યુવાનીના મદેન્મત તો-માં ભાન ભુલી જઈ ન કરવાનાં કામો કર્યાં છે; અરેરે મારા શી દશા થશે? પ્રભુના દરબારમાં હું મારું શ્યામ મુખ શા રીતે બતાવો શકીશ? આટલું ઓલી તે રૂદન કરવા લાગી, પોતાનું શીર જમીન પર પટકવા લાગી.

મુકતા—શાન્તા ! ગઈ ગુજરી ભુલી જ, બગી ત્યાંથી સવાર ગણ્યું. પસ્તાવો એ પણ સદ્ગસ્તે ચલાવનાર મનુષ્ય માત્રનો ગુરૂ છે.

શાન્તા—મેન ! મારા બદકૃત્યોની સીમા નથી, ન કરવા બેઠતાં કામો કરી મેં મારા જીવનન બ્રહ્મ કર્યું છે. અરેરે મારું હવે શું થશે?

મુકતા—બી બાતી હોવા છતાં તારા હસ્તથી એવા તે શા પાપી કાર્યો થયાં છે કે જેના માટે તારે અસહ્ય કષ્ટાંત કરવો પડે છે?

શાન્તા—શું કહું બેન! તારા જેવી પવિત્ર વીર બાળા પાસે એ વાત કરતાં મને કમ્પારી છુટે છે; છતાં પણ હૃદયનો ભાર ઓઠે કરવા તથા હવે પછી મારી માફક કોઈ સ્ત્રી જાતી આવા પાપિષ્ઠ કાર્યમાં સામેલ ન થાય માટે તને હું મારી કમ કથા સંભળાવું છું. તું સાંભળીશ ?

મુકતા—ઘણીજ ખુશીથી સાંભળીશ, અને મારાથી બનતા પ્રયત્ને તને હવે પછી પણ સન્માર્ગે ચડાવીશ.

શાન્તા—હું મનહર નગરની રહીશ છું, ઉચ્ચ ક્ષત્રિકુળમાં મેં જન્મ લીધો છે. મારા પિતા શ્રીમાન તથા કુલીન ગણાતા. બાળપણમાં મને શાન્તાગારી કહી બોલાવતાં, હવે મને શાન્તા કહે છે. માતા પિતાના પુણ્ય લાડ વચ્ચે હું બાળપણમાં ઉછરી, ન્યારે આઠ વર્ષની મારી ઉમ્મર થઈ; ત્યારે શુભ શુકન બોધ મારા પિતાએ મને નિશાળે બેસાડી. અમારા ગામમાં છોકરાઓની તથા કન્યાઓની નિશાળ એકજ હતી. જે સ્કુલમાં હું વિદ્યાભ્યાસ કરતી હતી, ત્યાંજ મારી જ્ઞાતિનો એક છોકરો મારી સાથે ભણતો હતો. તેની ઉમ્મર દશબાર વર્ષની હતી, તેનું નામ પ્રવીણલાલ હતું. અમે બંને બાળ સ્નેહી સાથે રમતાં, તથા સાથે ભણતાં હતાં, સમય પોતાનું કામ કરતો ગયો. વિશુદ્ધ સ્નેહમાં અંગારાએ પજરણુ કર્યું. નિર્દોષ દ્રષ્ટિમાં વિકારે પ્રવેશ કર્યો. પછી તો વિદ્યા ભણવા નિમીત્તજ નતી; કારણ ખરૂં ભણતર તો હવે પ્રેમપાઠનુંજ ભણવા લાગી. ચતુર મારતર મારો તથા પ્રવીણલાલનો સંબંધ બાળી ગયો. અરેરે! તે વિકાર દ્રષ્ટિની વાતો કરતાં પણ લજ્જા વાઈ છે. આમ કહી શાન્તા રડવા લાગી.

મુકતા—બેન! જે મનુષ્ય પોતાની ભુલ બીજા માણસ પાસે બહેર કરે છે, તે આગળ જતાં સુખી તથા સદ્ગુણી થાય છે. હાં હાં પછી તારૂં શું થયું ?

શાન્તા—જાગરે મારી ઉમ્મર ચૌદ વર્ષની થઈ, ત્યારે મારા-
પિતાએ મને સ્કુલમાંથી ઉઠાડી લીધી; છતાં બાળપણના સ્નેહી પ્રવીણ
લાલે પોતાના હૃદયમાંથી, મને દુર કરી નહિ, તેમ મેં તેને દુર
કર્યો નહિ.

મુકતા—આ તો બધી તારીજ ભુલ છે, કુંવારી કન્યાએ
અવર યુવક તરફ દ્રષ્ટિ કરવી એ શું આર્ય બાળાનો
ધર્મ છે ?

શાન્તા—જેન ! તે સમયે હું ધર્મ તથા અધર્મની વ્યાખ્યા
સમજતીજ નહિ, યુવાનીના પુર બહારમાં સારાસારનો વિચાર
કરતીજ નહિ, કહો જોઈએ તેમાં હું શું કરું ?

મુકતા—તારી ભુલ છે. કુલીન કુમારીકા યુવાવસ્થામાં
શું પોતાની ફરજ વિસરી જાય ? શું તે બાપદાદાની કીર્તિને
ઠલક લગાડે ? કદી નહિ. તારા સમજવા ફેર છે. હાં હાં
પછી ?

શાન્તા—પછી મારા લગ્ન થયા, આપણા હિંદુ સંસારમાં
લગ્નની કંઈ કિંમતજ નથી. માતા પિતા ચાહે તે જગ્યાએ
શ્રીમંત તથા મોટું ઘર જોઈ કન્યા પરણાવે છે, પણ બીજી તરફ
બિલકુલ દ્રષ્ટિ કરતાજ નથી. મારાં લગ્ન પણ એક યુવક સાથે
મઈ ચુક્યાં.

મુકતા—ખરું છે જેન ! હિંદુ સંસારમાં સ્નેહ લગ્ન થતાંજ
નથી; પણ દેહ લગ્નજ થાય છે. પણ પછી તારું શું
થયું ?

શાન્તા—લગ્ન થયા પછી પણ પ્રવીણલાલે મારો પીછો
એડ્યો નહિ. તે અવનવા વસાણુપણ આપી મને રીઝવવા

લાગ્યો; તથા મારી પાછળ તે પણ દિવાના માફક ફરવા લાગ્યો.

મુકતા—તારી મનોભાવના સિવાય પ્રવીણલાલ શું કરી શકે? તુંજ પાપી ખરી કે?

શાન્તા—અલબત્ત! હુંજ પાપી! પણ તે સમયે મને કંઈ સુઝતુંજ નહિ. હું તે વખતે અંધ બની હતી.

મુકતા—તારા શ્વસુર પક્ષે શું તારી આ વાત કંઈ બાધતાજ નહિ?

શાન્તા—પ્રેન! પાપ તે છાનું રહેતું હશે? પ્રવીણલાલ મને અવનવા સ્થળે ફેરવતા, ઘણી વખત તેમને હું મળતી; ક્વચીત્ સમયનો લાલ જોઈ હું તેને મારે ઘેર પણ બોલાવતી હતી.

મુકતા—ત્યારે શું તારા ઘરમાં કોઈ વડીલની હાજરી ન હતી?

શાન્તા—મારી સાસુના મૃત્યુ પછી હું સ્વતંત્ર થઈ. ત્યાર પછી ઘરમાં તો હું એકલીજ હતી. મારા સસરા પણ ઘણે ભાગે કામ ધંધા માટે બહાર રહેતા હતા, આખો દિવસ મારા પ્રેમી પ્રવીણલાલના પ્રેમી કાગળો લખવાનાંજ ગાળતી, અને પ્રસંગોપાત તેને બોલાવી મોજમઝા ઉડાવતી.

મુકતા—શાન્તા! તારી વાતો સાંભળતા પણ હું ચરમાઈ છું.

શાન્તા—પ્રેન! આ તો હજી “પાથેરમાં પેલી પુણી” છે. એક દિવસ પ્રવીણલાલ મારા ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા, અને મારા સસરાજી આવી પહોંચ્યા.

મુકતા—આપરે! શાન્તા પછી શું થયું?

શાન્તા—થાય શું? બેન! તું હજી સ્ત્રી ચરિત્ર સમજતી નથી. મેં જાણ્યું કે આપણા બાર વાગી જશે અને આ મારી મહોકાણનો અધ્યાય મારા સ્વામિ પાસે પાંચશે; મારે મેં પાણી આવ્યા પહેલાં પાગ બાંધી, બુઢુનો ઘડો લાડવો કાઢવા તત્પર થઈ.

મુકતા—એક પાપમાં ડુબી હતી, છતાં નિર્દોષનો શું જીવ લેવા તૈયાર થઈ?

શાન્તા—હા, મેં તેમજ કર્યું. જ્યારે મારા સ્વામિ ઘેર આવ્યા; ત્યારે મેં તેની પાંચ સ્ત્રી ચરિત્રનો પાઠ લખવા માંડ્યો, મેં રૂદન કર્યું; મારું શીર પટકયું, મારે તમારા પિતાશ્રી સાથે નથી રહેવું એમ રૂદનમાં જણાવી દીધું; બિચારો ભોળો સ્વામિ શું સમજે કે કામાંધ કુલટાઓ શું ન કરી શકે? તેણે બહુ બહુ વિનવણીથી મને પુછ્યું કે તને થયું શું? ત્યારે મેં તેમને ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં જણાવ્યું કે તમારા પિતાશ્રીએ મારું શીયળ છુટ્યું.

મુકતા—શાન્તા! ખરેખર તું રાક્ષણી છો, તું કોમળાંગી નહિ, પણ મહાન ઝેરી કાલી નાગણ છો.

શાન્તા—અરે હજી મને શીરપાત આપવામાં તમે ભુલ ખાઓ છો. હજી સાંભળો તો ખરા, મારા સ્વામિને લાલેરી હું મનમાં મલકાવા લાગી. એટલામાં મારા સસરાજી આવી પહોંચ્યા, તેને જોઈ મારા સ્વામિ તેની પર તુટી પડ્યા. આ કોપાવેશમાં તે જો તેનું ખુન કરશે, તો પંચાત થશે, આમ જાણી હું રૂદન કરતી તેમને મનાવી અદર લઈ ગઈ, મારા સસરાજીને મારાં સ્વામિએ જે તિરસ્કારયુક્ત શબ્દો કહ્યા છે,

તેમના પર જે જીલ્લમ ગુજારી બહાર કાઢ્યા છે, તે વાત આજે સંભારતાં મારું હૃદય ફાટી જાય છે, બિચારા સસરાજીએ ત્યારથી જ મારું ઘર છોડ્યું તે પુનઃ તેઓ દેખાયાજ નથી.

મુકતા—નિર્દોષ ! પર જીલ્લમ ગુજારનાર ઓ શાન્તા ! શું તારા આ પાપ કર્મનો બદલો પરમાત્મા તરફથી તને નહિ મળે ? શું પાપ કર્મ છાનું રડી શકે તેમ છે ? કદી નહિ.

- „ પાપી જનોના હૃદય માંહી, દુષ્ટતાનો વાસ છે,
- „ પાપના કરનાર ઉપર, શ્રી હરીનો ત્રાસ છે,
- „ પાપના જે વૃક્ષ તે ફળ, ઝેરના દેનાર છે,
- „ પાપ છાનું ના રહે, ના કોઈનું રહેનાર છે.

શાન્તા—બેન ! કાળમીઠ પથ્થર પર પાણી પડ્યેથી શું તે ફાટી શકે છે ? કોલસાને સો મણ સાબુથી ધુએ, તો પણ શું તે કાળાશ તણ દે છે ? લાખો મણ પુષ્પના ઢગલામાં ડૂબી શું પોતાનો જાતિ સ્વભાવ બુલી દે છે ? તેવીજ રીતે હું તે સમયે દુષ્ટતા ભરેલા કર્મો કરી કાળમીઠ પથ્થર બની હતી. અંતે મારા પાપનો ઘડો ફુટયો.

મુકતા—બહુજ સારું થયું, પાપનો ઘડો ફુટયા સિવાય કોઈપણ મનુષ્ય સીધી લાઈન ગ્રહણ કરતોજ નથી. શાન્તા પછી તારું શું થયું ?

શાન્તા—એક દિવસ આકુળ વ્યાકુળ ચહેરે પ્રવીણલાલ મારે ઘેર આગ્યા, તેણે જણાવ્યું કે શાન્તા ! મારા અને તારા પાપનો ઘડો ભરાઈ ચુક્યો છે, તારા સ્વામિ બધી વાત આપણા પત્ર વહેવાર પરથી બાણી ગયા છે. નકકી આજ રાતના કંઈ નવા જીની થશે, માટે હવે કયો રસ્તો ગ્રહણ કરશું ? મેં તેને કોઈ રસ્તે બચાવવા જણાવ્યું, તેણે કહ્યું કે તેનું ઘટણું જાણના સિવાય

આપણે મુખે રહી શકીયે તેમ નથી. માટે તારે આજ રાતે ખાન પઢાર્થમાં આ ભુકી નાખી દેવી, એમ કહી તેણે મને કંઈ ધોળી ભુકી આપી.

મુકતા—ઓ બાપરે! શું તે તારા સ્વામિનાથનું ખુન કર્યું ?

શાન્તા—અરે હજી સાંભળો તો ખરા! માણસ ધારે છે શું ? અને પ્રભુ કરે છે શું ? મેં લોજનમાં ઝેર લેખ્યું, મારી બધી ગોઠવણ કરી, હું તો શાંત ચિત્તે તેમની રાહ જોતી બેઠી. એટલામાં મારા સ્વામિનાથ પધાર્યા, અમારો બધો પત્રવહેવાર પણ તેમના હાથમાં ગયો હતો. એટલે તેઓ આવતાની સાથેજ બકુટી ચડાવી બોલ્યા, આજે ઘેર કોણ આપ્યું હતું ? હું કંઈ ન બોલી પણ તેઓ તરતજ મારાપર તુટી પડ્યા, મુકતા બેન ! તે વખતે મારાપર મારના જે પ્રહાર પડ્યા છે, તેની નિશાની હજી પણ ગઈ નથી.

મુકતા—પણ તારા વિષ લેળવેલા લોજનનું શું થયું ?

શાન્તા—મેં તે લોજન તેમની પાસે મુક્યું, તેમનો સંશય દૂર થયો; તેમણે તે લોજન પ્રથમ મીંદડીને ખવરાવ્યું, હળાહળ વિષ ભરેલું અન્ન ખાતાની સાથે મીંદડી મૃત્યુ પામી. આ સમયે મારા હૃદયમાં જે ભયાનક કમ્પારી છુટી હતી, તે તથા આ બનાવ નિહાળ્યા પછી મારા સ્વામિના મુખપર જે છાયા પ્રસરી હતી, તે શબ્દથી વર્ણવા હું લાયક છું.

મુકતા—ત્યારે તો તારો સ્વામિ બિચારો બહુજ દયાળુ કે તને જીવતી છેડી.

શાન્તા—અરે કોઈ મનુષ્ય આવે સમયે તે જીવતી છેડે ! તેણે બહુજ નિર્દય રીતે મને બાંધી, જ્યાં સુધી તેનામાં ઝેર

હતું; ત્યાં સુધી મને પણ માફક ખુબ પટકાવી માર માથે,
અને કોધાવેશમાં દ્વાર બંધ કરી કંઈ લેવા બહાર ચાલ્યા.

મુકતા—પછી તેં શું કર્યું?

શાન્તા—મેં જાણ્યું કે આજે આપણું આવી બન્યું છે, નક્કી આજે રાતના માફ ખુબ કરશે, આમ સમજી મહા મુશ્કેલીએ હું બંધન મુક્ત થઈ, અને નાત્રી જવાનો લાગ શોધવા લાગી. બેન! ભયને સમયે મનુષ્યમાં અજબ પ્રકારની શક્તિ આવે છે, મેં પણ પુરો સાહસ ખેડ્યો, બારીમાં દોરડું બાંધી સડસડાટ કરતી હું નીચે ઉતરી ગઈ; અને ત્રાસની મારી નાસી છુટી, ઘોર ભયંકર નાત્રીના સમયે વજ્ર સમ હૃદય રાખી મનહર-પુરીથી ચાર ગાઉ દુર મણીપુર આવી પહોંચી.

મુકતા—ત્યારે તું ગુલાબરાયના સહવાસમાં કેવી રીતે આવી? તથા અહીં તને કોણ લાગ્યું?

શાન્તા—બેન હજી તો મારે માથે દુઃખનો ડુંગર તુટવાનો બાકી રહ્યો હતો, હજી અધર્મમાં સપડાવવાનું મારા કર્મમાં લખાયેલું હતું; તે હું કેમ બચું? હું સુર્યાદેવ થયા પછી મણીપુર આવી પહોંચી. વહેતી નદીમાં મેં સ્નાન કર્યું. એટલામાં એક સ્ત્રી મારી પાસે આવી પહોંચી, અને પ્રેમથી મારી સાથે વાત કરવા લાગી, બેન! તમે ક્યાંથી આવો છો? તથા ક્યાં જવું છે? મેં તેને કહ્યું, બાઈ! હું આ ગામથી તદ્દન અજાણ છું, ક્યાં જવું તેની મને ખબર નથી. મુકતા બેન! માફ લાવણ્ય જોઈ તે સ્ત્રી મને એક સુંદર મહાલયમાં પોતાની સાથે લઈ ગઈ. આ મકાન સુશોભિત હતું ચોપાસ મનમોહક છાત્રીઓ ટાંગેલી હતી. કંઈક ચિત્રો અનિશ્ચયોક્તી ભરેલાં હતાં. દેવદેવાધિના ચિત્રોને બદલે શૃંગારી નીચ લાવચુકત ચિત્રોથી મનુષ્યને લલચાવવાનું જાણે આ સ્થળ હોય એમ જણાતું હતું;

આ ઘરમાં કોઈ પુરૂષ જણાતો ન હતો, પણ આઠદશ કુમારીકાઓ આમથી તેમ ફરતી હતી.

મુકતા—સારું થયું કે ત્યાં તું ઠેકાણે પડી. નહિતર તારું શું થાત ?

શાન્તા—ભુલી મુકતા બેન તું જોડતા ભુલી ! આ સ્થળે સારું ન કર્યું, પણ ઉલટું મારું બહુજ ખરાબ કર્યું.

• મુકતા—કેવી રીતે ?

શાન્તા—બેન ! આ સ્થળે નીચ અધર્મી વેપાર ચાલતો હતો, કંઈક યુવનિઓના શીયગતું અડીં પેસા ખાતર ખુન થતું હતું. કંઈક કુકર્મી બદ્દેલી યુવકો આ સ્થળે મોજમજ ઉડાવતા હતા. “ રંડીકા ચાર સદા ખુઆર ” નો જવનો દાખલો આ ઘર પુરો પાડતો હતો. કંઈક નર પીશાયોતું અડીં આવાગમન થતું હતું, તેઓ આ દુષ્ટ કાર્યને ઉત્તેજન આપી રહ્યા હતા.

શાન્તા—અરે શાન્તા ! આ તું શું જોડે છે ? તું શું ત્યાં પણ ભયંકર અધર્મમાં સપડાઈ ?

મુકતા—હા, તેમજ બન્યું, શરદ પુણિમાનો શીતળ ચંદ્રમાં પૃથ્વીપર પ્રકાશતો હતો. તે સમયે ઇસ્કમાં અંધ બનેલા પામર કીડાઓ આ મકાનમાં આવવા લાગ્યા. મેં એક યુવતીને પુછ્યું બેન ! મને કોઈ ધર્મશાળામાં મુડી જશે ? એટલામાં એક વૃદ્ધ સુંદરી મારી પાસે આવી અને જોડી. બેટા, ગભરાઈયા નહિ, આ ઘર તારુંજ છે. આમ કહી તેણે મને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવા આપ્યા, એક સ્ત્રીએ મને સુગંધી અત્તર સાબુથી સ્નાન કરાવ્યું.

મુકતા—શાન્તા ! તારી કર્મકથા બદ્ધકૃત્યથી ભરપૂર છે. આ કથા સાંભળી મને અસહ્ય વેદના થાય છે, હવે

તાડું જ્યાન ટુંકું કર. આ બામતમાં મારે તને કંઈ બોધ આપવાનો છે.

શાન્તા—બેન ! ત્યારપછી મધરાતના સમયે એક મહાન તેજસ્વી છતાં પાપી કામાંધ કીડા મારી પાસે આવ્યો, તેની મુખ મુદ્રા કોઈ ક્ષત્રી રાજવંશી જેવી લાસતી હતી. તેણે શીરપર ગુલાબી રંગનો જરીયાન સાફે બાંધ્યો હતો. પગમાં સુશોભિત સુરવાળ, તથા હાથની આંગળીમાં કંચન જડિત ફીરાની મુદ્રિકા પહેરી હતી. કેડમાં શમશેર ધારણ કરી કેમ બળે શિકારપર સ્વારી જતી હોય તેમ તેના દેખાવ પરથી જણાતું હતું.

મુકતા—આ બધી તું કયા ગામની વાત કરે છે ?

શાન્તા—મણીપુરની, બેન તેજ દુષ્ટાત્મા નરાધમ ગુલાબરાય હતો. આ નીચ કારસ્થાનની અગ્રેસર ડોસીએ મારા આવાગમનની વાત ગુલાબરાયને જણાવી હતી.

મુકતા—તે સમયે ગુલાબરાય તને ઝોળખતો હતો ?

શાન્તા—કદી નહિ. પણ આવે સ્થળે એમ બને છે કે કોઈ નવીન લાવણ્યયુક્ત લલના બે પોતાને ત્યાં આવી ચડે તો સારા ઇનામની લાલચે કંઈક બાપ કમાઈના કામાંધ કિડાઓ પાસેથી આવી કુલટાઓ સારા ઇનામ મેળવી શકે છે.

મુકતા—નીચ ગુલાબરાયને તે સમયે તેં શા માટે જીવતો છોડ્યો ?

શાન્તા—મુકતા બેન ! હું શું કરું ? હું તે સમયે પરવશ હતી. મારાથી કંઈ બને તેમ ન હતું. આ પાપી મને અનેક આશાઓ આપી પોતાની સાથે લઈ ગયો; અને આ કાર્યના બહલામાં તે વૃદ્ધ ડોસીને સાડું ઇનામ આપ્યું. મુકતા !

ત્યારથીજ હું ગુલામરાયના સહવાસમાં સપડાણી છું, તે નરાયણે મારી પાસે કંઈક પાપી કર્મ કરાવ્યાં છે. થોડા દિવસ પહેલાં એક નિર્દોષ વૃદ્ધનું તેણે ખુન કર્યું છે, અને આ આરોપ મહેન્દ્રપર ઢાળ્યો છે. બેન! મને માફ કરજે મારા ભયંકર પાપી કર્મ મેં સત્યતાથી તારી પાસે જાહેર કર્યાં છે. આ સંસાર હવે મને વિષસમ લાગે છે, મારું જીવન ભ્રષ્ટતાથી ભયંકર ભયું છે. અરેરે! મેં પાપીણીએ મારા સ્વાર્થ ખાતર તારું પણ અહીંત કર્યું છે. મુકતા તું મને માફ કરીશ? આમ કહી શાન્તા મુકતાના ચરણમાં પડી. મુકતાએ તેને તેમ કરતાં અટકાવી અને બોલી.

મુકતા—શાન્તા! તારા બધા ગુન્હા માફ છે, તારા હસ્તથી શુભ કાર્ય થવાની આશા રખાયજ ક્યાંથી? પણ મને અત્યારથી ખાતરી છે કે તું હવે ગુણવાન થઈશ, તારો પસ્તાવો એજ તારો ગુરૂ છે. કહે જોઈએ તે મારો શો અપરાધ કર્યો છે?

શાન્તા—ચંદ્રપ્રભાના કહેવાથી મેં રાજકુવરનો પોષાક પહેર્યો; અને તારી સાથે પ્રેમમાં પડી, આ કામનો બદલો મને મહાન મળ્યો છે. આ હાર મને ચંદ્રપ્રભાએ આપ્યો છે. મને સંશય છે કે આમ કરવામાં કંઈ ચંદ્રપ્રભાનો કુટીલ સંકેત છે. શા માટે તેણે આમ કર્યું તે બાબત હું કંઈ સમજતી નથી. આમ કહી તે વ્યાકુળ હૃદયે જોલમાં આમથી તેમ ભટકવા લાગી. હાથમાં કટાર લઈ તે મુકતા પ્રત્યે પુનઃ બોલવા લાગી, મુકતા! હવે હું આજથી આ પ્રિય કટારને નહિ છોડું, હવે હું પરમાત્માના દરબારમાં મારા પાપની શિક્ષા લોભવવા જઈશ, પણ તે ક્યારે? નીચ ગુલામરાયનું આજ કટારથી ખુન કરીને. આમ કહી તે ધુજવા લાગી.

મુકતા—શાન્તા! તારી બાળપણની જીવન કથા રસમય હતી ચિહ્નાર યુક્ત છે. તારા જેવી કુલીન કુટુંબની કન્યાને આવા

પાષિટ ડામમાં ફસેલી જોઈ મને અત્યંત ગ્વાની થાય છે. તે તારા કુળને, તારા ધસુર પક્ષને, તારી જ્ઞાતિને, તારા ગામને, તારા દેશને, તથા છેવટે આ પવિત્ર હિંદુભુમિને કાળો બટો લગાડ્યો છે. તારા જીવનથી આ ભુમંડળ પણ કમ્પે, એવું તારૂં વૃતાન્ત છે.

શાન્તા—ખરેખર તેમજ છે, મુકતા હવે હું જીવીને પણ શું કરું? આ શ્યામ મુખ કોને બતાવું?

મુકતા—શાન્તા! એમ ન બોલ, મનુષ્ય જીવન મહાન દુર્લભ છે. કંઈક સુકૃત્ય કર્મના યોગે આ અમુલ્ય દેહ પરમાત્મા આપે છે, તેનો સ્વેચ્છાએ નાશ કરવો, અથવા આત્મઘાત કરવો એ સજ્જન પુરૂષનો ધર્મ નથી. શાન્તા! તારૂં વૃન્તાત જાણ્યા પછી મને હિંદુનું પ્રાચીન ગારવ યાદ આવે છે. જે શીયળ સાંચવવા રાણકદેવી સતી થઈ; જે શીયળ સાંચવવા ચિતોડની વિરાંગનાઓ ભરમ ભુત થઈ, જે શીયળ સાંચવવા સોનરાણી મોતને આમંત્રણ આપવા તૈયાર થઈ; તે શીયળની તેં કંઈ કિંમત ન કરી? તને આમ કરવું શું ઘટારત હતું? જે દેશમાં જે ગામમાં તારા માફક અનાયારી કામો બને છે, તે દેશને, તથા તે રાજ્યને ધિક્કાર છે. તું તારા હવે પછીના દિવસો પ્રભુ સ્મરણમાં ગાળ. કલ્પાંત છેડી દે, તે દીનદયાળુ જરૂર તને સહાય કરશે. સુરદાસ. પણ તારા માફક અનાયારી કર્મોથી બાળપણમાં દોષીત બન્યા હતા; છતાં તેઓ ઇશ ભક્તિથી પ્રભુપદ પામ્યા. પ્રભુ તારૂં શ્રેય કરો.

શાન્તા—ઓ દયાની પવિત્ર મૂર્તિ મુકતા બેન! આજે તે મારા જીવનનું સાર્થક કર્યું. મલીન પાણીના વહેનમાં ગંગાજી મળતાં જેમ તે શુદ્ધ થાય છે, દીપક પ્રગટ થતાં જેમ અંધકાર દૂર થાય છે, તેમ આજ તો તારા જ્ઞાન દીપકથી

મારી ચક્ષુ ખોલ્લી છે. બેન મને માફ કરજે. હવે તો રાજસિંહના દરબારમાં જ મારે જવું જોઈએ.

મુકતા—શાન્તા ! ત્યાં જઈ તું શું કરીશ ?

શાન્તા—હું શું કરીશ ? જો સાંભળ. ગુલાબરાયના પાંચઠ્ઠ કાર્યમાં મેં અગ્રેસર ભાગ લીધો છે, આ કામના બદલામાં ગુલાબરાય મને ઇનામ આપનાર છે, માટે બેન ! હું અહીંથી ત્યાં ઇનામ લેવા જઈશ.

મુકતા—ચાહવા ! ત્યારે તો હીરા મોતીના હારથી તું રેલમછેલ બનીશ કેમ ?

શાન્તા—ભુલા મુકતા ! હું એ ઇનામ લેવા બહુ દુઃખ આજીવન સુધી કેઈ આયો મહીલાએ આવું ઇનામ નહિ લીધું હોય. આ ઇનામ એવી રીતે મેળવીશ કે પાપોઓના ભલા અને જુરા પાપીન્ટ કર્મો બહાર કરી ફરીથી આવા સ્વચ્છંદી કામ પુનઃ કદી ન થાય. બેન માફ કરજે, હું હવે રાજસિંહના દરબારમાં મળીશ; આમ કહી શાન્તા ચાલતી થઈ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પુનઃપર ચડેલો, મહેન્દ્ર.

મિત્રદ્રોહીકૃતગ્નઃ યઃ સ્વપ્નદિવાકરૈઃ ।

તે નરાનર્કમ્ યાન્તિ યાવન્નદિવાકરૌ ॥

મિત્રદ્રોહી, કૃતઘ્ની, અને વિશ્વાસઘાતો મનુષ્યો સુચંચંદ્ર તપે ત્યાં સુધી નર્કમાંજ પડ્યા રહે છે.

પરમાત્મા આપણા માંગણીક કાર્યની પહેલ કરતાં પહેલાં ઇચ્છાઓ, વૃત્તિઓ નીતિનું બીજ, અને ગાઢ અનુરાગ બુદ્ધિ છે. આપણા ધારેલ કામ માટે કામની વિશાળતા, કઠીનતા, અને શક્યતા, આ ત્રણ બાબત ઉપર પુખ્ત વિચાર કરવાની જરૂર છે. શુભ કામ થવા દુર્લભ છે, પણ અનાયાસે દુષ્ટ પાપી કર્મો સહેજે થઈ જાય છે. સત્તાના દોર દમામમાં, માયાના મદમાં, ઘણી વખત મનુષ્ય ન કરવાના કામ કરી બેસે છે, કઈક રાજાઓ પોતાની સત્તા બેસાડવા પ્રજા પર અવનવા કાયદા લાગુ કરેજી જાય છે. અલબત્ત, રાજાએ ઇશ્વરી અંશ છે, તેની સત્તાને પ્રજાએ માન આપવુંજ જોઈએ, પણ તે કયારે? તે સત્તા અધર્મી હોવી ન જોઈએ, ન્યાયનું પુનઃ કરનારી હોવી ન જોઈએ! લોક મતના અવાજને ગુંગળાવી નાખનારી હોવી ન જોઈએ! રાજા અને પ્રજાનો સંબંધ ગાડીના બે ચક્ર બરાબર છે. એક ચક્ર અટક્યું, તો બીજા ચક્રની તાકાત નથી કે ગાડી ચાલી શકે, જે દેશમાં, રાજા અને પ્રજામાં ઐક્યતા નથી, બંનેની અન્યોઅન્ય દ્વેષ લાવના નથી, તે દેશ કદી પણ ઉજ્જવળ બનવો અસંભવિત છે. માટે દરેક ધાર્મિક રાજાએ પ્રજામતના અવાજને માન આપવુંજ જોઈએ.

સત્તાનો બે રસ્તે ઉપયોગ થઈ શકે છે. સત્તા એ બે ધારી લેખાંડની ધાર છે, બે તેનો સન્માર્ગે ઉપયોગ થાય તો તેના સમ બીજી કોઈ શક્તિ નથી, પણ આજ સત્તાનો બે ગેરઉપયોગ થાય તો પ્રજામાં અરસ પરસ બેદીત્રી, તથા નાફરમાનીફેલાય છે. એ સત્તા સામે જ્યારે ખરો મનુષ્ય બહાર પડે છે, ત્યારેજ તે પાપી સત્તાનો અંત આવે છે.

રાજસિંહની સત્તા સ્વાર્થમય, ક્ષત્રી કુળને એળ લગાડનારી તથા પ્રજા દ્રોહી હતી. આ સત્તા સામેજ મહેન્દ્ર મરણીયો થઈને બહાર પડ્યો, તેને રાજસિંહના પ્રપંચી કારસ્થાન, મણીપુરનું અંધેર, તથા ગુલાબરાયના દગાબાજ ભયંકર કર્મો પોતાની ચક્ષુ સમક્ષ તરી વળ્યા, આવાં દુષ્ટ મનુષ્યોના જીવન સંસારમાંથી સદાને માટે નષ્ટ કરવા તથા પ્રજામાં શાન્તીનો વિજય વાવટો ફરકાવવા તે બહાર પડ્યો.

ઘોર રાત્રીનો સર્વત્ર અંધકાર પથરાયો હતો. હિંસક પ્રાણીઓ પોતાની વિકાળ ચીસથી જંગલમાં ગર્જના કરી પોતાનો શિકાર શોધવા નીકળી પડ્યા હતા; તેને બેઈ બીજા ગરીબ પ્રાણીઓ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા જંગલની ગીચ ઝાડીમાં છુપાઈ જતા હતા. મુકતા જેલમાં બેઠી હતી. તેને આજની રાત્રી અગમ્ય તથા ભયંકર ભાસવા લાગી, હરહમેશની સહોદર શાન્તા પણ આજે ચાલી ગઈ હતી. મુકતા વિચાર કરવા લાગી, શું શાન્તા જેવી તરૂણ સુંદરી આવા પ્રપંચી કારસ્થાનમાં સપડાય તે આટલી બધી નીચ બની હશે? મારા શિરછત્ર મહેન્દ્ર પર ખુનો આરોપ મુકાયો તે વાત શું સાચી હશે? શું આવા દુઃખદાયક પ્રસંગમાંજ અમારા બંનેની જીંદગી પુરી થશે? પરમાત્મા હવે તો જરા સામું જો, મારા ક્યા અઘોર પાપની સજા આજે હું આ કારાગ્રહમાં લોગવી રહી છું? શું હવે મારું શિર પટકાવી મારે

આત્મહત્યા કરવી? જો તેમ કરીશ તો મહેન્દ્ર શું જાણશે કે મેં તેના વારતે શા શા કળે સહન કર્યાં? મેં? એકવાર પણ જો તેની મુલાકાત થાય તો મારા મનની સર્વ જાત તેને જણાવી પડી આ હુઃખી જીવનનો અંત આણું.

આખી રાત્રી તેણે આગ હૃદયભેદક કલ્પાંત કરવામાં ગાળી. પ્રાતઃકાળ થયો; તેણે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તે પ્રયત્ને અહીંથી નાસી છુટવું; પણ ચંદ્રપ્રભાએ મને ફરી મળવાનું વચન આપ્યું હતું, માટે જો તે મળે તો મહેન્દ્ર વિષે કંઈપણ ખુલાસો તેની પાસેથી મળશે. તે મહેન્દ્રને આહે છે, તે દીને મહેન્દ્રનું નામ સાંભળતા તે કેવી ચકીત થઈ હતી? શું મારો પ્રિય મહેન્દ્ર! તેના પ્રેમમાં તો નહિ ફસાયો હોય? ના, ના, તેમ તો નજ બને, દેખાવ પરથી તો ચંદ્રપ્રભા દયાળુ જણાય છે. જો આજે તેની મુલાકાત થાય તો ગમે તે પ્રયત્ને તે વાતનો તેની પાસેથી સાર મેળવું. એટલામાં સામેથી ઘોડે સ્વાર આવતો જણાયે. મુકતાએ વિચાર્યું કે મારો પ્રિય મહેન્દ્ર આવતો હશે પણ તેને શી ખબર કે હું અહીં છું? શાન્તાના કહેવા પ્રમાણે જો તેના પર ખુનનો ખોટો આરોપ મુકાયો હોય તો પછી તે છુટા કરાંથી હોય? પ્રભુ તેનું શ્રેય કરજે.

ઘોડેસ્વારને નિહાળનાં મુકતાએ પોતાની આંખ બંધ કરી, અને ઠોલી કે આવી પહોંચ્યો ધર્મનો ખુની!

રાજસિંહ આજ ઉદ્ઘાસમાં હતો. તેણે ધાર્યું હતું કે શાન્તાએ મુકતાને સમજાવી મારા તરફ તેનું દાલ લલચાવ્યું હશે. તેણે આવતાની સાથે, જેલની ચોપસ દ્રાઈટ ફેંકી, પણ શાન્તા જોવામાં આવી નહિ. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે મારે તો મુકતાનું કામ છે, શાન્તા હોય ન હોય કે તેથી મારે શું? આમ વિચારી મુકતા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો.

રાજસિંહ—મુકતા ! શું વિચાર કરે છે ?

મુકતા—વિચાર બીજો શાનો ? ફક્ત એક માત્ર પ્રિય મહેન્દ્રનોજ.

રાજસિંહ—મુકતા ! હવે તો તું તેની આશાજ છોડી દે, તેના શીરે ખુનનો આરોપ હોવાથી તેને મોતની શિક્ષા આપવામાં આવશે. મેં ચોખાસ તેને પકડવા સિપાઈઓ મોકલ્યા છે, તે સત્વર અહીં તેને પકડી આવવા જોઈએ. માટે માન, અને મારી સાથે લગ્ન કરી સુખી થા.

મુકતા—કુમાર ! આ બોલો આપને ન ઘટે, દુઃખીને મદદ કરતાં થવું તેને બદલે મહેન્દ્ર પર ખોટું ખુનનું આળ ચડાવી શા માટે પ્રભુના ગુન્હેગાર બનો છો ?

રાજસિંહ—આ સર્વ ગુન્હા તારા માટેજ કરું છું, જો તું તારો પ્રેમ મને અર્પણ કર તો મહેન્દ્રને સર્વ વાતે સુખી કરી તેને અઢળક રાજ્ય વેલવની સાથે સુખી આપું, પણ તે બધો આધાર તારા બોલ ઉપર છે.

મુકતા—ગંધુ ! આવી નીચ વાત કરી શા માટે મને સતાવો છો ? મારો ટેક એકજ છે. પાણી વડોવવાથી શું માંગણ મળશે ? હવે મને છ'છેડવી છોડી દો, તમારી સાથે વાત કરતાં પણ મને શરમ આવે છે.

રાજસિંહ—મુકતા, તીરસ્કાર યુક્ત વાત સાંભળવા હું તારો પાસે આવ્યો નથી, પણ તારા પ્રેમના પ્યાસી તરીકે અહીં આવ્યો છું.

મુકતા—કામાંધ ! મારામાં તે શું જોયું ? માત્ર દેહ પર તને મોહ થવાનું કંઈ કારણ ?

રાજસિંહ—મુકતા, તારા ગુણબદ્ધ ચૌવનના ખીલેલા ભાગમાં હું રસ ચુટવા આપના છું.

„ રસ રંગ ભરી તું પ્રિયતમા, રસ રંગથી છત્રકાય છે,
 „ ભેઈ તને આ પ્રેમ બાળા, આ હૃદય અગ્નિ થાય છે,
 „ મીઠા, મધુરા ગાત્ર પર, લાલો શું કોમળ વ્યાપતિ,
 „ આ બાહુ કમ્પે ભેટવા, શોભા રસીલી આપતી.

મુકતા—ચુપ કર ચંડાળ ! ખેંચી નાખ આ તારી બાંતતી જબાનને, મળ મુત્રથી ભરેલા આ હાડપિંજર ઉપર તું શું મોહ પામ્યો છે ? જો આ આંખપર મોહ પામ્યો હો, તો તે કાઢી આપું કે જેથી તારા જેવી પાપની મૂર્તિ પુનઃ જોવા ન પામે. જો લોહીના વિકારથી વિકસાયેલા આ જંગા ઉપર મોહ પામ્યો હો તો તે જંગા ચોરી આપું. બાલ બોલ કામાધ કુતરા, કઈ ચીજ પર તું મોહ પામ્યો ત ?

રાજસિંહ—કોના આધાર પર આવા ગર્વિષ્ટ શબ્દો બોલે છે ? તું બંધુ છે કે તું પરવશ છે હું ચાહે તે કરવા, આ સ્થળે શકતી માન છું.

મુકતા—નીચ, જેને કોઈનો આધાર નથી; તેનો બેલી પરમાત્મા છે.

” નહિ આધાર જેને છે, પ્રભુ બેટી થશે તેનો,

” કનયો કાન નંદનો લાલ, ભુલે છે કુટ તું શેનો,

” જ્યમ ધર્મ રાજની સદા, સત્ય ધર્મ માં માત એક છે,

” ત્યમ સતી ક્ષત્રાણી તણો, સંસારમાં પતી એક છે.

રાજસિંહ—શું તને મોતનો ડર નથી ? જીવની પરવા નથી ?

મુકતા—ના, શુદ્ધ ક્ષત્રણીઓ પોતાનું શીયળ સાંચવવ
મોતથી ડરતીજ નથી.

- „ સતી નારી જીવની પરવા કદી કરતી નથી
 „ જે વરી એકજ નાથને, તે અન્યને વરતી નથી
 „ નારી નથી તે નાગણી, જે પાપથી ડરતી નથી
 „ રમણી નથી તે રાક્ષણી, જે શીયળ સાંચવતી નથી
 „ કટકા ચતા આ દેહના, મમ શીયળને ચુકું નહિ
 „ છે પ્રાણ ચેતન દેહમાં, મમ મહેન્દ્રને જીવું નહિ.

રાજસિંહ—શા માટે હઠ કરી મોતને આમંત્રણ આપે છે ?
 હું જીવ જતાં પણ મારી આશા પુર્ણ કરીશ. શુભાની બાળા
 યાદ રાખજે કે

- „ રહી જેલખાનામાં, યૌવનને રૂપ સડી જાયે,
 „ ઉછળતું આ ચમકતું લેહી, માટીમાં મગી જાયે
 „ જોઈ લે ભર્યું છે તારું મોત, આ જીવલેણ સંચામાં,
 „ આજે ભર્યો ક તારો અંત, આ વજ્રમય તમંચામાં.

મુકતા—ભલે ચાહે તેટલો જીવમ ગુઝર. હું પણ હવે
 મરવાને તૈયાર થઈ છું.

- „ જોઈએ તો ઉતારી શીશ આપું, શીશની વીણી બનાવી લે,
 „ જોઈએ તો ચીરી ચામ આપું, ચામનું કફન બનાવી લે,
 „ જોઈએ તો કાઢી હાડ આપું, હાડની એડી રમણી લે,
 „ જોઈએ તો ચીરી જાંગ આપું, તેને નર્કનું સ્થાન ધારી લે,
 „ અરે જોયે તો નસોના તાર આપીશ, પરંતુ મન નહિ મળશે,
 „ જોયે તો નિચોવા લોડી આપીશ, પરંતુ તુજ આશ નહિ ફળશે.

વાંચક! આપણે મુકતા તથા રાજસિંહને અહીં છોડી પ્રભા
 તથા મહેન્દ્ર તરફ વળીએ.

મહેન્દ્ર આ સમયે કોયપર બેસી બુઝીજ ઘટના ઘડી રહ્યો હતો. મહેન્દ્રને પોતાના તરફ લક્ષ્યાવવા માટે પ્રભાએ સુશોભિત વસ્ત્રાલંકારો સજ્યા હતા. તે બિચારીને શું ખબર કે મહેન્દ્ર આજે શી નવાબુની કરનાર છે? તેના વિચાર દરેક પળે બદલાતા હતા, તેને આજે ક્યાંય ચેન પડતું નહતું. તેણે અંતરમાંથી ઉંડો નિશ્વાસ નાખ્યો. અને બોલ્યો. પ્રભુ ! મારે ક્યાં સુધી આમ સ્વસ્થ બેસી દિવસ કાઢવા ? હું શુદ્ધ ક્ષત્રી વીરનર હોવા છતાં નાદાન માફક આમ કર્મ પર આધાર રાખી ક્યાં સુધી બેસી રહીશ ? હવે તો આ જમાનો એવો છે કે મારે તેની તલવાર. તલવાર નામ તેના મુખ પર આવતા સામેની ભીંત પર તેની નજર પડી. તરત શમશેર મ્યાનસહીત હાથમાં લીધી, અને પ્રભા પ્રત્યે બોલ્યો.

મહેન્દ્ર—પ્રભા આતું નામ શું ?

પ્રભા—આતું નામ તલવાર છે. એ નીચ રાજસિંહની તલવાર છે. તેને તમે મુકી દો, તે તમને લાગી જશે.

મહેન્દ્ર—ના પ્રભા તું બુઝી, આ તલવાર રાજસિંહની નહિ, પણ પરમાત્માએ આપેલી ભેટ સમજું છું. જો જો પ્રભા ! મને જોઈ આ તલવાર શરમય છે, મને જોઈ તે પોતાનું તેજ ઝાંખું કરી નાખે છે. એ શા માટે એમ કરતી હશે ?

પ્રભા—એને તમારા તરફ દયા આવતી હોવી જોઈએ કે આવા સુકુમાર બાળકે મને શા માટે હાથમાં લીધી ?

મહેન્દ્ર—ના ના, તે મારી દયા નથી ખાતી, પણ મને ધિક્કારે છે. મને જોઈ તે લજ્જવાય છે પ્રિય તલવાર ! હવે શરમાઈશ નહિ, અત્યાર સુધી મારા જીવનમાં તું મારા હાથમાં આ પ્રથમજ અવેલી છે. આટલું કહી તેને મુખન કરવા લાગ્યો.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આ શું કરો છો ? કંઈ બેસો, તે તમને ગાંઠા કહેશે.

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! હું તો ગાંઠા છું, દિવાનો છું, બ્યારથી મારા હાથપર આ તલવાર આવી છે, ત્યારથી હું વધારેને વધારે વેરની આગમાં દિવાનો થયો છું.

પ્રભા—પણ આ તલવાર કંઈ આપ શું કરશો ?

મહેન્દ્ર—હું શું કરીશ ? પ્રભા સાંભળ, ખરાખર સાંભળ. આજે આ રણધેલી તલવારથી હું હુટ જીવોને યમદ્વાર પહોંચાડીશ.

પ્રભા—એમાં તો હું કંઈ પણ સમજતી નથી. પ્રિય મહેન્દ્ર આમ કરી તમે મને શા માટે શા બમમાં નાંખો છો ?

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! નથી સમજતી તો હવે ખરાખર સમજ લે. મારી આ સ્થિતિ કરનાર એ નીચ રાજસિંહનો આ શમશેરથી બાન લઇશ.

પ્રભા—તમે તો દિવાના થયા છો, આમ કરી શા માટે તમે તમારા મગજને તપાવો છો ?

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! હજી હું દિવાનો થયો નથી, દિવાનો તો હું હવે થઇશ વેરની આગમાં જરૂર આજે હું દિવાનો થઇશ.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આપ આવા બોલ બોલી મારા જીવને તમે દુઃખી કરો છો. પ્રભુએ આપેલા સુખના સમય શા માટે જતો કર્યો છે ?

મહેન્દ્ર—પ્રભા મારા સુખનો દિવસ તો સદાને માટે અસ્ત થયો છે. તે ક્યારથી તે તું બાણ છે ? બ્યારે બગીચામાં મુકતીના ઠંઠમાં બીબા પ્રેમીનું મીલન બેસું ત્યારથીજ આજ

મુખનો દિવસ નાશ પામ્યો છે. મારા આશાના તાર સાથે અગ્રી રહેલા નાવને તેણેજ મધ્ય સમુદ્રમાં ડુબાડી દીધું. ઓ પણ પ્રભા ! તે નવીન રાજકુમારના, મુકતાના, તથા હીચકારા રાજસિંહના ગાજે શા હાલ થયે તે તું જાણે છે ?

પ્રભા—તો શું આપ તેની સાથે લડવા માગો છો ?

મહેન્દ્ર—હા ! આ રણઘેલી શમશેર એજ આજથી મારી સહોદર છે, આનાથી હું મારી ધારેલી આશા પૂર્ણ કરીશ, પાપીએને પાપની શિક્ષા આપી તેને આ શમશેરથીજ ચમદાર પહોંચાડીશ. વેરનો બદલો વેરથીજ લઈશ. હૃદયમાં પ્રગટી રહેલી આગ-જ્વાળાને આનાથીજ શાન્તિ આપીશ. હવે આ સંસારમાં મારું પ્રિય કોણ છે ? પ્રિય શબ્દપર અંગાર ઉઠો, રનેહમાં ભયંકર દાવાનળ પ્રગટે, આ શમશેર એજ મારી જીવનદોરી ! આ સમયે એજ મારી કામધેનુ ! એજ મારો ગુરૂ ! એજ મારી રક્ષક ! અને એજ મારી જીવન જ્યોતિષે, એજ મારું શ્રેય કરશે. એનાથીજ વિશ્વમાં હું સત્યતાની ઝાંખી કરાવીશ, તથા કુલટ કામાંધ નરપશાચોના બદ્ધકૃત્યો ખુલ્લા કરી અધર્મ, તથા અનીતિને વિશ્વમાં છાપરે ચડાવીશ. પ્રભા ! આ શીર તારું ઋણારબધી છે, મારા પર તે અનેક ઉપદારો કર્યા છે, તારી રનેહભરી અમીમય દ્રષ્ટિ હું કોઈ કાળે વિતરી શકું તેમ નથી. આ બધા ગુણનો બદલો હું સમય આવ્યે આપીશ, કદાચ તેમ નહિ આપું તો વિશ્વના પ્રતીપાળક વિશ્વંભરના દરગારમાં તો જરૂર આપીશ હવે મને જવા દે.

પ્રભા—મહેન્દ્ર ! આમ ન બોલો, મને તરછોડી ન જાઓ, મને ન દુશાઓ. તમારા સિવાય આ જગતમાં મારું શુભેચ્છક કોણ છે ? મને એકલી મુકી તમારે આલ્યા જવું એ શું તમને લાગત છે ?

મહેન્દ્ર—શ્રી પુત્રોએ જે ફરજ બજાવવી એમ, તે ફરજ હું બજાવું એ શું મને ઘટારત નથી ?

પ્રભા—ત્યારે તો મારે તમારા પ્રેમમાંજ જીવી મરવું કે ?

મહેન્દ્ર—પ્રભા ! તું મને ચાહે છે, હું તને ચાહું છું, બંનેની ચાહના પ્રેમમય છે, છતાં તારી ચાહના દેહ પ્રેમમાં મને ભસ્મ કરવાની છે. મારી ચાહના તારા વિશુદ્ધ પ્રેમને પ્રગટીત કરવાની છે. તું યુવાનીના મદમાં અંભર તારૂં ભાન ભુટી છે, હું જો તારી માફક વળું; તો ત્રિશ્વમાં આપણે બંને હીણાર્થશું, શુદ્ધ સ્નેહ પર સદાં તાળાં દેવાશે. કામાંધ કીડાએ દેહ પ્રેમમાં પટકાઈ જઈ વિષય વાંચના પુર્ણ કરે છે. તેમ આપણે શા માટે કરવું જોઈએ ? મારાથી તેવો મલીન પ્યાર થઈ શકે તેમ નથી. હવે મારો બધો મોહ નાશ પામ્યો છે. ફક્ત વેરની ધુનમાંજ હવે હું દિવાને છું, હવે તો શત્રુના શોર લોહીના કુવારાથી ઉગ્રવીશ ત્યારેજ મને શાન્તિ થશે.

પ્રભા મહેન્દ્રને કંઈ કહેવા જતી હતી, એટલામાં જેલખાનામાંથી હૃદયભેદક અવાજ સંભળાયો કે “અરે આ નરાધમ મનુષ્યના પંજમાંથી મને કોઈ બચાવો” મારા શોયળનું રક્ષણ કરો.”

વાંચક ! મુકતા રાજસિંહના પંજમાં જેલખાનામાં સપરાઈ છે, તથા દુષ્ટ રાજસિંહ તેના પ્રેમની માગણી કરી રહ્યો છે. તે વાત આગળ તમે જાણી ગયા છે, દુષ્ટ રાજસિંહનો વીનવણીનો બ્યારે મુકતાએ ઈન્કાર કર્યો ત્યારે આ નરાધમ તેના પર કુદી પડ્યો, મુકતાને જમીન પર પટકી, આથી, મુકતાએ આક્રંદમય ચીસ પાડી કોઈની મદદ માગી. આ જીમ સાંભળી મહેન્દ્ર સમજી ગયો કે આ તો નીચ મુકતાનીજ કારમી ચીસો છે, મારે અને

તેને હવે શું? હવે મારે તેનું મુખ શા માટે જોવું જોઈએ? પુનઃ મુકતાએ ચીસ પાડી; અરે મહેન્દ્રરાજ! મારા પ્રાણેશ! તમો ક્યાં છો? આ દુષ્ટ રાક્ષસના પંજમાંથી મને છોડાવો. અરેરે! કેઈ ક્ષત્રીવીર જાણે મારી વહારે ધાઓ.

મુકતાની આ કારમી ચીસ સાંભળી પ્રભાનો તિરસ્કાર કરી મહેન્દ્ર શમશેર લઈ જલખાના તરફ જવા લાગ્યો, પ્રભાએ તેને તેમ કરતો અટકાવ્યો, અને બોલ્યા.

પ્રભા—મહેન્દ્ર! તમો સાહસ કરી તમારી જીંદગી જોખમમાં નાખો છો, શું તમો રાજસિંહનો પરાજય કરી શકશો?

મહેન્દ્ર—પ્રભા! રાજસિંહ તો શું? પણ ગમે તેવો વીર ક્ષત્રી જાણે આ સમયે મારી સમક્ષ ઉભો રહી શકે તેમ નથી, વિશ્વમાં મને હવે મૃત્યુનો પણ ડર નથી. હવે જીવીને પણ કરવું શું? આ બધા પ્રપંચી બનાવે માફ હૃદય વીંધી નાખ્યું છે. હવે તો મારા બધા દુશ્મનોને સંહાર કરી, તેના રૂધીરથી આ ભવાનીને સ્નાન કરાવીશ ત્યારેજ મને શાન્તિ થશે.

પ્રભા—મહેન્દ્ર! હજી માનો, શું સાહસ કરી આજે તેનું શીર ઉડાવવા માગો છો?

મહેન્દ્ર—હા! તે આજેજ! આ સમયેજ મેં દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે.

ઉડશે શીર ઠોકરોથી, શત્રુના મેદાનમાં,
લોહી પીશે તલવાર આજે, યુદ્ધના તોફાનમાં;
જીવ લઈશ કાં જીવદઈશ, પણ પ્રતિજ્ઞા તોડું નહિ,
મુકતા તથા તેના ચારને, જીવતાં છોડું નહિ.

ધ્યાનત પડે મુજપર, જો જીવતા જવા દઉં,
હેવાન શત્રુ રાજસિંહનું, રૂપિર આજે હું પીઉં
મનુષ્ય નહિ પણ દંત્ય તું, હેવાનનો હેવાન છે,
યાદ રાખજે રાજસિંહ, આજે જાનપર તોફાન છે.

ચમકતી વીજસમ જવાની તૈયાર થા. આજે મારી પ્રતિજ્ઞા
પુરી કરવી તારા હાથમાં છે. એટલામાં પુનઃ મુકતાની કારમી
ચીસ સંભળાઈ.

મહેન્દ્ર—આવું છું. આવું છું, તારી મદદે આવું છું; જો
કે તું તો વિશ્વાસ ઘાતી છે, પણ હું તો મારો ક્ષત્રી ધર્મ
ખજાવવા આવું છું.

આ વખતે મહેન્દ્રની આંખમાંથી આગનો વાદળ વર્ષાતો હતો. તે
ખુલ્લી તલવાર લઈ ચંપ્રભાના મકાન નીચે કુદી પડ્યો. અને જોલ
પાસે રાજસિંહ ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો,

રાજસિંહ સંભળા.

“ ઉડી જાશે ફના થાશે; મગજમાં જે હશે કાંટો.”

“ જેઠાઈ જાશે પલકમાં, અગર જે ધુંચશે કાંટો.”

રાજસિંહ—કોણ ભિખારી મહેન્દ્ર ! યાદ રાખજે કે
વારે ચડ્યો છે; આ નારની, પણ ઓળખે છે તું મને,
સંભાળી સામો આવજે, આજે ના જીવતો છોડું તને

જા ભિખારી જા, હજી પણ ચેતાવું છું કે જીવવાની ઈચ્છા
હોય તો એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય સત્તર અહીંથી ચાલ્યો જા.

મહેન્દ્ર—શું હું ન બોલું ?

ઈજ્જત વહે હિંદ નારની, ને વિર શું સાંખી રહે,
 દેવાય દાંડી યુદ્ધની, ને મર્દ શું બેસી રહે.
 વનવન રખડતા કેશરી, શું હિચાર ના બોલે;
 સાજ પર પડે હાથ, તો શું તાર ના બોલે.

રાજસિંહ—મહેંદ્ર મને લાગે છે; કે આજે તું તારા મોતને
 સાથે લાવેલ છે હજ તું આ રાજસિંહની બહાદુરીને નથી જાણતો
 મારી આ એક આંખથી આ જંગલ આખું ઘુમે છે. શંત્રુઓ
 મને બેતાંજ પોતાનું શીર મારા ચરણમાં નમાવી ચાલતા થાય છે.

જોઈ આ રાજસિંહની તલગરને,
 પહાડો પજુ પોતાનું માન મુકે,
 ધરણી મમ ધબકારથી ચક્ર સમ રોલતા.
 ગર્ભણી નારના ગામ છુટે.
 જોઈ આ સિંહની જનુની આંખને,
 શત્રુઓ બધા કમ કમે છે.
 સાંભળી આ વીરની ગર્જનાને,
 નલ મંડળ બંધુ થર થરે છે.

મહેંદ્ર—મુલ્યો રાજસિંહ; તું ભુલ્યો, આ બરાડા પાડવાનું
 મેદાન નથી. આ દોલતસિંહનું ઘર નથી કે આ વીર કેશરી ડરી
 જશે. બરાડા તો ગધેડા પજુ બહુ પાડે છે. આ આગળનો
 મહેંદ્ર નથી, કે તમારા બરાડાથી ડરી જશે. એ દિવસ ગય. હવે
 તો હું મરણીયો થયો છું. આજે મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે—

“લાસ રખડશે તારી આ મેદાનમાં,
 મરતાં તને કફન મળશે નહિ;”
 “કાગને ગીધ ખાસે એ લાસને,
 આગને તે કદી પામી શકશે નહિ.”

- “ મેઘની ગજના સાંભળી કેશરી,
પટકતો શીશને પહાડ સાથે.”
- “ તેમ આ મહેન્દ્ર પણ વેરની આગી.
ધુમતો કાળ થઈ તુજ માથે.”
- “ ગખમ છે જગરમાં આગ સળગી રહી,
પી તુજ લોહીને શાંત થાયે.”
- “ ગમકતી તલવાર આ અપીરી થઈ રહી.
ચીરતી હૃદયને પાર બાયે ”

આટલું કહી મહેન્દ્ર વિકાળ સિંહની માફક રાજસિંહ પર તુટી પડ્યો, રાજસિંહ જમીન પર પટકાતાં મહેન્દ્રને વિનવણીથી કહેવા લાગ્યો મહેન્દ્ર! મને માફ કર. હું શરણાંગત છું, ક્ષત્રીએ પરાજય પામેલા વીરને માફી બક્ષવી એ તેનો ધર્મ છે, આ સમયે મારી પર દયા કરી મને માફ કર, મને જવા દે। મને જીવતદાન દે, આજ પછી હું તારું નામ નહિ લઉં.

મહેન્દ્ર—મેલ, બેલ રાજસિંહ કયાં ગઈ તારી બહાદુરી? કયાં ગઈ તારી રાજસત્તા? કયાં ગયા તારા મદદગારો? શું કોઈ તારો મદદગાર નથી?

રાજસિંહ—બહાદુર મહેન્દ્ર! મને છોડી દે. મને રાજ્ય સોગવવાની હમેશ છે. મને જીવતદાન દે. આજથી સોગવ ખાઉં છું; કે મુકતા મારી બેન છે. હું તમોને મારા રાજ્યમાં મોટી પદવી આપીશ.

મહેન્દ્ર—રાજ્યની લાલચ! અરે રાજ્યની લાલચ દોલત-સિંહને આપતાં ન ધરાયો, કે એ લાલચ મને આપે છે. રાજસિંહ આજે તારો નાશ કરવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે, છતાં પણ મને ક્ષત્રી ધર્મ યાદ આવે છે કે જમે તેવો ગુન્હેગાર પણ જો તે

માફી માંગે તો તેને માફી આપવી. જો મારે તારો નાશ કરવો હોય તો અહીં શી વાર છે? પણ ના, ના, તારા જેવા ભીરૂ રાજકુમારને મારતાં મને શરમ આવે છે. ઉઠ બેઠો થા, રાજસિંહ હું તારો દુશ્મન છું પણ હું તને એક ઉદાર સરત પર માફી આપુ છું. તે સાંભળ. તારા શીશને મરાચલુમાં નમાવી જ્યાં સુધી મારી નજર પડે ત્યાં સુધી ચાલ્યો જા. મોતની બીકથી બીકણ બનેલો રાજસિંહ તરતજ મહેન્દ્રના ચર્ણુમાં મસ્તક નમાવી પાછે પગે ચાલતો થયો. મુકતાને જોતાંજ તેને બગીચાનો બનાવ પુનઃ યાદ આવ્યો, કે ધાવેદમાં મુકતાનો હાથ પકડી બોલ્યો.

મહેન્દ્ર—નીચ! વિશ્વાસઘાતી! પ્રપંચી મારા જેવાને ઉઠે કુવે ઉતારી અધવચથી દોર તોડનારી કાગી નાગણ તારો મદદે પેલો તારો નવીન પ્રિય ન આવ્યો કે મારું નામ લઈ મદદ માંગવા તને વખત આવ્યો?

મુકતા—પ્રિય મહેન્દ્ર! આપ આ શું બોલો છો? હું શું વિશ્વાસઘાતી; ના, ના. નાથ મેં કોઈપણ ગુન્હો કર્યો નથી. હું નિર્દોષ છું.

મહેન્દ્ર—બસકર અપ્સરાના રૂપમાં છુપાયેલી ડાકણ તું નિર્દોષ કાં?

મુકતા—નાથ! હું સમજી શકતી નથી; કે આપ શા માટે આમ બોલો છો? અરેરે! તમારા માટે મેં અનેક કષ્ટો સહન કર્યા છે. દિનરાત તમારા નામની માળા જપતી હું દિવસ ગુબારું છું. તમારા મેળાપની આશાએ હું આ દેહ રાખી રહી છું; છતાં આપ મારા ઉપર આટલા રોષે શા માટે ભરાઓ છો?

મહેન્દ્ર—હજી પણ તું તારું પાપ છુપાવે છે? મેં મારી આંખથી જોયું કે તું તારા બીજા સ્નેહીના કંઠમાં હાથ નાખી જોમ કરી રહી હતી તથા દિલ ચીલાવી રહી હતી. મુકતા તને અને તારા કુળને ધિક્કાર છે.

મુકતા—નાથ, નાથ. આપ આ શું બોલો છો? શું હું બીજા પ્રેમીના પ્રેમમાં? બોલો; સ્વામી તદ્દન બોલો. આ આપનો જન્મ છે.

મહેન્દ્ર—અરે કામાંધ હુટ પીશાયણી હજી તારૂં પાપ છુપાવે છે? શું કરૂં કે તું સ્ત્રી જાત છે; નહિ તો તારી જીંદગીનો અંત અહીંજ આણત, જે પ્રથમથીજ મને આવી ખબર હોત, તે હું તારો સંગ ન કરત. હું ન હોતો ધારતો કે તું મારા જીવનમાં કાંટાડપ થઈ પડીશ. હું તે સમયે ન સમજી શક્યો કે તારા બોલવામાં હજાહજા વિષ રેડાયું છે.

“અંદર લયું હોય ઝેર, ઉપરના ભાવ જીદા છે.

“પ્રથમ બોલે મધુરા બોલ પછીના બોલ જીદા છે.

“હસ્વાનો ભાવ જીદો છે, રડવાનો મર્મ જીદો છે,

“સમજી, ના શક્યો હું, કે તારા અંતરનો ભાવ જીદો છે.

“ઉપરથી બતાવે શીતળતા, પણ અંદર આગ સળગે છે,

“સમજી ના શક્યો ત્યારે કે, નારી જીગરમાં નાગરાખે છે.

મુકતા—ન બોલો નાથ આમ ન બોલો! આપ મારાપર બોલો આજ ન મુકો. દેવના સોગન ખાઈ કહું હું કે હું તદ્દન નિર્દોષ છું. જે મેં આપના સિવા અન્ય પ્રેમીપર દ્રષ્ટિ કરી હોય તો મારા દેહમાં કીડા પડે. લાવો સ્વામિ મને તલવાર આપો. હું મારૂં હૃદય ચીરી મારી પવિત્રતાની ખાતરી કરી આપું કે મારી નસેનસમાં મહેન્દ્રનું નામ પ્રસરી રહ્યું છે કે નહિ? એ તલવારથી શુદ્ધ ક્ષત્રાણીના હૃદયની કિંમત કરી આપું, આમ કહી મુકતા મહેન્દ્રના હસ્તમાંથી શમશેર ખેંચવા ગઈ એટલે મહેન્દ્ર તેને પિઠ્ઠરથી કહેવા લાગ્યો.

મહેન્દ્ર—હુબ્હુ પાપીણી! તારું શ્યામ મુખ મારાથી દુર કર, આમ કહી મહેન્દ્રે મુકતા પર પોતાના ચરણની એવી ઠોકર મારી કે જે ઠોકરથી મુકતાનું શીર જેલના દરવાજા સાથે ભેસથી અથડાયું, અને તેમાંથી રૂધીરની ધારા વહેવા લાગી.

મુકતા—હું નિર્દોષ છું, સ્નેહી શું? પ્રેમી શું? હું કંઈ સમજતી નથી.

મહેન્દ્ર—ચુપકર! એક ગુંડો છુપાવવા બીજો ગુંડો ન કર.

મુકતા—હું પરમાત્માના સોગન ખાઈ કહું છું કે હું કોઈ વાતમાં જાણતી નથી.

મહેન્દ્ર—સ્રી ચરિત્રના ગુહાર્થ પાઠ ભણી, કાકલુદી ભરેલા બોલ ન બોલ, તારું પાપ મેં નજરો નજર ભેટ્યું છે, તે શું ખોટું?

મુકતા—૧૬૧ ખોટું પ્રિય કુમાર તદ્દન ખોટું! હું આપની ભુલનો ભોગ ધઈ પડું છું, કુમાર દવા કરો નિર્દોષ પર આજ ચણવી ઈશ્વરના ગુંડેગાર ન બનો. પરમાત્મા મારો સત્યતાની ખ્હાર કરશે.

મહેન્દ્ર—પરમાત્માનું! પવિત્ર નામ તારા મુખમાં ન શોભે, શું પરમાત્મા એવો અન્યાયી છે કે તારા જેવી પાપીણી ની રક્ષા કરે?

મુકતા—ઓ પતિપાવની સરીતાઓ! જળ, સ્વળ, તથા વનમાં વિહાર કરતા પુણ્ય દેવતાઓ! જંગલમાં ઉગેલા વૃક્ષો કોઈ તો મારો ખ્હારે ધાઓ, અરેરે! હું નિર્દોષ દોષીત થાઉં છું. કેમ કોઈ બોલતું નથી? ઓ જગતના તાત્ત્વ! તું શું કરે છે? સત્યતાની ખ્હાર કરવામાં તું શા માટે વિવંબ લગાડે છે?

હું પવિત્ર નથી? મારા હૃદયમાં મહેન્દ્રના નામનો ધોધ વહેતો નથી?
શું હું પાપીણી છું? આ પ્રભુ! ભરા સલામાં લાજ લેતી વખતે જેમ
દ્રોપદીની રક્ષા કરી હતી, તેમ આ વખતે હું દીનદયાળુ તું મારી
બહાર શા માટે કરતો નથી? તું ગરીબનો બેલી છે, છતાં મારી દાદ
કેમ લેતો નથી? તું આમ કરીશ તો તને દયાળુ કોણ કહેશે?
નથા, આ શ્રી હરિ આમ છેક નમેરો નથા,

મહેન્દ્ર—પાપીઆ પોતાના પાપને છુપાવવા ઘણાં
કલ્પાંત કરે છે તેમ તે પણ ઠીક આજે તાલ જમાવ્યો.

મુકતા—પ્રભુ! હવે હદ થાય છે! શું હું ખરેખર પાપીણી છું

મુકતાનો હૃદયભેદક વિલાપ ભેઈ વીરમતી તરતજ ત્યાં
આવી પહોંચી, અને હુ થી બેલી. મુકતા! પરમાત્મા સત્યતાનોજ
સહાયક છે, પણ સત્યની કસોટી ક્યાં સિવાય તે મદ ગાર થતો નથી.
મહેન્દ્ર! ભ્રમણામાં ન ભુત્ર, ચેન, આ બધા પ્રપંચી કારસ્થાન છે,
મુકતા નિર્દોષ છે. તે શુદ્ધ ક્ષત્રાણી વીરમાળા સદા પવિત્ર રહી છે.
તેના જેવી આર્ય બાળાથીજ હિંદુનું પ્રાચીન ગારવ શોભે છે.
તેના જેવી વીરમાળાથી આ નંદનવન સમ જણાતો
ભારતવર્ષ હજુ પણ પોતાના તેજથી ઝળહળી રહ્યો છે તેની તપ-
શ્રીયા એજ હિંદુનું જવાહીર! તેનું પતિવ્રતાપણું એજ હિંદુનો
અમુલ્ય વારસો! મહેન્દ્ર હવે સાહસ ન કરીશ, મુકતા નિર્દોષ
છે, તું ભ્રમણામાં છે, પ્રભુ તમારું શ્રેય કરશે.

મહેન્દ્ર—શું મુકતા નિર્દોષ! હું ભ્રમણામાં! આ કોણ
બોલ્યું? આ બોલ મારી દયાની પવિત્ર દેવીનાજ! ક્યાં ગયા? શું
તે આલ્યા ગયા? શું આ કમભાગ્યને દર્શન આપ્યા વિણ પાછા
ગયા? અરેરે તેણે મને કેટલી વાર બચાવ્યો? આમ કહી મહેન્દ્ર
મુકતા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, મુકતા! તું મને માફ કરીશ?

મુકતા—ન બોલો, ઓ મારા જીવનના આધાર આમ બોલી
મને દોષીત ન કરો.

મહેન્દ્ર—મુકતા ! બગીચામાં તારી સાથે રાજકુમાર હતો
તે કોણ ?

મુકતા—તે તો શાન્તા હતી !

મહેન્દ્ર—નહિ, તે રાજકુમાર હતો.

મુકતા—કુમાર ! હું સત્તાગી બહિર કડું છું કે શાન્તાએ
તે સમયે કુમારનો પોષાક પહેર્યો હતો, અને હાસ્ય રસમાં તે
મને બનાવતી હતી. તે સમયે તમારા વિયોગના દુઃખે મારા નય-
નમાં નીર ભરાયાં, તે મારા કંઠમાં હાથ નાખી આંસુઓ લુછતી હતી.

મહેન્દ્ર—ત્યારે શું આ બધા પ્રભાનો પ્રપંચ ?

મુકતા—હું કેમ કહું ?

મહેન્દ્ર—મુકતા ! મારા જીવનની દેવી ! આ બધા પ્રભાના
પ્રપંચ છે. આ પ્રપંચમાં તું પુરી ફસાઈ. મારા હસ્તેજ તે બળમાં
તું આ સમયે ફસાણી. અરેરે ! મેં પ્રથમથીજ કંઈ પણ બણ્યા
સિવાય તારા પર દુઃખને ડુંગર તોડી પાડ્યો. તને નિર્દોષને મેં
અપરમપાર તિરસ્કારચુકત શબ્દોનો પ્રહાર કર્યો. મેં તને પડતા
પર પાડુ મારી. અગ્નિમાં ઘી હોમ્યું, આ સમયે હું તારો
ગુન્હેગાર છું. જો જો, તારા શીરમાંથી ટપકતું રૂધીર
મારા આ અવિચારી કર્મથી મને આપ આપી રહ્યું છે.
જંગલના વનચર પક્ષીઓ પણ તારું રૂધીર જોઈ કીલ કીલ
કસી મને ધિક્કાર આપતા ઉડી જાય છે. સુર્યનારાયણે પણ પોતાનો
પ્રકાશ ખેંચી લઈ પૃથ્વી પર અધકાર ફેલાવ્યો છે. અરેરે
આશુ જગત માસપર ઉશ્કેરાયું હોય એવો મને ભાસ આવે છે.

મુકતા ! તું મને મારા આ હુપ્ટ કમની માફી આપીશ ? જો તું મને માફી આપીશ, તોજ આ સર્વે પ્રયંડ પડાડો ! વૃક્ષો ! પશુ પક્ષીઓ ! દેવાધિદિયો ! બધા માફી આપશે, આમ કહી મહેન્દ્ર મુકતાના પગમાં પડ્યો. આ જોઈ મુકતા હસ્ત જોડી મહેન્દ્રને કહેવા લાગી.

મુકતા—મારા મુગટ મણી ! મારા પ્રિય ક્રયકર ! આમ કરવું તમને શોભે ? આમ કરી તમો મનેજ પાપીણી બનાવો છો. એ આપ શું જાણતા નથી ? હુંજ તમારા ચરણ કમળમાં વાસો કરનારી દાસી તેને આમ કરી આપ લક્ષ્મીઓ છો, કાન ! હવે તમો રૂદ્ધ કરતા અટકો ! હું તમોને માફ કરવા લેશ માત્ર અધિકારી નથી, માફ તન, મન, તથા ધન આપજ છો, ત્યારે મારી પાસે શું રહ્યું ? છતાં પરમાત્મા પાસે માફી માંગો કે જે અંતર્યામી આપણા વિદ્વાત દુર કરી આપણું શ્રેય કરે.

એટલામાં સામેથી ગુલાબરાય તથા બીજા ઘોડેસ્વાર આવતા જણાયા. આ જોઈ મુકતા ભયથી બોલી, પ્રિય મહેન્દ્ર ! ચેતો સામેથી દુશ્મન આવતા જણાય છે.

મહેન્દ્ર—પ્રિયા ! એમાં ડર શાના : ક્ષત્રી પુત્રોને તો દુશ્મન સાથેજ જીવન વ્યતીત કરવું એજ તેના કર્મમાં લખાયેલું છે. આ શબ્દ બોલે છે, ત્યાં, સૈનિક સહિત ગુલાબરાય આવી પહોંચ્યો અને સિપાઈઓને હુકમ કર્યો કે મહેન્દ્રને પકડો.

મહેન્દ્ર—ગુલાબરાય, તું કેને પુછીને મને પકડવા આવ્યો છો ?

ગુલાબરાય—રાજસિંહના હુકમથી ! મહેન્દ્ર ! તું જાણે છે કે તારા માથે ખુનનો આરોપ છે. માટે સત્તર મારે શરણે થા,

નહિતર તને એકલો જાણી આ બધા સૈનિકો તારા પર તુટી પડશે.

મહેન્દ્ર—એકલો એટલે શું ? મારું બાહુબળ તમોને પુરા કરવા શક્તિવાન છે, શું એક સુય તમામ અધિકારનો નાશ કરતો નથી ? એકજ સિંહ આખા વનરાયને ગળવતો નથી ?

ગુલાબરાય—બંધનમાં સપડાયો, છતાં અભિમાન છોડતો નથી ? મહેન્દ્ર ! આ બહાદુરના ધા હજી તે જાણ્યા નથી.

મહેન્દ્ર—ગુલાબરાય, તારામાં બહાદુરી કેટલી છે ? તે હું બરાબર જાણું છું. રાજસિંહની તથા તારી બહાદુરી તો મેં તે દિવસ ચંદ્રપ્રભાના ઘરમાં બરાબર જોઈ છે, તે દિવસ શું તું બુલી ગયો ?

ગુલાબરાય—મહેન્દ્ર ! હજી તો રાજસિંહના ઝપાટાને તું નથી ઝાળખતો.

મહેન્દ્ર—સર્વને ઝાળખું છું કે

દગાબાજ છે એ રાજસિંહને ખાયલો તું સારથી
કંપતા સૈનિક તે આ મહેન્દ્રની તલવારથી
જે હતા રણવીર તે તો સ્વર્ગના વાસી થયા
સાપ સાં ચાલ્યા ગયા, પણ લીંસોટા બાકી રહ્યા.

ગુલાબરાય—હજી અભિમાન છે ?

મહેન્દ્ર—આ તલવાર પર શુમાન છે.

પાછળથી રાજસિંહે આવી મહેન્દ્રને પકડી લીધો. મુક્તા મુર્છા ખાઈ જમીન પર ઢળી પડી. સૈનિકો મહેન્દ્રને પકડી ચાલતા થયા.

વીણા તથા રંગરાગમાં, રજની બધી વીતી ગઇ,
આશા હતી ને અંતરે, તે આજ નિરાશા થઇ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પ્રભાનો પશ્ર્ચાતાપ.

નાસ્તિ કામસમો વ્યાધિર્નાસ્તિ મોહસમો રિપુઃ ।

નાસ્તિ કોપસમો વહિર્નાસ્તિ જ્ઞાનાત્પરં સુખમ્ ॥

કામના સમાન અન્ય વ્યાધિ નથી. અજ્ઞાન સમાન કોઈ કટ્ટો શત્રુ નથી. ક્રોધ સમાન કોઈ દાવા નળ નથી, અને જ્ઞાન સમાન કોઈ સુખ આપનારું ફળ નથી.

મુખ માથે શિંગડા હોતા નથી, તેમ વિદ્વાન પુરૂષો માથે કાંઈ હીરા મોતીના હાર ઉગતા નથી, કોયલ અને કાગ દેખાવમાં એકજ રંગના બંને જણાય છે, પણ જ્યારે તેના મુખમાંથી વાચા પ્રગટે છે ત્યારે આપોઆપ બંનેની પરીક્ષા થઈ જાય છે.

ક્રોધ મનુષ્યનો મહાન વિરોધી કટ્ટો શત્રુ છે, ક્રોધી મનુષ્યથી સારા કાર્યો થઈ શકતા નથી. માટે ક્રોધાવેશમાં કંઈ પણ કાર્યો કરવાજ નહિ.

જયચંદ્રના ક્રોધે પૃથુરાજનો નાશ થયો.

સંત પુરૂષો ક્રોધને વશ થતાજ નથી, અજ્ઞાની પામર જનો-જ ક્રોધને વશ થાય છે. દુર્વાસા સરખા મહાન પ્રચંડ ઋષીનો ક્રોધથી પરાજય થયો ત્યાં પામર માનવીની શું આશા ક્યાંથી રખાય? પ્રભા ક્રોધાવેશમાં રાજસિંહનું ખુન કરવા તત્પર થઈ, ક્રોધી મનુષ્ય પોતાનું કદી પણ હીત કરી શકતો નથી, તે પછી સામા મનુષ્યનું તે હીત ક્યાંથી કરે? ચંદ્રપ્રભા પણ ભયભીત હોયે રાજદરબારમાં રાજસિંહ પ્રત્યે વેરનો બહોલો વેરથી હેલાં તત્પર થઈ.

મહેન્દ્રના ગયા પછી પ્રભા પોતાના મકાનમાં એકલી રહી અત્યંત કલ્પાંત કરવા લાગી, તેને દુનીયાનું સુખ, દુનીયાનો વેલવ અને દુનિયા પરના દરેક સાધનો ઝેર સમ જણાવા લાગ્યા. પોતાના હસ્તથી થયેલા દરેક પાપોપર જ્યારે પ્રભા વિચાર કરવા લાગી; ત્યારે તેને બહુજ પસ્તાવો થવા લાગ્યો. અરેરેરે મેં પાપીણીએ આ બધું તરકટ શા માટે રચ્યું? આ સંસારમાં મનુષ્ય દેહ મહાન દુર્લભ ગણાય છે. કઈક ભવના સુકૃત્યથીજ આ દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, છતાં આ દેહે 'મેં' શું સુકૃત્ય કર્મ કીધું? અરેરે યુવાનીના આવેશમાં છલકાઈ જઈ રાજસિંહ સાથે નાસી આવી, મારા કુળને, મારા શ્વસુર પક્ષને, તથા ક્ષત્રી કુળને એમ લગાડી પુનઃ મેં મહેન્દ્રપર શા શાટે પ્રેમ દ્રષ્ટિ કરી? પતીવ્રતા આ એ અન્ય પુરૂષ તરફ શા માટે ભાવના રાખવી જોઈએ? મેં પાપીણીએ ન કરવા જોઈતા, ન થવા જોઈતા, દરેક કાર્ય કર્યાં. આ બધું કરવાનું કારણ? મહેન્દ્રપર પ્રેમ દ્રષ્ટિ! આટલું કહી બળડતી બંધ થઈ. પુનઃ દિવાનાની માફક દગ્ધ હૃદયે ખોલવા લાગી. શું મહેન્દ્રનો પ્રેમ મેળવવામાં મેં કંઈ બાકી રાખ્યું છે? નિર્દોષ સુકૃતાપર ખોટું આળ ચડાવ્યું; મદીરા પી અધમમાં અધમ પાપ મેં કર્યું. હું પાપણી હતી, છતાં મેં પાપણીએ બીજાને પણ પાપિષ્ઠ કરવા વિચાર કર્યો. આ બધું કરી મેં સાર શો કાઢ્યો? શું મારો પ્રેમ મહેન્દ્ર તરફ શુદ્ધ હતો? ના શુદ્ધ કેમ કહેવાય? સ્વાર્થીયો પ્રેમ તેને કેમ ન કહું? મહેન્દ્રના રૂપ રંગમાં હું અંતર્ધ, તેમાંજ મોહી, તેને આહો તેમાં મારોજ સ્વાર્થ. આ પ્રેમ શુદ્ધ નહિ, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં બ્રષ્ટ કરનારોજ પ્રેમ ગણાય, સીતા તારા, હમયંતી, અનુસુયા, તારામતી વિગેરે દેવીઓ વિશ્વમાં અમર નામના મુકી ગઈ તે પોતાના સતીત્વના પ્રભાવથીજ, હું દુષ્ટા તે વિત્ર દેવીઓના નામ ઉચ્ચારવા લાયક પણ હવે રહી નથી, પ્રભુ! માફ હવે શું થશે? આ રૂપમાં અંગારા પડે

મેં મારા સૌંદર્યમાં અંબઈ જઈ કંઈક ભ્રમીત કર્મો કર્યા, આ બધા પાપની શિક્ષા પ્રભુ મને શી કરશે? હવે પસ્તાવો કર્યો સાર શો? પાણી પીધા પછી ઘર પૂછ્યે આશય શો? વર્ષા રૂતુ ગયા પછી કણબીનું ડહાપણ શા કામનું? બધું થવાનું થઈ ચુક્યું, હવે તો કરેલા ગુહાની પ્રભુ પાસે શિક્ષા લેવા જવું એજ ઉત્તમ છે. છતાં પણુ તે પહેલાં નિર્દોષ વીર કુમારીકા મુકતાની માફી માંગી તેની પાસે સત્યવાત જાહેર કરવી એમાંજ માફ ભુવણ છે આમ વિચાર કરી પ્રભા મુકતા પાસે આવી. મુકતા લોહીલોહાણુ સ્થિતિમાં જેલમાં પડેલી હતી. તેને પોતાના શરીરનું પણ ભાન ન હતું. આ બનાવ નિહાળતાં પ્રભાએ પોતાનો પાલવ ફાડી મુકતાના શીરે પાડે આંધ્યો; જેભાન મુકતા બબડવા લાગી. વ્હાલા મહેન્દ્ર! કુમાર શું? પ્રેમ શું? હું કંઈ જાણતી નથી. હું નિર્દોષ છું.

.આ શબ્દ પ્રભાના કાનપર અધરાતા તેની આંખમાંથી પણ આંસુ ઝરવા લગ્યા. મારી ભુલના ભોગનું આ મેનું ગંભીર પરીણામ આવ્યું છે? આ વિચારે પ્રભાનું મગજ ફરો ગયું, ધીરજ ધરી તે મુકતા પાસે એરી શીતળ જળના સંચયનથી મુકતા શુદ્ધિમાં આવી. તે ઉડી અને પ્રભાને વળગી પડી બોલી. પ્રભા! હું નિર્દોષ છું તે શું તું જાણતી નથી? જે જાણતી હો તો મારા પ્રિયની બ્રમણુ શા માટે તું દુર કરાવતી નથી? પ્રભાએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શુદ્ધ હૃદયના આવેશથી આપ્યો. તે મુકતાને કંઈ વળગી પડી અને બોલી મુકતા! ખરેખર તું નિર્દોષ છે. હુંજ દોષિત છું. જ્હેન તું મને માફકર. આમ કહી પ્રભા મુકતાના ચરણ પાસે પડી ગઈ. મુકતા તો આ બનાવ જોતાંજ આશ્ચર્યમાં પડી કે પ્રભા આ શું કરે છે? તે પોતાનું રૂદન ભુલી ગઈ. પણ ઉલટી પ્રભાને હિલાસો દેવા લાગી. તેને ઉદ્દેશી મુકતા બોલી પ્રભા! આમ કરવું તને ઘટારત છે? મોટાએ નાનાની

માફી માંગી તેના પગમાં પડવું એ શું નાનાને શરમાવવાનું કામ નથી? બેન! તને આમ ન લાગે.

પ્રભા—ગુન્હેગાર નિર્દોષ પાસે માફી માગે તેમાં દોષ શો?

મુકતા—તને કોણ ગુન્હેગાર કહે છે?

પ્રભા—હું પાપણી હજારવાર ગુન્હેગાર છું, અને તારી માફી માંગવા લાયક છું.

મુકતા—શા માટે?

પ્રભા—મેં તારૂં બહુજ અનિષ્ટ કર્યું છે. તારા પ્રિય મહેન્દ્રને ભાંભેરી શાન્તાને કુમારનો પોષાક પહેરાવી તેની સાથે તને પ્રેમમાં વાત કરતા બતાવી મેં રજનું ગજ કર્યું છે. બેન! કહે બેઠકો આ તારી લોહીલોહાણ હાલત કરનારી હુંજ કુટ રાક્ષણી ખરી કે? હું તારી માફી માંગવા લાયક ખરી કે?

મુકતા—હું માફી આપવા લેશ માત્ર લાયક નથી. પ્રભુ તમારા અપરાધ ક્ષમા કરશે.

પ્રભા—એમાં પ્રભુને માફ કરવાનું કંઈ કારણ? પ્રભુએ તો આવા ગુન્હેગારને કુરમાં કુર શિક્ષા કરવીજ બેઠકો.

મુકતા—બેન! અધિરી ન થા! શાન્તિથી બેસ. શા માટે ક્રોધ કરી તારૂં હૃદય ઉશ્કેરે છે?

પ્રભા—હવે આ હૃદયમાં જીવનના અંત સુધી શાન્તિ નથી. જેણે બીજાને શાન્તિ આપી નથી, તે શાન્તિ ભોગવવા સરળયેલોજ નથી; તો પછી હું શાન્તિ ક્યાંથી પામું?

મુકતા—ત્યારે હવે તું કરીશ?

પ્રભા—મને આ સ્થિતિમાં મુકનાર નરાધમનો હવે હું જાન લઈશ.

મુકતા—શ્રી જાતિ હોવા છતાં બેન તારામાં આટલું શાય' ક્યાંથી આવ્યું ?

પ્રભા—વીર ક્ષત્રાણીઓ ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે, ત્યારેજ તેનામાં શાય' દીપી નીકળે છે.

મુકતા—તને આ સ્થિતિમાં મુકનાર કોણ ?

પ્રભા—નરાધમ રાજસિંહ.

મુકતા—બેન ! તારી માફક મારી પર તેણે અનહદ જુદમ કર્યો છે, મારા ભોળા પિતાશ્રીને ભભેરી તેની પાસેથી લગ્નનું નકકી કરી તે દુષ્ટ મને અહીં લાવ્યો, મને મારા બહાલા મહેન્દ્રથી વિખુટી પડાવી મારા આ હાલ કરનાર તે દુષ્ટ રાજસિંહ છે.

પ્રભા—મુકતા તેના પાપનો ઘડો ભરાઈ ચુક્યો છે.

જે જગરમાં તેણે મને લલચાવી હતી; તે જગર ચીરી હવે હું મારા દેહનો અંત આણીશ. આટલું કહી તેણે કમરમાંથી કદાર કાઢી મુકતાને પુછ્યું.

પ્રભા—આનું નામ તને આવડે છે ?

મુકતા—હા એ તો કદારી છે.

પ્રભા—આનો કોણ ઉપયોગ કરી શકે ?

મુકતા—વીર પ્રતાપી ક્ષત્રી બચ્ચા સમય પ્રમાણેજ આનો ઉપયોગ કરી શકે, તેજ તેને શોભાવી શકે.

પ્રભા—ભુલ્લી મુકતા, બોલતા ભુલ્લી, હવે તો વીર ક્ષત્રી પુત્રાને બદલે વીર ક્ષત્રાણીએજ આનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ; અથવા હિંદની પતિવ્રતા નારીએ આ કદારીને પોતાની નાની મહેન સમજી રાત દિવસ તેને સારવારમાં રાખવી જોઈએ.

મુકતા—જીઓને આ કદારી રાખવાનું કંઈ પ્રયોજન?

પ્રભા—પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ વધારે કિંમતી પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા.

મુકતા—અરૂં બેન, દુષ્ટ આપી મનુષ્યો પોતાની પાપ વાંચના તુષ્ટ કરવા માગે, તો આ કદારીથી તાત્કાલીક તેની વાંચના પુરી કરવી અરૂં કે?

પ્રભા—અમાં સંશય શો? મુકતા મને જવાની રજા નમાવે જો આ કદારી હવે અધીરી થઈ રહી છે.

મુકતા—પ્રભા બેન! તમો દિવાના માફક આમ ન બોલો. આ કદારી છોડી દો. નહિતર કોધાવેલમાં તમો વખતે આપઘાત કરશો.

પ્રભા—હું આપઘાત કરું? શા માટે? મેં કોનો ગુન્હો કર્યો છે? હું મારા હૃદયમાં શા માટે એને સ્થાન આપું? આ કદારને હું ત્યાંજ સ્થાન આપીશ કે જેણે મને લલચાવી પટાવી મારા સ્વામિથી વિખુટી પડાવે ત્યાંજ સ્થાન આપીશ. અરેરે! મને ભિખારણ બનાવી પોતાના દાવપેચમાં રમાડી જે મને અહીં લાવ્યો તેના હૃદયમાંજ આ કદારને સ્થાન આપીશ.

મુકતા—બેન! તે રાજકુમાર છે, તારાથી તેના પરંજય નહિ થાય.

પ્રભા—તે રાજકુમાર હોય તેમાં મારે શું? જેને સંસારમાં જીવનના લહાવા લેવા બાકી હોય તેનેજ મૃત્યુનો ડર બીજા મરણીયાને શું? માફે ચાહે તે થાઓ, પણ એક વખત તો આ કદારીથી રાજસિંહના પ્રાણ હરીશ, તે પણ કયાં? ભરદર-બારમાં, આમ કહી પ્રભા પુર્વ દિશા નિહાળી વળી બબડવા લાગી, રાજસિંહ તૈયાર થજે. જે પ્રભાની તું હૃદયથી આહના

કરે છે; જેને મળવા તારૂં દીલ અધીરૂં થઈ રહ્યું છે; જેને ભેટવા તારૂં આતુર મન ઉછાળા મારી રહ્યું છે; તેજ ચંદ્રપ્રભા આજે તારા ઉછળતા હૃદયમાં આ ચમકતી કટારીને સ્થાન આપવા આવે છે. રાજસિંહ! તારા સૈનિકો તારા સખધીઓ! તારા પાયદળ લશ્કરના ભડવીર સિપાઈઓ! સર્વને આજે તૈયાર કરી રાખજે. આજે તારી મનુષ્ય જાતની છેલ્લી પળોનો હિસાબ કરીનેજ હું તારી પાસે આવું છું. રાજસિંહ ચેતજે.

“ મિત્ર હેવાનનો તું છે, તો લાડકી શયતાનની હું છું;

“ બગીચો પુષ્પનો તું છે, તો વીજળી આકાશની હું છું;

“ આજે દુનિયાં બધી જોશે, કે કોણ જીતે કોણ હારે છે,

“ અહીં હું વચ્ચે છે આત્મબળ; તું પહેલે કિનારે છે.

વાંચક! આ બોલતી વખત પ્રભાને પોતાના શરીરનું જ્વાન ન હતું; તેના શિર કેશ છુટા છવાયા જમીન સુધી પડી રહ્યા હતા. પહેરેલા વજ્ર ધુળમાં રંગાંગાઈ ગયા હતા; છતાં આવી બેભાન અવસ્થામાં મુકતાને કહેવા લાગી. મુકતા! મને માફ કરજે. હું પાપીણી મરવાજ સરજાગેલી છું. તારા સાચા સ્વામિ મહેન્દ્ર છે, પ્રભુ તારા બંને પ્રેમાળ દરશનિઆનું શ્રય કરે એ મારો ખરા અંતઃકર્ણનો આશંકા છે, મુકતા જાઉં છું, જતી વખત પણ કહેતી જાઉં છું કે ટુંક સમયમાં તમે બંને વિશાળ રાજ્યના માલીક થશો. મને માફ કરજે, આમ કહેતી પાછું જોતી આગળ વધતી દિવાની થયેલી પ્રભા અદશ્ય થઈ. મુકતા તેને કંઈ પુછવા જતી હતી, પણ તેનો બિહામણ અહેરો જોઈ કંઈ બોલી શકી નહિ, તેના ગયા પછી મુકતાએ પણ મણીપુરનો રસ્તો લીધો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ન્યાય મંદિર.

કુપ્રામવાસઃ કુલહીનસેવા કુમોજનં ક્રોધમુલ્લીચભાર્યા ।

પુત્રશ્ચમુર્ખો વિધવાચ કન્યા વિનામ્નિના ષટ્ પ્રઢહંતિ કાયમ્ ॥

કુપ્રામમાં નિવાસ, કુલહીનની સેવા, કુલોજન, કલ્યાણી કુલટા સ્ત્રી, મુખ પુત્ર અને વિધવા દીકરી આ છ અગ્નિ વગર બાળનારા મનુષ્યના કદામાં કદા શત્રુ છે.

- ,, નીજ કુળને ઉજ્જવળ કરી, જે દેશની સેવા કરે,
- ,, સન્માર્ગથી જીવન ગુજરી, પાપથી મનમાં ડરે;
- ,, દુશ્મન વખાણે અંતરે, એ સપુત લક્ષણ બાણવા,
- ,, બીજ બધા સંતાનને, કપુત મૌએ ધારવા.

 ક પુત્ર તારે છે, બીજે ડુખાડે છે. એકજ સુર્ય આખા વિશ્વને પ્રકાશમાન કરે છે. એકજ સીંહ આખી વનરાયને ગળવે છે. રામ, કૃષ્ણ, પરશુરામ, અર્જુન, કરણ, શંકરાચાર્ય, ભવભુતિ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ, પાણિની, વિક્રમ, ભોજ, ભરથરી, શિવાજી, તથા અકબર એકજ થયા, તારા, સીતા, મંદોદરી, ગાંગી દ્રૌપદી, કુંતા, ગાંધારી, અનુસુયા તથા દમયંતી એકજ થઈ. આ બધા મહાન દૈવિજીવો હિંદમાં અમર નામના મુકી ગયા છે. આધુનિક સમયના મહાન સંતસાધુ એકલા ગાંધી ત્રીશ કોટીની વસ્તી વચ્ચે અહિંસાનો જુઠો ફરકાવી સ્વદેશી ચળવળનો મહાન મંત્ર પઢાવી રહ્યા છે. આ બધા જીવો અમર છે. માટે એકજ સુપુત્રથી આખો દેશ ઉજ્જવળ થાય છે.

ભરત ખંડના ઇતિહાસમાં શુદ્ધ ક્ષત્રી રાજવંશીઓ મહાન પરાક્રમી કામો કરી પોતાના કુળની મહત્તા વધારી બચાવે છે. મળને

સુખે સુખી તથા પ્રજાને દુઃખે દુઃખી થવું એજ વીર ક્ષત્રીનો ધર્મ છે. પ્રજાને પુત્ર સમ પાળવી એજ ક્ષત્રીનું ગૌરવ છે. એનું નામજ ક્ષત્રી, ગૌ તથા બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવી એજ ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતીપાળક રાજા, બાકી બધા ઈન્દ્રવરણના ફળ માફક ખાલી દેખાવડાજ નામધારી રાજા કહી શકાય. આપણી વાર્તાના નાયક રાજસિંહના પિતા મહારાજા નરેન્દ્રનાથ શુદ્ધ સાત્વીક જીવન ગુજારનારા પરોપકારી નૃપતિ હતા, જ્યારે બીજી બાબુ તેનોજ પુત્ર રાજસિંહ અનાચારી, મિથ્યાભિમાની, તથા દાવપેચનીજ રમત રમનારો હતો. અનાચારીથી સુકૃત્ય કામ થઈ શકતુંજ નથી. અનાચારી પોતે પાપકર્મ કરે છે, અને બીજાને તેમાં હોમે છે. અનાચારથી રાવણ તથા કીચક બંધુનું કમ્પારી છુટે તેમ મૃત્યુ થયું, તો પછી રાજસિંહના જીવનની સુ આશા ક્યાંથી રખાય ?

નરેન્દ્રનાથનો રાજ્ય દરબાર આજે જનસમુહની મેદનીથી ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો. પછવાડેથી આવનાર મનુષ્યને જગ્યા મળવી દુર્લભ થઈ પડી હતી. આજે ન્યાયાધીશ ખુનનો કેસ ચલાવનાર હતા. રાજસિંહ તથા ગુલાબરાયે મહેન્દ્ર પર ખુનનો આરોપ મુક્યો હતો. દરબારમાં ચોપાસ ગમગીની છાઈ રહી હતી. મહેન્દ્ર બંધીવાન તરીકે કેદીના પીંજરામાં લોખંડની પહેરેલી બેડી સાથે ઉભો હતો. તેની શાન્ત ભવ્ય મુખ મુદ્રા પર નિર્દોષતાની છાયા જોવામાં આવતી હતી. બરાબર મુકરર ટાઈમે ન્યાયાધીશ આવી પહોંચ્યા, અને તરતજ મહેન્દ્રનું નામ પોઝ્યું. સિપાઈઓએ મહેન્દ્રને પીંજરામાં ઉભો કર્યો. ન્યાયાધીશ તેની જુબાની લેવા લાગ્યા.

ન્યાયાધીશ—તાફ નામ શું ?

મહેન્દ્ર—મહેન્દ્ર !

• ન્યાયાધીશ—શું ધંધો કરે છે ? તથા ક્યાં રહે છે ?

મહેન્દ્ર—ધંધો જંગલમાં રખડવાનો, તથા વસવાટ પણ ત્યાંજ છે.

ન્યાયાધીશ—તું કયા રાજ્યની રૈયત છો ?

મહેન્દ્ર—પિશાયના રાજ્યની હું રૈયત છું.

ન્યાયાધીશ—સભ્યતાથી બોલ, આ રાજ્ય દરબાર છે, તું જાણે કે આજે તારા માથે બુતનો આરોપ છે કહે બેઠાએ આ બાબતમાં તારો શું બચાવ છે ?

મહેન્દ્ર—મને આ દરબારમાં સત્ય ઈન્સાફ મળવાનો લેશ માત્ર સંભવ નથી; માટે હું આ દરબારમાં કંઈ બચાવ કરવા માગતો નથી.

ન્યાયાધીશ—તમે આમ બોલી આ અદાલતનું તથા આ બા રાજ્યનું અપમાન કરો છો, આ રાજ્યમાં કોને ઈન્સાફ મળ્યો નથી ? તે કંઈ કહો છો ?

મહેન્દ્ર—આ રાજ્યમાં કોને ઈન્સાફ મળ્યો છે ? પવિત્ર ઝોઝોની લાજ આ રાજ્યના દુષ્ટ અમલદારોને હાથે લેવાય છે તેને આપ શું સજા કરો છો ?

ન્યાયાધીશ—દરેકને આ રાજ્યનાં કાયદાની કલમના આધારે સજા કરવામાં આવે છે.

મહેન્દ્ર—તો પછી તમે ન્યાયાધીશ શાના ? આ રાજ્યનો અન્યાયયુક્ત કાયદાની કલમથી તમે ગુન્હેગારને સજા કરો છો, તેમાં ન્યાય મળવાનું રજૂજ કયાં ? તમે તમારા સ્વતંત્ર મનથી ઈન્સાફ આપી શકતા નથી. જેમ માસ્તર પાઠ શીખવી રાખે, તેમ તમે આ રાજ્યના કાયદાનો પાઠ ભણી ઈન્સાફ આપો છો. જેમ મદારી નોળીયાને નચાવે; તેમ તમે કાયદાનું પુછડું હાથમાં પકડી, નાચો છો. પછી તમે ન્યાયાધીશ શાના ?

ન્યાયાધીશ—બસ કરો; તમારી બોલતી જીભને અટકાવો; તમારી ઉપર કબલ ગુન્હો લાગુ પડે છે.

મહેન્દ્ર—તો બોલનારના મોં પર સીલ લગાવતા જાઓ; એટલે તમને જીભાની લેવાની તસ્દી ન પડે.

ન્યાયાધીશ—હજી પણ તમને ચેતાવું છું કે આ જીભ છોડી, તમારા બચાવની વાત પર આવો. ચોક્કસ તમને સત્ય ઇન્સાફ મળશે.

મહેન્દ્ર—મને શું સત્ય ઇન્સાફ મળશે? અરે માનવ જાતને તો તમે ઇન્સાફ નથી આપી શકતા, પણ બીન વાચક પ્રાણી ગરીબડી ગામાતા, જગતની પાલણુદાર જીવતી દેવી! આખા હિંદ દેશનું પોપણ કરનારી; માતા વિનાના રીખાતા બાળકને પવિત્ર દુધ પાઈ, મોટા કરનારી, બીબારીથી અમીર સુધી ઉપકાર કરનારી, પવિત્ર કામધેનુને પણ ઇન્સાફ આપી તેને બચાવી શકતા નથી. આપણા ધર્મમાં જણાવ્યું છે; કે જે મનુષ્ય હોવાને તવો કરે તે પછી આણે તો રાજ્ય હોય, કે રંક હોય, તે સર્વેએ પવિત્ર ગામાતાના એક લોહીના ટીપાંને બાંહે, તેણે પોતાના દેહની આદુ ત આપવી પડે તો આપવી. અરે ગામાતાના એક એક લોહીના ટીપામાં સહસ્ર હિંદ ભુમિના મનુષ્યોના મસ્તક આપવા પડે, તો આપવા; પણ ગામાતાને બચાવવી.

ન્યાયાધીશ—આ એક ધાર્મિક વિષય છે. ક્ષત્રી પુત્રો બનતા પ્રયત્ને ગોવધ અટકાવવામાં પાછી પાની કરતાજ નથી, પણ કોઈ પણ રાજ્યમાં કાયમ ગોવધ બંધ થયો છે? તેનો કોઈ પુરાવો છે?

મહેન્દ્ર—વર્ણાજ મજબુત પુરાવો છે. બહાદુર નરકેસરી અકબર બાદશાહ, કે જેણે પોતાની તમામ પ્રજા હુકમ કર્યો હતો; કે મારા રાજ્યની સરહદમાં જે મનુષ્ય ગામાતાની

ગરદન ઉપર છુરી ઉગામશે, તો તેજ વખતે તેની ગરદન ધડથી જુદી કરવામાં આવશે. એનું નામ રાજા, એનું નામ ન્યાયમુર્તિ. જ્યાં સુધી તે બાદશાહનું જીવન હયાત હતું, ત્યાં સુધી એક પણ ગોવધ હિંદ જમીન પર થવા પામ્યો ન હતો.

તે મુસલમાન હોવા છતાં દરેક હિંદી પ્રજા તેને પોતાનો પિતા સમજતી હતી. કોઈ પણ ગુન્હેગાર મુખમાં તૃણ લઈ માફી માંગે છે તો દરેક મનુષ્ય તેને ઉદાર દીલથી માફી આપી છોડી મૂકે છે, તો ગૌમાતા કે જે સદાય મુખમાં તૃણ લઈ ચરે છે, છતાં તેને ઇન્સાફ કેમ નથી મળતો? કહો જોઈ ન્યાય મુર્તિ! આપ એ ગૌમાતાની ફરીયાદનો શું જવાબ આપો છો? એ નિર્દોષ માતાના ગળાપર કાંતીલ છૂરી ચલાવનારને તમે શું સજા આપો છો?

ન્યાયાધીશ—તેને સજા આપવી તે કંઈ અમારા હાથમાં નથી, અમે રાજ્યના કાયદા વિરૂદ્ધ એક પણ પગલું ભરી શકીએ તેમ નથી.

મહેન્દ્ર—તો પછી શા માટે ન્યાયના આસન પર બેસી; તેને લજ્જાવો છો? ધર્મના ખૂની બની, હાથમાં અન્યાયની કલમ લઈ શા માટે નિર્દોષનું લોહી પી રહ્યા છો? તમે ન્યાય તખ્તા પર અફલ ઇન્સાફ તોળવા બેસો છો; છતાં તમારા સ્વ-તંત્ર મનથી તો ન્યાય આપી શકતા નથી. તો પછી શા માટે આવા પાપી રાજ્યને મદદ આપી તેને ટકાવી રહ્યા છે?

ન્યાયાધીશ—મહેન્દ્ર! ખુન કરી, ઉપરથી આ રાજ્યને ન્યાયના ખુની બનાવો છો? બોલો શામાટે તમે એક નિર્દોષનું ખુન કર્યું?

મહેન્દ્ર—કાણે કહે છે કે મેં ખુન કર્યું?

ગુલાબરાય—નીચ જુઠું બોલે છે? ખુન કરી રાજ્યની માફી માંગવાને બદલે ઉલટો સામે થાય છે?

મહેન્દ્ર—મારે ખુન કરવાનું કંઈ કારણ? મેં ખુન કર્યું; તેની કંઈ સાબીતી?

ગુલાબરાય—ધનને લોભે. એ મરનાર માણસ પાસે હીરા મોતીના દાગીના હતા, જે લુંટી લેવા માટે તેં તેનું ખુન કર્યું. અરે ખુન કરી મારી નજરની સામેજ નામ્ની ગયો, છતાં હજી સાબીતી પુછે છે?

મહેન્દ્ર—હળાહળ પ્રપંચ! તુરંત લક્ષ્મીના લોભે હું ખુન કરું? ના, ના. ન્યાયમૂર્તિ, જે તમે તમારા શુદ્ધ હૃદયથી પક્ષપાત વિના મને ઇન્સાફ આપી શકો તેમ હો; ન્યાયના આસન પર બેસી, અદલ ઇન્સાફ આપવાનો દાવો કરતા હો; તો આજે મને ખરો ઇન્સાફ મળવો જોઈએ. હું દેવના સોગન ખાઈને કહું છું કે મેં ખુન નથી કર્યું. ખુનને મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી. ધનને લોભે હું નિર્દોષનું ખુન કરું, તે ન્યાય મૂર્તિ આપ માની શકો છો?

રાજસિંહ—શા માટે નહિ? ધનને લોભે ભાઈ ભાઈનું ખુન કરે છે. મિત્ર મિત્રનું ખુન કરે છે. પુત્ર પિતાનું ખુન કરે છે તો તું તો ભૂખે મરતો બીખારી, તું ધનને લોભે કેમ ખુન ન કરે? આજે તને એ ખુનના બહલામાં મોતની સજા આપવામાં આવશે.

મહેન્દ્ર—રાજસિંહ! તું શું મુખ લઈ મારી સમક્ષ બોલે છે? શું એ દિવસને બુલી ગયો?

“દિવસ વધારે થયા નથી, છતાં છેક શું ભૂલી ગયો.”

“કહેતો હતો; માફી આપો મને, રંક જાણી છોડી દીધો.”

“શીશ નમાવતો હતો આ ચર્ણુમાં, યાજ શું વિસરી ગયો.”

“જીવતદાન આપો મને; એ બોલ શું ઉડી ગયો?”

રાજસિંહ—ચુપ કર હેવાન. તારે પણ આજે મોતની સજા પામ્યા પહેલાં આ સર્વ ન્યાય દરબારીઓનાં દેખતાં મારા ચર્ણુમાં મસ્તક નમાવવું પડશે.

મહેંદ્ર—ભૂલી ગયો રાજસિંહ તું ભૂલી ગયો. આ વીર મહેંદ્ર! તે શું તારા જેવા નરાધમનાં પગમાં પડશે? શું સિંહ તૃણ સુખપર લેશે?

“અરે ભુખે મરે છે કેસરી, પણ ઘાસ તે ચરતો નથી,”

“પ્રાણ આપે રણક્ષેત્રમાં, પણ વિર ગર્યો નમતો નથી”

“ઘરા ઉલટી જાય, વષાંદ રૂપીરતો વરસે;”

“સિંહ ખડ ન જાય, કદિ વાયુમાં અગ્ની ઝરશે,”

ન્યાયાધીશ—કોની સામે તમે આ વાત કરો છો તેનું તમને કંઈ લાન છે?

મહેંદ્ર—હા, હું સારી રીતે જાણું છું કે એ મહારાજા નરેન્દ્રનાથનો પાટવી કુંવર ઉર્ફે ઝરીયન પો ૧૬માં ચમકતો ખવીસ રાજસિંહ છે. ન્યાયાધીશ હું તેને સારી રીતે જાણું છું.

ન્યાયાધીશ—બસ કરો. અહીં હવે ન્યાય અપાય છે.

મહેંદ્ર—અહીં ન્યાય નથી અપાતો, પણ રાજસિંહે શીખ-વેલો પાઠ લણાય છે.

ન્યાયાધીશ—તમે દિવાના છો. તમોને તમારું મોત આ બધું બોલાવે છે. જ્યારે મનુષ્યનો કાળ નજીક આવે છે; ત્યારે તેને સિધ્ધો રસ્તો સુજતો નથી.

મહેન્દ્ર—ખરૂં છે: જ્યારે ઘો, મરવાની થાય છે, ત્યારેજ તે કસાઈખાનામાં જાય છે. આ રાજ્યનો પાણી હવે પાપનો ઘડો ભરાઈ ચુક્યો છે, નહિતર ગરીબ પર જીલમ થાય નહિ.

ન્યાયાધીશ—રાજ્યમાં ગરીબ કે અમીર સર્વને સરખો ન્યાય અપાય છે.

મહેન્દ્ર—બુદ્ધ્યા ન્યાયાધીશ તમે બુદ્ધ્યા. આ રાજ્યમાં તો સત્ય બોલનારના હોડ સીવી લેવાય છે.

ન્યાયાધીશ—શું તમોને મોતનો ડર નથી?

મહેન્દ્ર—સત્ય બોલનારા હમેશાં મરાણીયાજ હોય છે, તેને મોતનો ડર કદી હોતોજ નથી.

ન્યાયાધીશ—હવે મને સમજાય છે, કે તમોને મેં બચાવ કરવાને બોલવાની છુટ આપી તે મોટી ભૂલ કરી છે.

મહેન્દ્ર—તો તે ભૂલ હવે સુધારી લ્યો. કોઈ નિર્દોષ કે ગુન્હેગાર આવે, તેને રાજસિંહના કહેવા પ્રમાણે સજા આપી દેતા જાઓ.

ન્યાયાધીશ—તમારા બોલે બોલ પર મારો કોષ ઉશ્કેરાય છે. તમે ભયંકર સજાને પાત્ર છો. ગુલાબરાય તથા રાજસિંહના પુરાવા ઉપરથી ખુન તમેજ કર્યું તેમ સાબીત થાય છે. આજે તમોને હું એ સજા આપીશ; કે દુનીયા સાંભળી કમકમી ઉઠે ફરીથી આ રાજ્યની સરહદની અંદર કોઈપણ ખુન કરવાની પુનઃ હિંમત ન કરે. આજે તમોને હું એ સજા આપું છું કે તમારા જીવતા નખ ઉતારી, ભયંકર આગમાં તમોને જીવતા બાળી મુકવા.

ન્યાયાધીશની આ સજા સાંભળતાં પ્રેક્ષક વર્ગ કમ્પી ઉઠ્યો, સ્તિપાઈઓ મહેન્દ્રને પીંજરામાંથી ખસેડવા આવ્યા, એટલામાં તો દરબારમાં શોરમકોર મચી રહ્યો, અણુધારી એક યોગીની હાથમાં

ખુલ્લી કદાર લઈ મહેન્દ્ર પાસે આવી તેને લેટી પડી. આખી દરબારનું ધ્યાન આ બનાવ તરફ ખેંચાયું. મહેન્દ્ર સમજી ગયો કે મને દુઃખના દરેક પ્રસંગમાંથી મુક્ત કરનાર દેવી આ સમયે પણ આવી પહોંચ્યા. દેવીને જોતાં મહેન્દ્રની આંખમાં આંસુની ધાના વહેવા લાગી; તેને જોઈ યોગીનીનું હૃદય પીગળ્યું. વાતસલ્ય સ્નેહ યાદ આવ્યો, આ વખતે તેની ભવ્ય મુખાકૃતિ કોઈપણ મનુષ્યને ભય સમાન ભાસતી હતી. કોઈની પણ બીક કે પરવા કર્યા વિના મોટા સુરથી યોગીની મહેન્દ્રને પુછવા લાગી.

યોગીની--ખેટા ! તને અહીં બંધીવાન તરીકે કોણ લાવ્યું ? તથા આ બધું તોફાન શું છે ?

મહેન્દ્ર--માજી ! માન માથે ગુલામરાયે તથા રાજસિંહે ખુનનો ખોટો આરોપ મુક્યો છે, આ ખુનના વાંક માટે મને જીવતા બાળી મુકવાની કુર રાક્ષસી શિક્ષા કરી છે.

યોગીની--કોણે તને આ સબ કરી ?

મહેન્દ્ર--આ ન્યાયાધીશે. ન્યાયાધીશનું નામ સાંભળતાં યોગીની તેને પણ દિવાનાનો માફક પુછવા લાગી.

યોગીની--ન્યાયાધીશ ! આ નિર્દોષને તમે મોતની સબ કરી ?

ન્યાયાધીશ--કાયદા મુજબ તે ગુન્હેગાર છે, ગુન્હેગારને ન્યાય મુજબ શિક્ષા કરવી તે રાજ્યનો ધર્મ છે.

યોગીની--આ રાજ્યમાં ન્યાય છેજ ક્યાં ? આ રાજ્યમાં કોને ન્યાય મળે છે ? મને ઘણા વર્ષો થયા ન્યાય મળ્યો નથી, તો પછી બીજાને ન્યાય મળવાની આશા ક્યાંથી રાખુ ? ન્યાયાધીશ મને જાણ્યો છે ?

ન્યાયાધીશ—ના હું તમને જાણતો નથી.

એટલામાં મહારાજ નરેન્દ્રનાથ પધાર્યા, એ દરબારીઓએ ઉભા થઈ તેમનો સત્કાર કર્યો. દરબારીઓની વિચિત્ર વલણ જોઈ નરેન્દ્રનાથે ન્યાયાધીશને પુછ્યું.

નરેન્દ્રનાથ—ન્યાયાધીશ! આજે આ જાંધુ શું ધાંધલ છે?

• ન્યાયાધીશ—મહારાજ! આ ગુન્હેગારને દેહાંત દેહની શિક્ષા ખુનના આરોપ માટે કરવામાં આવી છે; સિપાઈઓ તેને જોલમાં લઈ જતા હતા, એ સમયે આ યોગીનીએ આવી આ વિચિત્ર વસ્ત્રો અખત્યા કરી છે, તે કહે છે કે આ રાજ્યમાં કોઈને પણ ન્યાય મળતો નથી.

નરેન્દ્રનાથ—યોગીની! વૈરાગ્ય વૃત્તિ ધારણ કરી છે, છતાં રાજદરબારમાં આવી ઉદ્વેગ કરવી તે તમારો ધર્મ છે? તમોને આમ કરવું ઘટે છે? શા માટે તમારે કહેવું જોઈએ કે આ રાજ્યમાં કોઈને ન્યાય મળતો નથી?

• યોગીની—હું ખુદ જાહેર કરું છું કે આ રાજ્યમાં અંધેર ચાલે છે.

નરેન્દ્રનાથ—સાહસીકપણના જોલ યોગીનીના મુખમાં નજ શોભે, તમારો કહેવાનો હવે આશય શું છે?

યોગીની—જાંધુ! હું નિર્દોષ છતાં મારા પર લયંકર કારસ્થાન રચાયા, તે આપ જાણો છો? જાંધુ નામ સાંભળતાં નરેન્દ્રનાથને પેતાની બેન વીરમતી યાદ આવી, તે યોગીનીને ધારી ધારી નિહાળવા લાગ્યા. મનમાં ચોક્કસ જાણી લીધું કે આ યોગીની નહિ, પણ મારી ભગીની વીરમતી છે, છતાં હૃદયનો ભાવ છુપાવી સિપાઈઓને હુકમ કર્યો કે આ દિવાની

યોગીનીને જોલખાનામાં પુરો, તેના જોલવાનો કંઈ આશય સમજતો નથી.

યોગીની--બંધુ, શું મને તમો દિવાની માનો છો? ભલે હું દિવાની છું; પણ તમારી તો ભગીની છું. દરબારીઓ! તમે સર્વે માફ વૃતાંત સાંભળો, માફ નામ વીરમતી છે, હું આ તમારા નરેન્દ્રનાથ મહારાજની બેન થાઉં છું. બેન શબ્દ સાંભળતાં આખી દરબાર યોગીનીના મુખ સામું એકીટસે જોઈ રહી.

મહારાજ સિવાય મને હમણાં કોઈ ઓળખતું નથી, પણ હું માફ વૃતાંત પુણું જણાવીશ, ત્યારેજ તમોને ખાત્રી થશે કે માફ કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે.

મારા બંધુએ મારા લગ્ન સોળ વર્ષની ઉંમરે વીરાણીના ઠાકોર વીરાજીત સાથે કર્યા હતા. અમારી જમીર નાની હતી; છતાં અમારો માનમરતબો મોટા રાજ્યપર સારો હતો. મારા લગ્ન થયાને છ માસ પણ વિત્યા નહિ હોય એટલામાં મારા મુખમાં ભંગાણ પડ્યું. મારા સ્વામિને અસાધ્ય રોગ લાગુ પડ્યો, મહાન વેદરાજે તથા નામાંકીત હકીમોની દવા ચાલુ કરી, પણ રોગના ચિન્હમાં કંઈ ફરફેર થયો નહિ. દીન પ્રતીદીન રોગ વધતોજ ગયો. હાલવા ચાલવાની શક્તિ મંદ પડી ગઈ, ખાનપાન લેવાનું છોડી દીધું, ખાલી કસુંખાના રગડા તથા દવાના શીશા સિવાય કોઈ ચીજને તેઓ હાથ લગાડતાજ નહિ. સખ્ત મંદવાડ જેથી ડાયરો પણ આખો દિવસ તેમની પાસે ભરાયા જ કરે, આ અભાગણીથી તેમની પાસે ન જવાય. કે ન કંઈ દીલની વાત થાય.

વળી અમારા ગરાસીઆઓમાં તો ઓજલનું સખ્ત જોર જેથી બંહાર કોઈને મુખ પણ ન દેખાડાય. હું છુપી સીતે ક્રોધ મને ન જુએ તેમ તેના મુખ પર દૃષ્ટિ ફેંકી હૃદયમાં બળી મરતી

હતી. એક દિવસ લાગ જોઈ હું મારા સ્વામિનાથ પાસે ગઈ, તે સમયે કોઈ મનુષ્ય ત્યાં ન હતું. મને જોઈ તેમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. મારી સાથે તેઓ કંઈ બોલવા જતા હતા, પણ શ્વાસોશ્વાસના સખ્તદબાણને લીધે જીંહામાંથી એક અક્ષર પણ નીકળ્યો નહિ. છતાં હાથના ઈસારાથી આકાશ તરફ આંગળી કરી મને જણાવ્યું. તારો માલીક પરમાત્મા છે, તેજ તારું રક્ષણ કરશે, આ સાંભળતાં મારું હૈયું ધીરજ ખોઈ બેઠું. રૂઢન ફાટ છાતીએ હું કંદપાંત કરવા લાગી; એટલે પુનઃ તેઓએ મને સાનમાં સમજાવી, મારી આખર સમયે આ સ્થિતિમાં તને રૂઢન કરવું વ્યાજબી છે? આમ ન કર. આમ કહી મને તેઓ ઈસારાથી જણાવવા લાગ્યા. તને ગર્ભ છે, પરમાત્મા કરશે તો રાજ્યગાદીનો તેજ માલીક થશે. આ પ્રસંગ હૃદયભેદક હતો, મનુષ્ય માત્રે આ સમય પર કંદપાંત નજકરવો જોઈએ. મેં તેમની સમક્ષ જો હૃદયભેદક રૂઢન કર્યું છે; તેવું પરમાત્મા કોઈને પણ રૂઢન ન કરાવે, આ ભયંકર માંદગીમાં જ થોડા દિવસમાં મારા સ્વામિ પચત્વને પામ્યા.

થોડા માસ પછી હું મારા ખંધુને ત્યાં આવી. પણ મારી ભાભીને હું કટકેરૂપ જણાવવા લાગી; કારણ કે તે વ્યભિચારી હતી, સેનાધિપતી અને તેમની વચ્ચે પ્રેમનું પન્નરણ પ્રગટ્યું હતું. એક દિવસ મેં દાસી પાસેથી રાણીના હસ્તથી લખાયેલી ચીઠ્ઠી પકડી; તેમાં સેનાધિપતીને રાણીએ બોલાવ્યાનું આમંત્રણ હતું. યમુના દાસીએ મારી પાસે બહુજ આજીવ્યુર્વક પેલી ચીઠ્ઠીની માંગણી કરી, પણ મેં તેને દોડાઉ જવાબ આપી બનાવી કે હું આ વાત કોઈને નહિ કહું; તું ખુશોથી સેનાધિપતિને બોલાવ. સેનાધિપતી રાણી વાસમાં આવ્યો, તેને જોઈ હું એક ખંડમાં છુપાઈ ગઈ, રાણીએ તેને ચીઠ્ઠી મળ્યા બાબત પુછપરછ કરી, પણ સેનાધિપતિએ ચીઠ્ઠીનો, ઇનકાર કર્યો. રાણી આ વાત સાંભળી ચેતા ગઈ કે વીરમતીએ મારી

ચોરી પકડવા ચીઠી છુપાવી છે, છતાં તેણે હિંમતથી સેનાધિપતીને જણાવ્યું, તમે નિડર રહો. પ્રાતઃકાળ પહેલાંજ વીરમતીનો રસ્તો હું કરી નાખીશ.

હું આ વખતે ગર્ભવંતી હતી, મારા ભાઈ નરેન્દ્રનાથ જ્યારે શયનભુવનમાં પધાર્યા, ત્યારે એ દુષ્ટ ગાણીએ મારા બંધુને ભર-માવી મારા ગર્ભની વાત કરી. હું નિર્દોષ હતી, છતાં મારો ગર્ભ જોઈ મારા બંધુ મારાપર રોષે ભરાયા, તેજ સમયે તેઓ મારો નાશ કરત, પણ સ્ત્રી હત્યાના પાપથી ડરી તેઓ તેમ કરી શક્યા નહિ. ફક્ત મારી ભાભીના ભંભેરવાથીજ મારા બંધુએ પણ સત્ય વાત જણાવવા મને દોષીત ગણી, જ્યારે રાતના હું ભર-ઉંઘમાં હતી, ત્યારે તેમણે મારાઓને ઓલાવી નદીમાં ફેંકી દેવા દુષ્ટ આજ્ઞા કરી. મારાઓએ મને બાંધી નદીમાં ફેંકી દીધી, ઇશ્વરી અગાધમાયાના પ્રભાવથી થોડા સમયમાં હું કિનારે આવી. ત્યાં એક મચ્છીમારે દયાથી માફ રક્ષણ કયું. ટુંક સમયમાં મેં એક બાળકનો જન્મ આપ્યો, જેને “રામ રાખે તેને કોણ ચાખે? કંદમૂળ ખાઈ આ બાળકને હું ઉછેરવા લાગી. અરેરે! મારા સ્તનમાંથી દૂધ પણ સુકાઈ ગયું. ક્યાંથી દૂધ આવે? હું આ વિપરીત પ્રસંગપર દીવાનની માફક પરમાત્માને પણ હજારો ફિટકાર દેવા લાગી. તે કરૂણાસાગર હોવા છતાં લેશ પણ કરૂણા મારાપર તો ન કરી; પણ મારા બચ્ચાંપર પણ કરી શક્યો નહિ. માફ બચ્ચું છાતીફાટ રડવા લાગ્યું, તે સમયે મેં જે રૂદન કયું છે, જે માફ શીર જમીન સાથે પટ-કયું છે, તેવું આ વિશ્વમાં કેઈએ રૂદન કયું નહિજ હોય. હું મારા તે બચ્ચાંને લઈ નાચતી, કુદતી, હસ્તી, તદ્દન વિહ્વળ હૃદયે ચોપાસ જંગલમાં ફરવા લાગી, એટલામાં એક સુંદર પણ કુટી મારા જોવામાં આવી. મારા બચ્ચાંને લઈ હું ત્યાં ગઈ. અને ત્યાંજ મારા બચ્ચાંને મુકી ચાલતી થઈ. બચ્ચાંના રડવાનો

અવાજ સાંભળી તે પવિત્ર પર્ણકુટીના મહાતે તે બાળકને પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યું. હું તેનાથી અલગ રહી અવારનવાર તે બચ્ચાંનું મુખ નિહાળતી હતી, અને મનમાં બકતી હતી કે આજ મારો બાળક ! આજ મારો બ્યારો કુમાર, વગેરે અવનવી બચ્ચાં માફક ચેષ્ટાકરી હું દીન ગાળતી હતી.

સમય પોતાનું કામ કરતો ગયો, જોતજોતામાં મારો લાડકવાયો પુત્ર દશ બાર વર્ષનો થયો. તે દોલતસિંહને ત્યાંજ ઉછર્યો હતો, ત્યાં તેની અને રાજકુમારી મુક્તા વચ્ચે પ્રેમગાંડ જોડાઈ. નિર્દોષ પ્રેમનાં બંને બાળકો સાથે રમ્યાં, સાથે જમ્યાં, અને નિર્દોષ મને અરસપરસ એક બાંજરને ચડાવા લાગ્યા. પણ વિધાતાના લેખ ટાળવા કોઈ સમર્થ નથી. મારા પુત્રપર વળી ત્યાં પણ આભ તુટ્યો. આમ કહેતાંજ યોગીની દરબારમાં મૂર્છા ખાઈ ઢળી પડી. સર્વ દરબારીઓ! ન્યાયાધીશ! તથા પ્રેક્ષક વર્ગ! આ કરુણારસીક ખ્યાન સાંભળી યોગીની પ્રત્યે દયાભાવની નજરથી જોઈ રહ્યા. મૂર્છા વળતાં પુનઃ યોગીનીએ બોલવું શરૂ કર્યું.

મહારાજ દોલતસિંહ પોતાની પુત્રી મુક્તાનો સંબંધ બીજે સ્થળે કરવા ઇચ્છતા હતા, જેથી મારા પુત્રને અપમાનકારક શબ્દો કહી કાઢી મુક્યો. અનાથ બાળક રખડતો રજળતો જંગલમાં આવ્યો, ત્યાં કુદરતે બીજી દુઃખદાયક તક સાધી, એક રાજકુમાર તેને બેઠીઓ પહેરાવી પોતાના રાજ્યમાં લઈ ગયો, ત્યાં મહારાજને ભલેરી, તેને ભયંકર જેલમાં નાખ્યો. આ રાજ્યના ભયંકર કાવત્રાં તથા ભયંકર સ્થળની હું માહિતગાર હોવાથી ત્યાંથી મેં તેને બંધન મુક્ત કર્યો, પુનઃ તેનાપર તેજ રાજકુમારે ખુનનું ખોદું તહોમત મુકી તેને દરબારમાં હાજર કર્યો છે. ંહાલા બંધુ નરેંદ્રનાથ! તથા દરબારીઓ હું જે આ હકીકત જણાવું છે. તે સર્વ સત્ય છે, કહો જોઈએ

આ રાજ્યમાં ધોળે દિવસે અંધેર ચાલે છે કે નહિ ?

ન્યાયાધીશ—યોગીની! તમારા કહેવા મુજબ જો એ વાત સત્ય હોય તો એવા રાજકુમારને સખ્ત શિક્ષા કરવાની જરૂર છે. પણ વાડ! તમારા પુત્રપર એવા ખોટા આળ ચડાવવાનું તે રાજકુમારને કંઈ કારણ ?

યોગીની—કારણ એજ કે દોલતસિંહની પુત્રી મુકતાને મેળવવા, જો મારો પુત્ર છુટો રહે, તો વચ્ચમાં કાંટાડપ તેને પુરું થાય માટે આ બધા પ્રપંચી કારસ્થાન રચ્યાં.

ન્યાયાધીશ—આવા કરપીણ કામ કરનાર રાજકુમાર કયા રાજ્યનો છે, તે તમે જણાવી શકશો ?

યોગીની—તમારી દષ્ટિ સમક્ષ સર્વે ભેદ ખુલ્લો થયો છે; છતાં આપ હજી પણ ન સમજ્યા ?

-ન્યાયાધીશ—તમારું વૃતાંત માર્મિક છે, છતાં તેમાંથી મને જણાય છે કે કંઈક નવીન અજવાળું પડશે.

યોગીની—ન્યાયાધીશ ! આ કમભાગી વૃતાંત જણાવનાર વીરમતી હું પોતેજ છું, આ સામે બંધીવાન તરીકે ઉભેલો તેજ મારો પુત્ર મહેન્દ્ર છે. સામે તખ્ત પર બેઠેલાં નરેન્દ્રનાથ મારા જ્યેષ્ઠ બ્રાતા છે, આ સામે નીચું જોઈ બેસી રહેનારા રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય મારા પુત્રની આ સ્થિતિ કરનાર બંને તેજ નરાધમ છે. કહો જોઈએ હવે મને શો ન્યાય આપો છો ? આટલું બોલી યોગીની એકીટસે ન્યાયાધીશ સનમુખ જોઈ રહી.

યોગીનીનું આ વૃતાંત સાંભળી મહેન્દ્ર બંધીવાન દશામાંજ ભરદરખારમાં યોગીનીના પગમાં પડ્યો, અને હર્ષ-વેશમાં બોલી ઉઠ્યો, કોણ માતા વીરમતી ! વીરમતીએ

તેને હર્ષથી છાતી સાથે ઢાળ્યો, બંનેની આંખમાંથી આંસુના ધાર ચાલી. આખી સભા આ વાત સાંભળી દીક્રમું બની ગઈ, સૌ કોઈ રાજસિંહ તથા ગુલાબરાય તરફ ધક્કારની દ્રષ્ટિએ જોવા લાગ્યા. આખી દરબાર પુણ્ય મમતાભરી દ્રષ્ટિએ બંને માં દોકરા તરફ નિરખવા લાગ્યા. પુનઃ યોગીની મહેન્દ્રને કહેવા લાગી.

• બેટા! જો તું શુદ્ધ ક્ષત્રી કુળ દીપક હો, શુદ્ધ ક્ષત્રાણીના સ્તનનું તેં અમામય પાન કર્યું હોય, વીર ક્ષત્રાણીના ઉદરમાં તું ઉછર્યો હો, તો આજ સમયે, શૈર્યાંતાથી તારી આ લોખંડની બેડીના એક ધડાકે ટુકડે ટુકડા કરી નાખ. યોગીનીના મુખમાંથી આવા શૈર્યાલરેલા શબ્દ સાંભળી વીર કુમાર મહેન્દ્ર વજ્રમય બેડીના એક અપાટાથી ટુકડા કરી નાખ્યા. આખી સભા આ બનાવ જોઈ હર્ષના આવેશથી બોલી ઉઠી. ધન્ય છે! ધન્ય છે! શુદ્ધ ક્ષત્રાણીના કુમાર તને ધન્ય છે. આ બનાવ નિહાળી ન્યાયાધીશની ખુદ્દિ પણ બહેર મારી ગઈ. મહારાજ નરેન્દ્રનાથ સત્ય ઘટમાળ સમજી ગયા; છતાં ઉપરથી ભર દરબારમાં કોંઈ બોલી ઉઠ્યા.

ન્યાયાધીશ! આ યોગીનીનું બોલવું તદ્દન ખોટું છે. ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ બંને ખરા છે. ખરો ખુની આ બંધીવાન છે. માટે તેને લઈ જઈ સત્વર શિક્ષા અમલમાં મુકો, અને આ દિવાની યોગીનીને કેદ કરો. આમ કહી નરેન્દ્રનાથ ચાલતા થયા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પ્રેમજવાળા કે લોહી ધારા

અતિ રૂપેણ વૈ સીતા ઋતિ ગર્વેણ રાવણઃ ।

અતિદાના દ્વલિ વૈધ્વો હ્યતિસર્વત્ર વર્જયેત્ ॥

અત્યંત સુંદરતાને લીધે સીતાજીનું દરણ થયું, અતિ ગૂર્વને લીધે રાવણનું મરણ થયું, ઘણું દાન દવાથી બળી રાજાને બંધાવું પડ્યું, માટે અતીના સર્વત્ર ત્યાગ કરવો.

“ વ્યભીચારના કરનાર ઉપર, શ્રીહરીનો ત્રાસ છે,

“ ક્રોધોત્પન્ન એક દ્વિતીય તેનો, જગત માંહે નાશ છે;

“ રાવણ અને ક્રીડક મર્યા, પરનારી કેરા ખ્યારથી,

“ છતી આંખે કામી અંધ છે, બુરા ઇશક અંજમથી.

અતી નામ કંઈ સાઈ નથી. દરેક બાબતની હદ હોવી જોઈએ. દુનિયામાં અતી શબ્દે કોઈનું સાઈ કર્યું જ નથી. બહુ બોલવામાં સાર નથી, તેમ અતી ચુપકીદીમાં પણ માલ નથી. અતી વર્ષાદથી લીલો કાળ પડે છે. અતી રૂપે નુરજહાંનના ખાવીદનું શીર છેદાયું. અતી હુંપદથી રાવણનો તથા હીરણ્ય કશીપુનો નાશ થયો. અતી ક્રોધે દુર્વાસાનો પરાજય થયો, અતી તામસી સ્વભાવથી વિશ્વામિત્ર જેવા મહાન ઋષિની હાર થઈ. અતી વિલાસથી મહામદશાહની પાયમાલી થઈ, અતી કુરતારથી આરંગજેબની નાલેશી થઈ. માટે અતી નામથી સર્વત્ર દુરજ રહેવું.

રાજસિંહ ગુલામરાય જેવા નીચ સરદારના સહવાસથી અનાચારી બન્યો. સારા નરસાની પરિક્ષા કર્યા વગર મગજમાં હુંપદના કાંટાથી દરેક બાબતમાં માથું માથું, સદાચાર તથા ક્ષત્રી ધર્મને ભુલ્યો, વડી-

લોના કુળાચારથી વિરૂદ્ધ વર્ત્યો ચંદ્રપ્રભાના જીવનને બ્રષ્ટ કયું, મહેન્દ્ર જેવા શુદ્ધ સાત્વીક વૃત્તિના ક્ષત્રીપુત્રપર અનહદ જીલમ ગુજર્યો, મુક્તા જેવી નિર્દોષ રાજકુવરીને સતાવવામાં કંઈ મણા ન રાખી, આવા અનેક પાપી કર્મ કરનારપર પરમાત્મા ક્યાંથી પ્રસન્ન રહે? તેનું ક્યાંથી શ્રેય થાય? જ્યાંસુધી પાપનો ઘડો અધુરો હોય છે, ત્યાં સુધીજ આવા પાપી જીવોનો વિજય થાય છે; પણ જ્યારે પાપનો ઘડો કુટે છે, ત્યારે આપો આપ તેનો વિન્નશ થાય છે.

કરણીના ફળ ઢરેક મનુષ્યને ભોગવવાંજ પડે છે. આજે રાજસિંહનાં પાપ કર્મ ભરાઈ ચુક્યાં હતા, તેની વિજય ધ્વજ આજે વિનાશના રૂપમાં ફરકવાની હતી. તેની જીવન દોરીના તાર આજે તુટનાર હતા. તેની મનુષ્ય જીવનની મુસાફરીનો આજે છેલ્લો દીન હતો. તેને કોણ અટકાવી શકે? તેમાં કોણ ફરફેર કરી શકે?

ન જાણે કોઈ કે એ પ્રેમનો, શો રંગ જામે છે,
અજબ છે પ્રેમ જવાળા બ્રહ્મ પણ ના પાર પામે છે.

 જીપુર ગામમાં આજે સર્વત્ર શાંતતા પ્રસરેલી હતી. ચોપાસ ગમગીની સિવાય કંઈ દ્રષ્ટિગોચર થતું નહોતું. મનુષ્ય માત્રનું હૃદય શેકાતુર જણાતું હતું. મણીપુર ગામના સરીયામ રસ્તાપર, કે ગલીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં એજ વાંત સંભળાતી હતી કે “હવે તો મહારાજ જીવતા બાળી મુકવાની શિક્ષા બંધ કરે તો ઘણુંજ સાફ. ગઈ કાલનો ગુન્હેગાર બીનઅપરાધી જણાય છે; પ્રભુ તેને બચાવે.

આ બધા ગુલાબરાય તથા રાજસિંહના કારસ્થાન હોય તો? કંઈ સમજાતું નથી કે આમાં સત્ય શું છે?

ચોગીની વેશે કાલે દરબારમાં પોતાનું જીવન વૃતાંત જણાવનાર બાઈ વીરમતી તો નહિ હોય? પણ જો તે વીરમતી હોય તો મહારાજ તેની તરફ દયાલાવ કેમ બતાવતા નથી? આપણા મહારાજ નરેન્દ્રનાથની વીરમતી તો બેન થાય છે. વળી સૌ કોઈ જાણે છે કે નરેન્દ્રનાથના રાજ્ય સમ કોઈ ધાર્મિક રાજ્ય આ પ્રદેશમાં નથી. પ્રજા વર્ગમાં આ પ્રમાણે અનેક તર્કવિતર્કની વાતો ચાલી રહી હતી. તે સમયે જેઠમાંથી મહેન્દ્રને લઈ સૈનીકોનું લશ્કર આવતું જણાયું. પ્રથમ હારમાં પાયદળ લશ્કર ખાખી પોષાકમાં સજ્જ થઈ અંદુક સાથે ચાલતું હતું. બીજી હારમાં કાળા પોષાકમાં સજ્જ થયેલા સિપાઈઓ ચાલતા હતા, વચ્ચેમાં એક બળદ ગાડી ચાલતી હતી, આ ગાડીમાં મહેન્દ્રને મુસ્કેટાટ બાંધી બેસાડવામાં આવ્યો હતો. તેની આસપાસ ખુલ્લી તલવાર લઈ આઠ દશ ઘોડેસ્વારો ચાલતા હતા. કેમ જાણે સ્વારી કોઈ દુશ્મનનો પરાજય કરવા નીકળી હોય એવો લાસ થતો હતો. ગાડીમાં મોટા અક્ષરથી લખેલું હતું કે “આં ખુનીને આજે નદી કિનારે જીવતો બાળી મુકવામાં આવશે. આ વાંચી મનુષ્ય ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારતા હતા. કંઈક કોમળ હૃદયના માનવીની ચક્ષુમાંથી આંસુ પડતાં હતાં. મનુષ્ય માત્રને પોતાનો પ્રાણ વહાલો હોય છે. પ્રાણ બચાવવા મનુષ્ય સર્વસ્વનો ત્યાગ કરે છે, છતાં સત્ય ધર્મ ખાતર પ્રાણ અર્પણ કરનાર વીરલાઓ પણ વીશ્વમાં કંઈ ઓછા નથી.

મહેન્દ્રને લઈ સૈનીકો નદી કિનારાપર આવી પહોંચ્યા. સામે પ્રચંડ અગ્નિ જવાળા પ્રગટાવી હતી. મહેન્દ્રને ગાંડીમાંથી નીચે ઉતાર્યો. મુખ્ય ન્યાયમંત્રી, રાજનો કારભારી, તથા સૈન્યના મોટા અમલદારો મહેન્દ્ર સમક્ષ આસનપર બેઠા. મુખ્ય ન્યાયાધીશે મહેન્દ્રને કહ્યું.

મહેન્દ્ર! કાયદા પ્રમાણે આજે તમોને દેહાંતદંડની શિક્ષા

અપાય છે, તમારે આ સમયે કંઈ કહેવું છે ?

મહેન્દ્ર—ન્યાયાધીશ ! પ્રાણીના સંચીત પ્રમાણે દરેકને ફળ લોગવવાં પડે છે. તેમાં હર્ષ શો ? શોક શો ? હું કંઈ કહેવા માંગતો નથી.

એટલામાં ગુલાબરાય તથા રાજસિંહ બંને મહેન્દ્રને ઉદ્દેસી કહેવા લાગ્યા.

રાજસિંહ—મહેન્દ્ર ! ખુન કરનારની શી દશા થાય છે, તે હવે જાણ્યું ?

મહેન્દ્ર—કોણ ખુની ? શું હું ખુની ? તદ્દન ખોટું, હું ખુનના બાબતમાં કંઈ જાણતોજ નથી.

ગુલાબરાય—મરણ કાંઠે બેઠો છો, છતાં હજી પણ ગુન્હે કબુલ કરતો નથી ?

મહેન્દ્ર—ન્યાયાધીશ, ! મારી દૃષ્ટિ સનમુખથી આ બંને પાપીઓને દુર કરો. હું મરતી વખત પણ આ દુષ્ટનું મુખ જોવા માંગતો નથી. આ સમયે મહારાજ નરેન્દ્રનાથ આવી પહોંચ્યા. તેની મુખ મુદ્રા આજે પ્રાઠ ગંભીર હતી. મુખપર પુણ્ય ગમગીનીની છાયા દેખાતી હતી. તેને જોતાંજ રાજસિંહે તથા દરબારીઓએ નમન કર્યું. બધાની હાજરી વચ્ચે મહારાજએ મહેન્દ્રને પૂછ્યું. મહેન્દ્ર ! એક વખત કહે કે મેં ખુન કર્યું છે, તો તને આ સમયે જીવતદાન આપવામાં આવશે.

મહેન્દ્ર—મહારાજ ! જીવતદાન લેવા જીહું ખોલું ? પ્રાણ બચાવવા અધર્મનો માર્ગ ગ્રહણ કરું ? તે કદી મારાથી બનનાર નથી, હું નિર્દોષ છું, છતાં તમારી દૃષ્ટિમાં ગુન્હેગાર છું, તો અલબત્ત મને શિક્ષા કરો.

નરેન્દ્રનાથ—તને તારો જીવ બહાલો નથી?

મહેન્દ્ર—ધર્મ કરતાં જીવ બહાલો ગણુનાર ક્ષત્રી પુત્રાને લાખો વાર ધિકકાર છે.

નરેન્દ્રનાથ—હજી માન તો સાડું છે.

મહેન્દ્ર—અસત્ય બોલી જીવતદાન માંગવું, તે કરતાં મોત લાખો દરજ્જો ખ્યાડું છે.

મહારાજ નરેન્દ્રનાથ બધું સમજતા હતા કે મારી બેન વીરમતી તથા માને બાણેજ મહેન્દ્ર અને નિર્દોષ છે, આ બધા પ્રપંચી કાવાદાવા ગુલામરાય તથા રાજસિંહના છે. એ સમય રાજસિંહ મહારાજ સમક્ષ આવી ઉભો રહ્યો, અને નમ્રતાથી બોલવા લાગ્યો.

બાપુ! ખુનીને શિક્ષા અમલમાં મુકવાનો વખત થઈ ગયો છે. આજ્ઞા હોય તો શિક્ષા અમલમાં મુકું.

મહારાજએ દોષાવેશમાં રાજસિંહને જણાવ્યું, રાજસિંહ! આ ખુની નિર્દોષ જણાય છે; તારો આ બાબતમાં શો મત છે?

રાજસિંહ—બાપુ! આ ખુન કરનાર મહેન્દ્ર પોતેજ છે, પુછો ગુલામરાયને.

ગુલામરાય—મહારાજ! કુમાર સત્ય કહે છે, ખુનીને જલ્દી શિક્ષા કરવી જોઈએ.

નરેન્દ્રનાથ—કુમાર! આજે માડું મસ્તક ફરે છે, મને ચેન પડતું નથી. આજના કેસે મારાપર ગંભીર અસર કરી છે. માડું હૃદય સાક્ષી પુરે છે કે મહેન્દ્ર તદ્દન નિર્દોષ છે.

નિર્દોષ શબ્દ સાંભળતાં રાજસિંહ તથા ગુલામરાયના મુખ પર ઉદાસીની છાયા છવાઈ ગઈ. રાજસિંહ કંઈ આગળ બોલવા

જતો હતો, એટલામાં આકુળગ્યાકુળ ચહેરે ચંદ્રપ્રભા રાજસિંહ પાસે આવી. તેને જોતાં રાજસિંહ તથા શુભાશ્રય અંખવાણા પડી ગયા. ચંદ્રપ્રભા કોઈની બીક રાખ્યા સિવાય રાજસિંહ ને પુછવા લાગી.

રાજસિંહ ! તે બધી તૈયારી કરી રાખી છે ?

રાજસિંહ શાની તૈયારી ? પ્રભા આ તું શું બોલે છે ? અહીંથી આ સમયે સત્તર આઠીજા, નહિતર મહારાજ તારા પર શેષે ભરાશે.

ચંદ્રપ્રભા--હવે આ સંસારમાં મારે મહારાજનું શું ? કે અમીર ઉમરાવનું ? ત્રીમંતનું કે નિર્ધનનું ? વિદ્વાનનું કે મુર્ખનું ? વીરનું કે નાદાનનું ? મારે મન આ સમયે બધા સરખાં છે, મને હવે કોઈની પરવા નથી, કહે જોઈએ હવે તારો જો વિચાર છે ?

. રાજસિંહ—શી બાબતનો ?

ચંદ્રપ્રભા--મારી પાસે તે મારા પ્રેમની માગણી કરી હતી, તે યાદ છે કે ?

. રાજસિંહ--પ્રભા ! આ સમયે મેંમની વાત જોવી દે, જો સામે મહેન્દ્ર માટે અગ્નિ જ્વાળા પ્રગટ થઈ છે, તારે આ સમયે મૈનવ્રત રહેવું જોઈએ, તેને બદલે નાહક શા માટે પુછપરછ કરે છે ? જા હમણાં અહીંથી દુર થા.

. ચંદ્રપ્રભા--મને દુર કાનાર નરાધમ તું હવે ચેત, આ જ્વાળા મહેન્દ્ર માટે તૈયાર થઈ છે, પણ તે પહેલાં તનેજ હું આ અવનીમાંથી સદાને માટે દુર કરીશ. રાજસિંહ મને લેટી શાન્ત થા, આજે અંત સમયે બરાબર લેટી લે, કે પુનઃ બીજા લવમાં લેટવાનો તને અને મને પ્રસંગ ન મળે. આમ કહી અર્ધઘેલી પ્રભા મહેન્દ્રની ચેષ્ટા કરવા લાગી. મહેન્દ્ર શરમાઈ ગયો. આ કંઠણારસીક પ્રસંગ પર આ સ્ત્રીની આવી વલણ જોઈ દરેક મનુષ્યો રાજસિંહ

પર તથા તે સ્ત્રીપર ધિક્કાર દર્શાવવા લાગ્યા. રાજસિંહ પ્રભાને કહેવા લાગ્યો. દુષ્ટ પીશાયણી દુર થા, નહિતર આ સમયે તારું ખુન કરીશ.

પ્રભા—રાજસિંહ ! શું તું મારું ખુન કરીશ ? અરે હીચકારા રાજસિંહ, તને વધારે શું કહું ? તને જોઈ મારા દીલમાં જ્યંકર વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેં મારી જીવગીના ચુરે-ચુરા કર્યા છે. તેં મારું બહુજ અનિષ્ટ કર્યું છે. હું આ પ્રસંગપર શું વર્ણવું ? શું કહું ? રાજસિંહ જે હૃદયમાં તું મારા માંડે સ્થાન રાખી બેઠો છો, તે તદ્દલપો રહેલા તારા હૃદયને આ કટ્ટારીજ શાન્તી આપશે, કે જેથી કરી હવે પછી કોઈ આર્ય વીર બાળા, તારા દુષ્ટના પંજમાં ન ફસાય, આમ કહી કોઈની બીક રાખ્યા સિવાય પ્રભાએ રાજસિંહના હૃદયમાં કટ્ટાર ભેંકી દીધી. રાજસિંહ કારમી ચીસ પાડી જમીનપર પટકાઈ પડ્યો નરેન્દ્રનાથ મુર્છા ખાઈ જમીનપર પડ્યા. એક કરતાં બીજું થયું, પ્રજાવર્ગ પણ કમ્પી ઉઠ્યો. રાજસિંહનું ખુન કરનાર પ્રભાને સિપાઈઓ માર મારવા લાગ્યા. નરેન્દ્રનાથ ભેલાન સ્થિતમાં બોલવા લાગ્યા.

નરેન્દ્રનાથ—અરે ઓ દુષ્ટ નિર્દય રાક્ષણી ! મેં તારું શું ખુરું કર્યું હતું કે મારા એકના એક પુત્રનો તેં વધ કર્યો ? મારું જીવન તેં ધુળધાણી કર્યું. અરેરે ! તું સ્ત્રી જાતિ હોવા છતાં તને આ દુષ્ટ કામ કરતાં જરા શરમ ન આવી ? તું દીવાની હો એમ જણાય છે. તને હવે શી શિક્ષા કરું ? આમ કહી મહારાજ પોતાનું શીર પટકવા લાગ્યા.

રાજસિંહ તરફડીયાં ખાતો જમીનપર પડ્યો હતો, તે બોલવા લાગ્યો. પિતા ! મને માફ કરજો, મને મારા પાપ કર્મનો

પુણું બદલો મળી ચુક્યો છે, ખુન કરનાર મહેન્દ્ર નથી, પણ
ગુલામરાય છે. મારા કદ્યાથી તેણે ખુન કર્યું છે.

આમ કહેતાંજ રાજસિંહનો આત્મા પંચતવને પામ્યો.

મહારાજ તથા અમલદાર વર્ગ શોકાતુર ચહેરે એક બીજા
તરફ અન્યો અન્ય જોઈ રહ્યા હતા, કોઈ બોલવાની હિંમત કરતું
ન હતું; એ સમયે પ્રભા મોટા અવાજથી બોલવા લાગી.

મહારાજ! તથા દરબારીયો! હું જે કહું તે પર આપ લક્ષ
દેશો, તો કંઈક આ બાબતમાં નવીન અજવાળું પડશે, મારો
આ સ્થિતિ કરનાર રાજસિંહ છે. મારા સ્વામિ સાથે તેને ગાઢ મિત્રા-
ચારી હતી, આ મિત્રાચારીનો તેણે ગેરઉપયોગ કર્યો. વિશ્વાસઘાત
કર્યો. મને મદીરામાં ચકચુર બનાવી એક દિવસ રાજસીંહ
સમય જોઈ મને ફસાવી નસાડી લાવ્યો. આઠ વષ
થયાં તેણે મને જંગલમાંજ રાખી છે, મારી પાસે તે અવાર
નવાર આવી પ્રેમની માગણી કરતો, પણ હું ચેતી ગઈ, મને
મારો ક્ષત્રી ધર્મ યાદ આવ્યો. મારા સાહસ માટે હું પુણું
પસ્તાઈ, ગમે તે પ્રયત્ને પણ મેં તેની માગણી સ્વીકારી નહિ.
એ અરસામાં તેણે મહેન્દ્રને ખાનગી જેલમાં કેદ કર્યો, હું
તેના પર અમીનય દ્રષ્ટીથી જોતી, તેનો પ્રેમ મેળવવા મેં ઘણા
લગીરથ પ્રયત્ન કર્યા, પણ હું તેમાં નિરાશ થઈ.
અરેરે! મેં પાપીણીએ તેની પવિત્રતા ડગાવવા બહુ કર્યું, છતાં
આ સામે ઉમેલો બંધીવાન મહેન્દ્ર ડગ્યો નહિ. મહારાજ!
તમારા કુમારના મૃત્યુથી તમને અસહ્ય આઘાત, થાય તે સ્વ-
ભાવિક છે; છતાં ન્યાયદ્રષ્ટિએ હું તમને સાફ જણાવું છું
કે તેના જેવા પરાઈનારના લપટી કુમારોની હિંદને હાલ જરૂર
નથી. પાપી પાપને પંથેજ ગયો, તેનો હવે શોક ન કરશો.

આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી. માતા, પિતા, ભાઈ, ભાંડુ સ્નેહી, ધન, દારા, વાડી, વજ્રદા, રાજ્ય પાટ સર્વે નાશવંત છે. કોઈ અમર રહ્યું નથી, રહેનાર પણ નથી, કોઈ આજે, કોઈ કલે, તો કોઈ પાંચ, દશ, વીશ, કે પચીશ વર્ષે સૌ સૌની મુસાફરી પુર્ણ થતાં રસ્તે પડે છે. તમારા કુળને તે કુમારે કલંક લગાડ્યું છે; છતાં હવે મરણ પામેલાના અવગુણ ગાવા એ સજ્જનનો ધર્મ નથી, ઈશ્વર તેનું શ્રેય કરો. મહારાજ હું તમારી ગુ-હેગાર છું; કારણકે મેં જાણી જોઈ રાજસિંહનું ખુન કર્યું છે, આ ખુનના બદલામાં તમે મને જે શિક્ષા કરશો, તે ભોગવવા હું તૈયાર છું, છતાં માફ હૃદય બીજી બાબત કામ કરે છે.

પ્રભા આ સમયે ખરેખરી બાવરી બની હતી. તે આમ બોલતી બોલતી મહેન્દ્ર પાસે આવી તેને કહેવા લાગી, મહેન્દ્ર! મને માફ કરજો, તમારી અડગ ટેક માટે તમને જેટલો ધન્યવાદ આપું તેટલો થોડોજ છે. તમારા જેવા ક્ષત્રી પુત્રોધીજ પ્રાચીન ભારત પુનઃ પ્રકાશમાન થશે, એ મારો અંતરનો આશીર્વાદ છે. મહેન્દ્ર ! તમારા પ્રેમમાં હું મરી ફીટી; છતાં તમે છેત્રટ પર્યાંત મને મચક ન આપી, હવે તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કરું છું, તમે મને જણાવ્યું છે કે પ્રભા ! તારા પ્રેમનો પાટો તું ઈશના દરબારમાં બોલજે, અને જણાવજે કે પુનઃ અવતારમાં મહેન્દ્રના હસ્તથીજ એ પાટો ખુલ્લે, મારો આજે એ પાટો હું ત્યાંજ બોલવા જાઉં છું. મહેન્દ્ર ! મને માફ કરજો. મુક્તા નિર્દોષ છે શાન્તાને કુમારનો પોષાક પહેરાવી મેંજ તેનાપર બોટું આળ ચડાવ્યું હતું, તેને માફ કરજો, ભવોભવ એજ માગું છું કે પ્રેમી મળો, તો તમારા જેવા એક પત્નીવ્રત પાળનારા વીર યુવક મળજો. પ્રભુ તમારું ક્ષેય કરશે.

જુઓ જુઓ મહેન્દ્રરાજ ! સામેની પ્રચંડ અગ્નિ જ્વાળા મને
 પોતાની ચીજુગારીઓ ઉડાડી ભોલાવવા પ્રયત્ન કરી
 રહી છે, હવે મારે ત્યાં જવું જોઈએ. મહારાજ હું હવે
 જઈ છું મને માફ કરો, ખુન કરનારને આ શિક્ષા મળવીજ
 જોઈએ, આમ કહી દિવાની પ્રભા પ્રચંડ અગ્નિના જ્વાળામાં
 પડી ભસ્મભૂત થઈ ગઈ.

સર્વે દરબારીયો આ હૃદયભેદક વૃન્તાત સાંભળી દીઝમુંઢ
 ખેંની ગયા, એટલામાં તો વળી શાન્તા પણ પ્રભા માફક નાચતી
 કુદતી દીવાનાની માફક ગુલાબરાય પાસે આવી, તેને કહેવા
 લાગી, ગુલાબરાય ! માફ ઇનામ આપો.

ગુલાબરાય—શાનું ઇનામ ?

શાન્તા—તમે કબુલ કર્યું છે તે ઇનામ.

ગુલાબરાય—શી ખાખતનું ઇનામ ?

શાન્તા—ગુલાબરાય ! શું ભુત્રી ગયો ? મારી સમક્ષ તેં
 પેલા બુઢાનું ખુન કર્યું ; આ ખુન છુપાવવા તેં મને મોટી મોટી
 લાંલચો આપી તે બધું શું હવામાં ઉડી ગયું ?

ગુલાબરાય—શાન્તા ! આ સમયે અહીંથી ચાલી જા,
 નહિતર તારે માથે ભયંકર આળ આવી પડશે.

શાન્તા—હવે આળ શું ? હું કાળથી ડરતી નથી, ત્યાં
 આળથી શું ડર ?

ગુલાબરાય—શાન્તા ચાલી જા, નહિતર તારો જાન જોખમમાં
 આવી પડશે.

શાન્તા—ગુલાબરાય ! તું શું મને ઇનામ આપવા
 અંધારેલો નથી ?

ગુલાબરાય—શાન્તા તારે શું ઇનામ જોઈએ છીએ ?

શાન્તા—હું એ ઇનામ માંગું છું કે આજ દિવસ સુધી કોઈ આર્ય મહિલાએ એ ઇનામ નહિ માંગ્યું હોય. આ ઇનામથી તારા જેવા નર પિશાચો આ પવિત્ર ભુમિમાંથી ઝાછા થશે, ગુલાબરાય હું તારી પાસેથી એ ઇનામ લઈ શકે આજ દીન સુધી દુનિયાપર કોઈએ એ ઇનામ નહિ લીધું હોય, આજે હું એ ઇનામ લેવા આવી છું કે આ ઇનામ જોઈ દુનિયા કમ કપી ઉઠે, પરમાત્મા પણ રાજ થાય, આ ઇનામથી સર્વ જગત દ્રષ્ટાંત લેશે. એ ઇનામ તારી પાસેથી લેવા આવી છું.

ગુલાબરાય—શાન્તા ! તું શું કહે છે તે હું કંઈ સમજતો નથી.

શાન્તા—નથી સમજતો તો હવે સમજ લે, જે હૃદય મારા હૃદય સાથે મીલાવવા તું ભુમંડળ એક કરી નાખતો, તે તારું હૃદય ખુલ્લું કર, તે હૃદયમાંથી હું ઇનામ મેળવવા માંગું છું.

ગુલાબરાયે શાન્તાની દિવાની માફક ચેષ્ટા જોઈ તેને લાત મારી દુર ફેંકી દીધી, પણ પડતાની સાથેજ શાન્તા ઝનુની બની ગુલાબરાયના પેટમાં કદાર ભોંકી દીધી. ગુલાબરાયના શરીરમાંથી રૂધીરની ધારા વહેવા લાગી, શાન્તા દીવાની માફક તે લોહી હાથમાં લઈ બોલવા લાગી, જુઓ જુઓ ! જગતમાં વસ્તા દરેક નર નારીઓ તમો ઇનામ લ્યો, તો આવું લ્યો, કાળા કૃત્ય કરનાર પાસેથી હીંદની આર્ય મહિલા આવું ઇનામ લેશે; ત્યારેજ દુરાચારી મનુષ્યનો અંત આવશે.

પુનઃ આ અગમ્ય ઘટમાળ જોઈ મહારાજા નરેન્દ્રનાથ ! અમ-
લદાર વર્ગ ! તથા પ્રજા લયલીત થઈ ગઈ. એક પછી એક આવા
કરપીણ કર્યો થતા જોઈ મહારાજા નરેન્દ્રનાથનું મગજ ફરો ગયું.
તેણે તરતજ શાન્તાને પકડવા હુકમ આપ્યો. જીવપર આવેલી
શાન્તા બે બાકળી ભ્રમીત હૃદયે અગ્નિ જ્વાળા તરફ દોડી તેમાં
પડી ભસ્મીરણ થઈ. પાપીઓને પાપની શિક્ષા મળી ચુકી. અધર્મી
ટોળાનો આમ અનાયાસે નાશ થયો. આ જોઈ મહારાજાએ
મહેન્દ્રને બંધનમુક્ત કર્યો, તથા રાજસિંહ તથા ગુલાબરાયના
શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાનો હુકમ આપી સર્વે દરબારીઓને
કચેરીમાં આવવા હુકમ આપ્યો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અદ્વલ ઈન્સાફ.

આયુઃ કર્મચ વિત્તંચ વિદ્યા નિધન મેવ ચ ।

પંચૈતાનિહિ સૃજ્યન્તે ગર્ભસ્ય સ્યૈ વદેહિનઃ ॥

આયુષ્ય, કર્મ ધન, વિદ્યા અને મરણ આ પાંચે જીવ જ્યારે ગર્ભમાં હોય છે; ત્યારેજ લખી લેવામાં આવે છે.

કદી ગાય ખાતી ઘાસ પણ શુદ્ધ દૂધ અમૃત આપતી;
તરણાં ચરે વન હરણાં પણ કસ્તુરી નાભીમાં થતી;
કદી દૂધ પાચે સર્પને, પણ ઝેર તેનું ના જતું;
બહુ માન આપે નીચને, પણ નીચપણું દુર ના થતું,

સંસારમાં જે પ્રકારની માયા છે. સુરી તથા અસુરી, જે પ્રકારના મનુષ્ય છે. સજ્જન તથા દુર્જન, દુષ્ટ મનુષ્ય પર ગમે તેટલા ઉપકાર કરો, ગમે તેટલું તેનું હિત કરો, પણ તે દુષ્ટપણું છોડતોજ નથી. સુખડને સળગાવવાથી તેમાંથી સુવાસજ પ્રગટશે, સર્પને ગમે તેટલું દુધ પાવાથી તેનું ઝેર જતુંજ નથી. જેને દુષ્ટતાના કર્મ કરવા છે, તેને ગમે તેટલી સદ્મતિ આપો, પણ તે પોતાને દુષ્ટ સ્વભાવ છોડતોજ નથી, શાહજુદીનઘોરીને છ વખત માફી આપી છોડી મુકનાર પૃથુરાજ સાથે ઘોરી ઉઘાર દીલથી વસત્યોજ નહિ.

રાજસિંહ, ગુલાબરાય, રાણી, સેનાધિપતિ, તથા યમુના દુષ્ટ કર્મી હતા. દુરાગ્રહના તેઓ ચુસ્ત હિમાયતી હતા. દુરાગ્રહીનું પરમાત્મા કદી શ્રેય કરતોજ નથી, દુરાગ્રહીનું મૃત્યુ

પણ દુષ્ટ કત'વ્યથીજ થાય છે, મહેન્દ્ર, વીરમતી, તથા મુકતા સત્યાગ્રહી હતા, સત્યતા ખાતર તેમણે અનહદ દુઃખ સહન કર્યાં. પરમાત્મા પણ અંતે સત્યનોજ બેલી છે, સત્યતાનો અંતે પણ વિજય થયોજ જોઈએ, માટે મહેન્દ્રનો, વીરમતીનો, તથા મુકતાનો વિજય થયો, જ્યારે ગુલાબરાય રાજસિંહ, રાણી, યમુના તથા સેનાધિપતિનો નાશ થયો.

મણીપુરનો રાજ્ય દરબાર આજે મનુષ્યની મેદનીથી ભરાઈ ગયો હતો. રાજ્યના લાયાતો, જગીરદારો, ઠાકોરો અમલદાર વર્ગ તથા પ્રજા સમુહનો પ્રતિષ્ઠ વર્ગ આજે દરબારમાં દ્રષ્ટિગોચર થતો હતો. મહારાજા નરેન્દ્રનાથ આજે શાન્ત હીન મુખે બેઠા હતા, તેની તરફ દરેક મનુષ્યનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું, મહારાજાની બાજુમાં એક કારભારી બેઠો હતો, તેને મહારાજાએ કંઈ જણાવ્યું, કારભારીએ તે પ્રમાણે અમલ કર્યો. થોડા સમયમાં વીરમતી, સેનાધિપતિ, રાણી, તથા યમુના દાસી આ ચારે વ્યક્તીને મહારાજા સમક્ષ હાજર કરવામાં આવી રાણીને જોઈ મહારાજાએ પુછ્યું.

નરેન્દ્રનાથ—રાણી ! તમે તમારો ગુન્હો કબુલ કરો છો ?

રાણી—મહારાજા ! મેં ગુન્હો કર્યો નથી, તો પછી તે કબુલ કેમ કરું ?

નરેન્દ્રનાથ—સત્ય વાત જાહેર કરશો, તો હજી પણ જીવત-દાન મળવાની આશા રહેશે.

રાણી—હું સત્યતાથી કહું છું કે મેં ગુન્હો કર્યોજ નથી.

નરેન્દ્રનાથ—રાણી ! ભર દરબારમાં તમારું આચરણ ખુલ્લું કરવા કરતાં તમે હજી પણ માનો તો તેમાં સાફ છે.

રાણી—હું શું માનું? મહારાજા! હું કંઈ જાણતીજ નથી.

નરેન્દ્રનાથ—સેનાધિપતિને તમે સ્ત્રીકૃત લખી રાણીવાસમાં બોલાવ્યો હતો?

રાણી—કદી નહિ. મહારાજા આ બધું મારા પર તરકટ રચાયું છે.

નરેન્દ્રનાથ—એક ગુંહો છુપાવવા જતાં ખીજો ગુંહો કરી તમે શા માટે પરમાત્માના ગુંહેગાર થાઓ છો?

રાણી—મેં ગુંહો કર્યો તેની કંઈ સાબીતી?

યોગીની—બધું! લ્યો આ સાબીતી, એમ કહી વીરમતીએ રાણીના હાથમાં પત્રીકા મુકી.

ચીઠી વાંચતા રાણી લચલીત બની, તેનું આખું અંગ ધ્રુજવા લાગ્યું, તાત્કાળિક મુર્છા ખાઈ તે જમીનપર પટકાઈ પડી,

નરેન્દ્રનાથ—સેનાધિપતી! તમારે આ જાજતમાં કંઈ બચાવ કરવો છે?

સેનાધિપતી—મહારાજા હું જાણુહરામી થયો, તમારા સમક્ષ ઉભા રહેવા કરતાં ભુમાતા મને પોતાના સ્થાનમાં સમાવી દે, તો હું મારા અહોભાગ્ય માનું.

નરેન્દ્રનાથ—પ્રિય હરબારીયો! ભાયાતો! બેન વીરમતી તથા પ્રિય મહેન્દ્ર! બે દિવસ થયા મણીપુરમાં બે અગમ્ય ઘટમાળ આવી રહી છે, તે તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં મારો આત્મા દુભાય છે. જો કે મારા ગાદીવારસ રાજસિંહનું મૃત્યુ મને દુઃખદાયક છે, છતાં

ઈશ્વરી સંકેતના નિયમ પ્રમાણે તેના પર હું હવે વિલાપ કરતો નથી. બે દિવસમાં ચારે પામર જીવોનો નાશ થયો છે, પ્રભુ તેનું શ્રેય કરો.

આજે મારા હસ્તક ત્રણ બીજા પાપી જીવોને પણ ભયંકર શિક્ષા કરવાની છે, કે જેથી પુનઃ મણીપુરમાં દુરાચારનો પડછાયો પડવા ન પામે. આમ કહી મહારાજા નરેન્દ્રનાથ ઉશ્કેરાયેલી સ્થિતિમાં ઉઠ્યા. એ સમયે મુક્તા પણ રખડતી રજળતી દરબારમાં આવી પહોંચી. તેને મહારાજાએ પુછ્યું: વીરબાળા ! તું કોણ છે? તથા અહીં શા માટે આવી છે? મુક્તા નીચું નિહાળી લલ્લયુક્ત ચહેરે ઉભી રહી; પણ કંઈ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ.

નરેન્દ્રનાથ—બેટા ! તું કોઈ ક્ષત્રી કુમારીકા હો એમ જણાય છે, બોલ તને શું હું ખેંચું છે? મુક્તા એ જ્યારે કંઈ પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો, ત્યારે વીરમતી બોલી. બંધુ ! આ કુમારીકા મહારાજા દોલતસિંહની કન્યા છે, તેનું નામ મુક્તા છે. તેને મેળવવા રાજ-સિંહે બહુ પ્રયત્ન કર્યો, તેને બહુજ સતાવી; છતાં તેનો તેણે તિરસ્કાર કર્યો છે. આ કુમારી મહેન્દ્રને ચહાચ છે, તેના ખાતર તેણે અનહદ સંકટો સહન કર્યા છે, આ સમયે પણ તે કષ્ટ વેઠતી અહીં આવી પહોંચી છે.

નરેન્દ્રનાથ—બેટા મુક્તા ! ક્ષત્રિ વિરાંગનાઓ ભરતખંડમાં યશસ્વી નામના મુકી ગઇ છે. તારા જેવો કુમારીકા ક્ષત્રિ કુળમાં જન્મવા માટે તેને ધન્યવાદ થતો છે, હવે હું વધારે કંઈ કહેવા માંગતો નથી, પણ મારી સમક્ષથી આ ત્રણ પાપી જીવોને દુર કરો. આમ કહી મહારાજા નરેન્દ્રનાથે ત્રણ તમચા બહાર કાઢ્યા, જેમાંથી એક

તમચો મુકતાને, બીજો મહેન્દ્રને, તથા ત્રીજો પોતાની બેન વીરમતીને આપ્યો, અને જણાવ્યું કે તમારા ત્રણેના આ હાલ કરનાર આ ત્રણે દુષ્ટ પ્રાણીઓ છે. આનો નાશ કરો. જો તમે ત્રણે આ જીવપર જરા પણ દયા રાખો, તો તમને પરમાત્માની આણ છે. આ વાક્ય સાંભળતા રાણીએ તથા યમુનાએ બહુ આજીજી કરી, પણ મહારાજાએ તેને ખુદ્દું જણાવ્યું કે જો તમને હું માફ કરું, તો પરમાત્માનો હું જ ગુહેગાર થાઉં, જો કે અપરાધી ને માફ કરવો તે ક્ષત્રી કુળનું જીવણ છે, છતાં તમારા અવા અસહ્ય મહાન અપરાધ હું માફ કરી શકતો નથી.

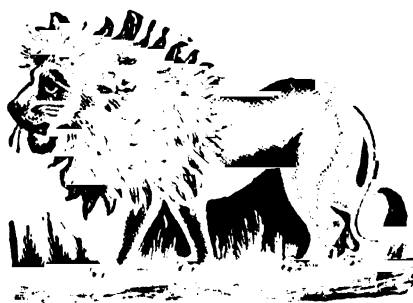
પુનઃ મહારાજા નરેન્દ્રનાથ બોલવા લાગ્યા. મહેન્દ્ર! તું સેનાધિપતિનો નાશ કર, વીરમતી તું રાણીનો નાશ કર, અને મુકતા! તું યમુનાનો નાશ કર જો આમાં તમે પાછી પાની કરો, તો તમને પરમાત્માની આણ છે. આ પાપનો બદલો પરમાત્મા પાસેથી હું જ લઈશ; છતાં અધર્મીઓનો તો આ સમયે નાશ જ કરીશ; વિશ્વમાં સૌ એમજ પોકારી ઉઠે કે અદલ ઇન્સાફ! અદલ ઇન્સાફ! અદલ ઇન્સાફ! આમ કહેતાની સાથેજ ત્રણે જીવો પર ગોળી છુટી, ત્રણેનો આત્મા પરમાત્મા પાસે પહોંચી ગયો. ત્રણેના મૃત દેહને મહારાજાએ અગ્નિ સંસ્કાર કરવા હુકમ આપ્યો, અને ત્યાર પછી ગદગદીત કંઠે મહારાજા બોલવા લાગ્યા. બેન વીરમતી! મારા સાહસીકપણાથી તું બહુજ દુઃખી થઈ છો, કુમાર મહેન્દ્ર પર આક્રંતના વાદળો તુટી પડ્યાં છે, આ બધા પાપી કૃત્યનો હું જ જોખમદાર છું. આ કૃત્યના બદલામાં હું મણીપુરની રાજ્યગાદી મહેન્દ્રને સોંપું છું.

મહારાજાએ પોતાના હસ્તથી મહેન્દ્રના શીર ઉપર રાજમુગટ મુક્યો, તથા મુકતાનો હસ્ત મહેન્દ્રને સોંપ્યો. આ સમયે આખી દરબાર ઉભી થઈ ખુશાલ ચહેરે તેમને

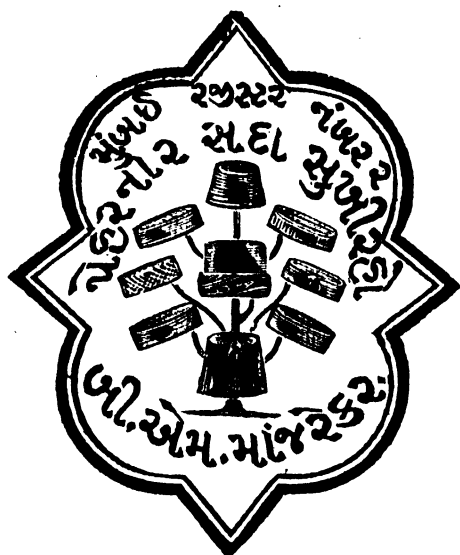
આશીર્વાદ આપ્યો. મહારાજાએ દરબારીઓને જણાવ્યું કે મારા શુરવીર સામતો ! લાયાતો, ! તથા રાજ્યના હિતેચ્છુ પ્રજાજનો ! હું આ માયાવી સંસારથી આજથી સદાને માટે દુર થવા માગુ છું, હવે તો ગંગા કિનારે જઈ પર્ણકુટી બાંધી શ્રી હરીનું ધ્યાન ધરી આ દેહનો અંત આણીશ. પ્રભુતમ સર્વનું શ્રેયકરો. આમ કહી મહારાજા નરેન્દ્રનાથ દરબાર છોડી ચાલતા થયા.

વાંચક ! અંતે મહેન્દ્ર તથા મુકતા બંને યશસ્વી માંગળીક કાર્યો કરી મણીપુરની રાજ્યગાદી સુખ શાન્તિથી ભોગવવા લાગ્યા, અંતે સત્યનો જય થયો, પાપીનો પરાજય થયો, વિશુદ્ધ પ્રેમની વિજય ધ્વજા અંતે પણ ફરકી, પ્રભુ સત્યનો બેઢી થયા સિવાય કદી રહ્યોજ નથી.

ૐ શાંતિ ! શાંતિ ! શાંતિ !

તાડવાડીમાં ભમતો ભૂત !

આ કંઈ ખરેખરો ભૂત નથી, પણ વીસમી સદીનો મંહાન ટોપીઓનો હુન્નરી ઉસ્તાદ ચીરાબજારવાળો ખી. એન માંજરેકરનો નવીન પેગામ છે.

અમારે ત્યાં દરેક જાસની ટોપીઓના લેધર ચંદા સોનેરી રૂપેરી, તથા ઇમીટેશન વરખ છાપવાનું સસ્તું કામ થાય છે. તે સિવાય દરેક જાતની ટોપીઓના અસ્તર, બેંગકોર, હંગેરીયન, તુર્કી;

પારસી ફેંટા, ઇંગ્લીશ હેટ તથા રીપેરીંગ કામ માટે અમારું કામ અલબત્ત તમોને સંતોષ આપશે. ઝવેરી કેપ, તથા ઘડીની ટોપીઓ ઔરડર આપ્યેથી તાત્કાલીક બેઠતા જથામાં પુરી પાડશું.

શું સમજ્યા ?

ટોપીને લગતી કે.ઇ.પણ ચીજ મેળવવા હવે બીજે દોડધામ કરશો નહિ. હો !

ખેલોક કયાં બનાવશો ?

દરેક જાતના પીતળના તથા શીશાના ખેલોક, તથા કાપડની ટોપીઓની ઉપયોગી ટીકીટ અમે આહુકનાં મરજી મુજબ બનાવી આપશું; બહાર ગામના ઔરડરપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે

લખો—ખી. એન. માંજરેકર.

ચીરા બજાર મુ'બઈ નં. ૨

મુંબઈમાં ચાલતી અફવા !

તેમાં સાચું શું ?

દરેક જગ્યાએ એવી અફવા ચાલી રહી છે કે મુંબઈમાં ગમે તે કિંમતની ટોપી દર શની, રવી, અને બુધવારે ખરીદવાથી ઘડીઆળો, ફ્રાનોગ્રાફ, તથા રૂમાલો તદ્દન મફત મળે છે, ઉપરની અફવા દૂર કરવા માટે કાલબાદેવી રોડપર આવેલા ટોપીના પ્રખ્યાત વેપારી

ડૉક્ટર પ્રધર્મ ને ત્યાંથી ઉપલા દિશોએ ટોપી ખરીદવાથી ખાત્રી થશે.

ડૉક્ટર પ્રધર્મ

કાલબાદેવી રોડપર

Sole Pro.

ડા. માવજી માંડણ

દરીયા મહાલ સામે મુંબઈ નં. ૨.

બે ટાંકી પર થયેલા ધરતી કંપનો આંચકા !

કાજ મહાલામાં થયેલી તેની ગંભીર અસર.

મુંબઈની પચરંગી ગ્રન્થ માંહોમાંહે પૂછપરછ કરતી હતા કે બે ટાંકી પર ધરતીકંપ ક્યાં થયો ? તપાસ કરતાં જણાયું કે ધરતીકંપ થવાનું તો તદ્દન ધર્મીંગ હતું, પણ લેધર મરચન્ટ માફતી ઇશ્વરાને ત્યાં ગ્રાહકોની ધમાલ પડી હતી.

અમારે ત્યાંથી દરેક જાતનું કાચા તથા પાકા રંગનું લેધર, દરેક જાતના વાઇસર. લેસ તથા શુઝ બનાવવાને લગતું દરેક જાતનું રંગીન લેધર, તથા કાનપુરી માલને ટક્કર મારે તેવું દરેક જાતનું ચામડું તૈયાર મળશે. તે સિવાય ગાડી ઘોડાને લગતો દરેક જાતનો ચામડાનો સામાન તથા ધમણુ વિગેરે બજાર કરતાં કીકાયત ભાવે જથાબંધ તથા છુટક મળશે.

અમારી દેખરેખ નીચે અમારા કારખાનામાંથી ગ્રાહકને મનપસંદ માલ કાઢો આપીશું.

સતારાવાલા માફતી ઇશ્વરા ઍન્ડ સન્સ

લેધર મરચન્ટ

બે ટાંકી, કાજપુરા મુંબઈ પો. નં. ૮૬

તમે સમજો છો કે?

તમારું શરીર સાથી સુશોભિત જણાય છે ?

અવનવા વસ્ત્રાભુષણ એ શરીરની બાહ્યાં તર
ટાપટીપનો અત્યુત્તમ સાથી છે.

૪૦ વર્ષના ફ્રેન્સી સીલાઈકામવાળાની
જાહેર ચેલેન્જ.

મુંબઈની પચરંગી પ્રજાને અમો જાહેર કરીએ છીએ કે
અમારે ત્યાં પોલકા, ચોળી, તથા બચ્ચાના કૂક બનાવવાનું
અપ હુ કેટ સિલાઈકામ ટાઈમસર કરી આપવામાં આવશે.

ઠાકોરજીના સાજ કયાં બનાવશો?

મંદીરો માટે ઠાકોરજીના સાજ, તથા ઝીક ચલકનું કસંબ
ટીકીનું, બાદલાનું જરી કામ ગ્રાહકોને મનપસંદ રીતે બનાવી
આપીશું.

અમારો મુદ્રાલેખ !

સોંધુ ભાડુને સિદ્ધપુરની યાત્રા, જેવા કામ તેવા દામ, ગ્રાહક
નો સંતોષ એજ અમારો મુદ્રાલેખ છે.

તા—ક—ત્રાયલ હાખલ ફકત એક વખત કામ પાડી
ખાત્રી કરો.

રામદાસ બુધારામ.

ફ્રેન્સી સીલાઈખાતાવાળા,
શેઠ મોરારજી ગોકળદાસ મારકેટ રૂમ.
નં. ૧૩૨ કાળખાદેવી રોડ મુંબઈ ૨.

તમને યાદ છે કે ?

શું ?

મુંબઈમાં ટોપીઓના શાહ વેપારી કાણ ?

જે આ બાબતમાં તમને કંઈ શંકા રહેતી હોય તો નોંધ લેજો કે શેઠ બ્રધર્સનું પાયોનીયર નામ ટોપીઓના શહેનશાહ તરીકે જગજાહેર છે. અમારે ત્યાં દરેક જાતની વિલાયતી ટોપીઓ બેંગલોર, હંગેરીયન, સાઈકલ, તથા મહારાજા કેપ જથ્થાબંધ તથા છુટક મળશે.

તા. ક.-જોઈતા જથ્થામાં માલ સપ્લાઈ કરોશું.

શેઠ બ્રધર્સ કેપ મર્ચન્ટ

કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ. ૨

